

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Nagy Sándor: A Laffer görbe és a gazdasági egyensúly

Lentner Csaba-Tóth Gergely: A magyar bankrendszer jövőképe az új konvergenciaprogram tükrében

Juhász Zita: A monetáris transzmissziós mechanizmus jellemzői Magyarországon

Gubik Andrea: Miért működnek együtt a kis- és középvállalatok?

Szentes Tamás: Eltérő egészségügyi rendszerek és azok finanszírozási aspektusai

Menyhárt Szabolcs: Kritikai megjegyzések az öregségi nyugdíjrendszer szabályainak 2006-os módosításával kapcsolatban

Váradi Ágnes: A lízingszerződés előzményei a római jogban

Borbély József: Migrációs folyamatok Európában

Tóth Zsolt-Nagy Viktor: Konnektivizmus – egy új tanulás- és döntésemélet felé?

Schmidt Péter: Beszámoló a Magyar Tudomány Ünnepe 2007. évi rendezvényről

2007/2.

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG
ÉS
TÁRSADALOM

18. évfolyam 2. szám, 2007

A Szerkesztő Bizottság elnöke:

Prof. Dr. Gidai Erzsébet DSc.
alapító dékán, egyetemi tanár

A Szerkesztő Bizottság titkára:

Dr. habil. Schmidt Péter CSc.
egyetemi magántanár

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

Dr. Dézsy József CSc. egyetemi tanár (Bécs)
Prof. Dr. emer. Fehér János DSc. egyetemi tanár
Dr. habil. Lentner Csaba CSc. egyetemi docens

Megjelenik félévente

GT

A tördelés Égető Erika munkája.
A korrektor Pátkai Tivadar.
A szerkesztés 2008 januárjában történt.

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet

Kiadja:
Egészséges Nemzedékért Alapítvány
9025 Győr, Radnóti u. 41.

Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr

praxismed@externet.hu

ISSN 0865 7823

Szerzőink:

Dr. habil. B. Nagy Sándor CSc. egyetemi docens
Zsigmond Király Főiskola

Dr. habil. Lentner Csaba CSc. egyetemi docens
NymE Közgazdaságtudományi Kar

Tóth Gergely PhD hallgató
NymE Közgazdaságtudományi Kar

Juhász Zita egyetemi adjunktus
NymE Közgazdaságtudományi Kar

Gubik Andrea PhD hallgató
Miskolci Egyetem

dr. Szentes Tamás PhD hallgató
NymE Közgazdaságtudományi Kar

Menyhárt Szabolcs. PhD hallgató
Miskolci Egyetem

Váradi Ágnes PhD hallgató
Széchenyi István Egyetem

dr. Borbély József egyetemi adjunktus
NymE Közgazdaságtudományi Kar

Tóth Zsolt egyetemi adjunktus
NymE Közgazdaságtudományi Kar

Nagy Viktor PhD hallgató
NymE Közgazdaságtudományi Kar

Dr. habil. Schmidt Péter CSc.
egyetemi magántanár

Tartalom

GAZDASÁG	7
<i>Nagy Sándor</i> : A Laffer görbe és a gazdasági egyensúly	7
<i>Lentner Csaba – Tóth Gergely</i> : A magyar bankrendszer jövőképe az új konvergenciaprogram tükrében	16
<i>Juhász Zita</i> : A monetáris transzmissziós mechanizmus jellemzői Magyarországon	28
<i>Gubik Andrea</i> : Miért működnek együtt a kis- és középvállalatok?	50
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	71
<i>Szentes Tamás</i> : Eltérő egészségügyi rendszerek és azok finanszírozási aspektusai	71
<i>Menyhárt Szabolcs</i> : Kritikai megjegyzések az öregségi nyugdíj- rendszer szabályainak 2006-os módosításával kapcsolatban	122
<i>Váradai Ágnes</i> : A lízingszerződés előzményei a római jogban	138
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	152
<i>Borbély József</i> : Migrációs folyamatok Európában	152
<i>Tóth Zsolt – Nagy Viktor</i> : Konnektivizmus – egy új tanulás- és döntésmélet felé?	176
KONFERENCIABESZÁMOLÓ	
<i>Schmidt Péter</i> : Beszámoló a Magyar Tudomány Ünnepe 2007. évi rendezvényről	189

GAZDASÁG

B. Nagy Sándor

A Laffer görbe és a gazdasági egyensúly

A gazdaságpolitika igen gazdag eszköztárában a Laffer görbe sajátos helyet foglal el. Ez nem csak azért van, mert a görbe alapját képező elmélet nagyon egyszerű, hiszen ez igaz a legtöbb csodaszernek vélt gazdaságpolitikai, szervezetelméleti receptre, hanem azért is, mert a Laffer görbének lényegében véve napjaink gazdaságpolitikai vitáihoz is sok köze van.

Ami az egyéb elméleteket illeti, említhetjük például a Philips-görbét, amely fordított arányosságot feltételez az infláció üteme (eredetileg pénzbeli bérek) és a munkanélküliség nagysága között. Ebből következik a jól ismert gazdaságpolitikai recept, hogy a munkanélküliség csökkentése elérhető az infláció ütemének gyorsításával, illetve fordítva. Ha az infláció megfékezésére hoz intézkedést az állami gazdaságpolitika, számolnia kell azzal, hogy a munkanélküliség a korábbihoz képest növekedni fog. Az empirikus vizsgálatok – noha teljesen soha nem cáfolták ezt a tételt – nem vagy csak ritkán adnak egyértelmű eredményt, ha igen akkor is csak bizonyos rövidebb időszakokra. Az összefüggés megítélése számos alkalommal változott az elméleti közgazdászok körében is. Általános a vélemény, hogy a Philips görbe a Keynes-i gazdaságpolitika egyik oszlopa.

A szervezetelméletek területén hasonlóan jól ismert tétel a megfelelő vállalati kultúra és a vállalati siker közötti direktnek látszó összefüggés. Tom Peters és Robert Waterman híressé vált könyve¹ alapján, amelyben az akkori élenjáró vállalatok sikereit elemezte, egyértelmű a

¹ „A siker nyomában” Kossuth Kiadó, 1986

menedzsment tennivalója: be kell vezetni a megfelelő vállalati kultúrát és akkor a siker garantált. Az empirikus vizsgálatok itt még nagyobb nehézséggel találják magukat szembe, amikor az összefüggés bizonyítását kísérlik meg.

A Laffer görbe

Mit is mond, állít a Laffer görbe? Röviden fogalmazva az adókulcsok és az összadóbevétel kapcsolatával, rugalmasságával foglalkozik, azaz azt mutatja be, hogy az adókulcsok változása, ami az összjövedelem adóként kifizetett hányadát mutatja, milyen irányú és nagyságú változást idéz elő az állam teljes adóbevételében.

Noha az adókulcsok és az összadóbevételek közötti sajátos összefüggést nem Arthur Laffer fedezte fel, mégis a szakirodalomba, a történelemben az ő nevével kapcsolatosan került be.² Arthur Laffer neve a Reagen adminisztrációhoz, pontosabban az úgynevezett „kínálati gazdaságtan”-hoz kötődik.

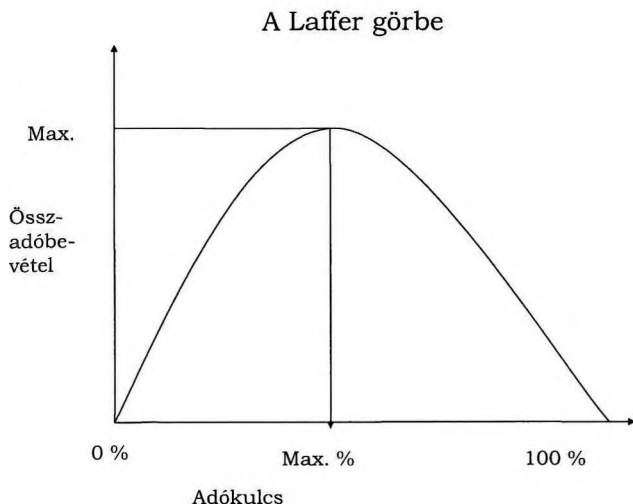
A ma már közismertté vált történet szerint Laffer neves közéleti emberek (többek között Dick Cheney) társaságában 1974 egy délutánján egy szalvétára vázolta fel az elméletet, amelyet azután maga is következetesen Laffer-görbének nevezett. Ez lényegében véve egy klasszikus „városi legenda”, hiszen később maga Laffer sem emlékezett a „szalvétás incidensre”. Az ötlet azonban, amely abban állt, hogy a kormány úgy növelheti adóbevételeit, hogy csökkenti az adókulcsokat, nyomban megragadta nagyon sok szakértő és politikus figyelmét. Nem véletlen, hiszen a kormány úgy növelheti bevételeit, hogy mindenkitől, egyénenként kevesebbet „vesz el”, ami nyilvánvaló politikai nyereség.

A Laffer görbe lényegét az alábbi ábra szemlélteti. Mint látható, az állam adóbevétele két adókulcs esetén nulla: nulla %-os adókulcs és 100%-os adókulcs mellett.

Az egyértelmű, hogy 0%-os adókulcsnál az állami adóbevételek nullával egyenlők. A 100%-os adókulcs esete némileg más. Itt nem csak arról a formális összefüggésről van szó, hogy az állam a teljes

² Ezek között olyanokat kell megemlíteni, mint a 14. századi Ibn Khaldun, vagy a 20. századi John Maynard Keynes vagy Ludwig von Mises.

jövedelmet „elveszi”. Bár a történelem erre is szolgáltatott példát. A volt szocialista országok, így a magyar és a szovjet gazdaságtörténetéből is ismert a „padlás-lesöpítés” gyakorlata, ami igen közel áll a 100%-os adókulcs esetéhez.

A görbe alakjából az is látható, hogy az adókulcsok emelkedésével degresszíven nő az összadóbevétel a maximum, az optimum pontig, majd azon túl az adókulcs emelése következtében az állam összbevétele nem nő, hanem éppen csökken. Ebből egyértelmű a következtetés, hogy – ha az ábra által felrajzolt összefüggés érvényes – az adókulcs változtatás hatása attól függ, hogy az adott időszakban a gazdaság a Laffer görbének melyik oldalán van, a maximumtól jobbra, a rossz oldalon, vagy a minimumtól balra, azaz a jó oldalon. Mindenesetre egyértelmű, hogy az adókulcsok változtatásával az adóbevételek összege optimalizálható, de ez csak a Laffer görbe bal, tehát a jó felén, az optimum ponttól balra eső területen lehetséges.

Az optimum ponttól jobbra eső terület, a Laffer görbe rossz oldalán az adókulcsok az összbevétel csökkenést, túladóztatást váltanak ki. Ismert összefüggés, hogy a túladóztatásnak olyan hatása van, hogy

visszafogja a gazdasági tevékenységet, vagy a szürke, illetve a fekete gazdasági szférába kényszeríti azt. A helytelen (itt túl magas) adókulcsok alkalmazásának veszélye tehát nem csak az, hogy az állam kevesebb adóbevételhez jut, mint egyébként, hanem az is, hogy az adóztatás megfojtja a gazdaságot.

Működött-e valaha a Laffer görbe?

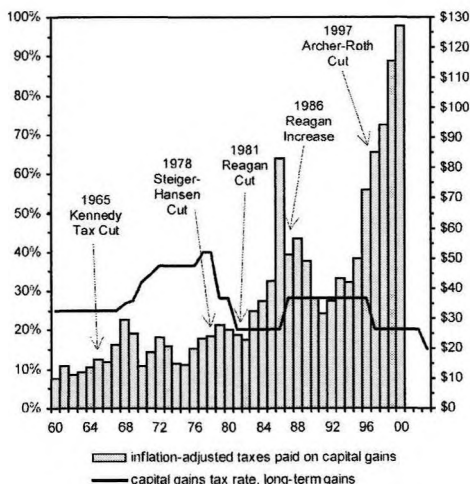
Noha a Laffer görbe elmélete igen egyszerűnek látszik, empirikus bizonyítása annál kevésbé egyértelmű, bár számos vizsgálat igazolni látszik az érvényességét.

Több neves közgazdász bírálata magát a görbét, annak alakját veszi célba. Kifejtik, hogy csalóka az a tény, hogy a görbe két pontja, a 0%-os és a 100%-os adókulcs melletti pont igen jól definiálható. Homályban marad ugyanis, hogy e két ponton túl hogyan alakul a görbe formája, hiszen számtalan lehetőség áll nyitva. Lehet a görbe laposabb, vagy meredekebb. Lehet, hogy nem szabályos alakú, jobbra, vagy balra dől. Elképzelhető az is, hogy a csúcs hepe-hupás, több csúcspont is van. Az sem biztos, hogy az adóbevétel maximuma az 50%-os adókulcs környezetében található.

A tényleges adatokkal való összevetés csak bizonyos időszakokra vonatkozóan használható fel a Laffer görbe érvényességének bizonyítékeként.

Az alábbi ábrán egy speciális jövedelemtípus, a tőkejövedelmekre (árfolyamnyereség, kamat) kivetett adókból származó bevételeket és az erre a jövedelemtípusra vonatkozó adókulcsokat vetettük össze az Egyesült Államokban. Nyilvánvaló, hogy ez az adózott jövedelemnek csak egy része, amit a következtetések levonásánál figyelembe kell vennünk.

Az ábra gondos vizsgálatából a Laffer görbe mögött lévő összefüggés több ponton, több időszakra vonatkozóan is igazolódni látszik. A vonal az érvényes adókulcsokat, a hasábok az ebből adódó bevételeket ábrázolják.

Forrás: Laffer (2004)

A legnyilvánvalóbb az összefüggés az 1981. évi Reagan elnök nevéhez fűződő adókulcs-csökkentés, valamint az 1997. évi Archer-Roth féle adókulcs-csökkentés.

Hazai gazdaságpolitikai „áthallások”

A fenti összefüggések „tetten érhető” a hazai közgazdasági, belpolitikai vitákban is. A legutóbbi parlamenti választások során, illetve azóta is, a két legnagyobb párt ellentétesen ítéli meg azt, hogy hogyan lehetne a magyar gazdaságot gyorsabb növekedési pályára állítani. A különbségek – sok minden mellett – az alkalmazandó adókulcsok, a jövedelemcentralizáció mértékében nyilvánulnak meg.

Az egyik párt – jórészt a nemzetközi adósságcsapda és a korábbi gazdaságpolitikai hibák foglyaként, kényszerből – úgy ítéli meg, hogy az egyensúly az elvonások, az adóterhek, adókulcsok növelésével teremthető meg. Ennek a megoldásnak az akut veszélye a gazdasági

növekedés lelassulása, leállása, a feketegazdaság felduzzadása (jelenleg ez a GDP 30%-ának megfelelő nagyságrendű), a növekvő adóterhek és a magasabb munkanélküliség miatti politikai veszteség. Jelen pillanatban sok jel mutat arra, hogy ez az összefüggés a gyakorlatban érvényre jut. A Laffer görbe alkalmazása esetén ez az elképzelés azon a feltételezésen alapul, hogy a magyar gazdaság a görbe bal oldalán, a jobbik térfélen van.

A másik gazdaságpolitikai recept szerint a kiút a jövedelemcentralizáció, az adókulcsok mértékének a csökkentése. Az elképzelés az, hogy az alacsonyabb adókulcsok révén a gazdaságban hagyott jövedelmek „felpörgetik” a gazdaságot és a bővülő GDP, még az alacsonyabb adókulcsok mellett is, a korábbinál magasabb, több állami bevételt eredményez. Ehhez járulna még az a politikai nyereség, ami adókulcs csökkentésével együtt járna. A Laffer görbe alkalmazása esetén ez az elképzelés azon a feltételezésen alapul, hogy a magyar gazdaság a görbe jobb oldalán, a túladóztatási térfélen van.

Közgazdászként, kutatóként rendkívül fontos tudományos, szakmai kérdésnek tekinteném annak a megállapítását, „kikutatását”, hogy a magyar gazdaság jelenleg, illetve az elmúlt pár évet felölelő időszakban a Laffer görbének melyik oldalán helyezkedik el. Ettől függően ugyanis ugyanazok az intézkedések egymással szöges ellentétben álló eredményekhez vezetnek.

Az ilyen értelmű vizsgálatok, tanulmányok nélkül mindkét álláspont hipotéziseken, feltételezéseken alapul. Napjaink társadalomtudományának, a közgazdaságtanának nagy adóssága, hogy ez a kérdés alig kapott, illetve kap intézményes, forrásokkal is alátámasztott figyelmet.

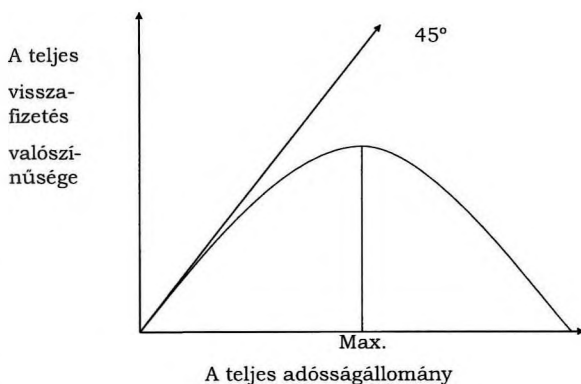
Ha a magyar GDP-nek a költségvetésben centralizált hányadát vizsgáljuk, ez ma kb. 42-43%, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a magyar gazdaság a Laffer görbén a csúcsponton, a túladóztatás határához közel helyezkedik el. Ennek a megállapításnak az érvényességét erősen befolyásolják módszertani problémák abban a vonatkozásban, hogy mit tekintünk centralizált jövedelemnek, valamint hogy figyelembe tudjuk-e venni a fekete gazdaságot.

A Laffer görbe és a nemzetközi eladósodás

A Laffer görbe mögötti összefüggés, illetve ez az elemzési technika igen jól alkalmazható a nemzetközi eladósodás kérdésének, belső dinamizmusának elemzésére is. A Laffer görbét a nemzetközi eladósodás, pontosabban az adósságenyhítés problémájára Krugman (1988) dolgozta ki. Ennek során egyértelműen bizonyította, hogy a külföldi adósságok egy részének elengedése nem egyoldalú jótékonyági aktus a hitelezők oldaláról, hanem mindkét fél részére gazdasági, pénzügyi előnyökkel jár. Ez a hozzáállás világosan cáfolja a nemzetközi eladósodás problémájának azt a – Magyarországon is népszerű – megoldási módját, amely szerint nem lehet mást tenni, mint fizetni, fizetni...

Az alábbi ábrán a Laffer görbe módosított változatát mutatjuk be. A vízszintes tengelyen a vizsgált ország adósság állományát tüntetjük fel, a függőleges tengelyen pedig az adott adósságállomány visszafizetésének valószínűségét ábrázoljuk.

A külföldi adósság Laffer görbéje

A görbe azt az összefüggést „írja le”, amely szerint egy adott ország esetében a külföldi adósságállomány növekedésével csak degresszív módon nő az adósságszolgálat teljesítése, illetve teljesítésének való-

színűsége. A 45° egyenes azt az állapotot jellemzi, amikor a felvett hitelek pontosan, veszteség nélkül megtérülnek, és a kamatfizetésben sincs elmaradás. Fontos megemlíteni, hogy az adósságszolgálat során az ország nem csak kamatokat fizet, hanem törlesztő részleteket is. Látható, hogy az adósságállomány növekedésével a módosított Laffer görbe – egy bizonyos adósságállományon túl – jobbra eltér a 45° egyenestől. Itt is létezik egy optimális pont, amelyen túl a hitelállomány növekedése már csökkenti ezt a valószínűséget, azaz az ország a nemzetközi adósságra vonatkozó Laffer görbe bal oldaláról a jobb oldalára csúszik át.

Ha a világ legeladósodottabb országait vesszük, ez a görbe felhasználható annak igazolására, hogy ezen országok esetében célszerű az adósság-elengedés eszközével élni, mivel ez mind a hitelező, mind az adós országok érdekeit szolgálja leginkább azzal, hogy a fizetésképtelenség veszélye ezen a módon jelentősen csökkenthető. A nemzetközi tapasztalat egyértelműen arra utal, hogy a fizetésképtelenség mind az adós, mind a hitelező országok számára súlyos veszteségeket jelent. Elkerülése ezért közös érdek.

Az adósság-elengedés hatása a görbén abban jelenik meg, hogy az adósságállomány csökkenésével a vízszintes tengelyen jobbról balra mozdulunk el, ami az egyszerűbb esetekben azt jelenti, hogy csökken az adósságállomány, nő viszont az adósságszolgálat teljesítésének valószínűsége. A legkedvezőbb fejlemény, ha az ország a görbe jobb oldaláról átkerül annak bal oldalára.

A legeladósodottabb fejlődő országok adósságproblémáinak kezelésében a Nicholas Brady nevéhez fűződő Brady-terv vált ismertté, amelynek keretében 1985-89 között 13 országban mintegy 71 milliárd USA dollár adósságot engedtek el. Itt kizárólag olyan ország jöttek szóba, amelyek a görbe jobb, tehát a rossz oldalán helyezkedtek el.

A módosított Laffer görbéből is leolvasható, hogy az adósság-elengedés egyszerűnek tűnő technikája komoly elemzéseket és figyelmet igényel. A túl sok és a túl kevés dilemmája itt is nyilvánvalóan adódik. Éppen ezért a hitelező országok az adósság-elengedést megfelelő belső gazdasági, pénzügyi és intézményi reformokkal igyekeznek összekötni. Ezzel együtt nem tagadható, hogy nehéz pozitív irányú összefüggést találni az adósság-elengedés és a gazdasági növekedés között az érintett országokban. Ennek az is lehet a magyarázata,

hogy maga az alkalmazott technika is inkább az eladósodott ország fizetőképességének fenntartására, semmint annak növekedésére koncentrál.

Az érintett országok további elemzése során Husain (1997) arra a következtetésre jutott, hogy a két fajta Laffer görbe között összefüggés van. Azok az országok, amelyek a külföldi adósság Laffer görbéjén, a jobb oldalon, tehát a gyengén teljesítő, törlesztő mezőben helyezkednek el, azok a belső adózással foglalkozó eredeti Laffer görbén is a jobb oldalon, tehát a túladóztatási mezőben helyezkednek el.

Tehát ha egy ország az optimális szintet meghaladóan vett fel külföldi hiteleket előbb-utóbb eljut abba a helyzetbe, hogy az adósságszolgálati fizetéseket (a kamatot és a törlesztést) csak a belföldi túladóztatás révén tudja biztosítani. Egy idő után bekövetkezik az a helyzet, hogy az adósságszolgálatot így sem tudja ellátni. Ekkor következik be a fizetéseképtelenség.

Husain megállapítása is megerősíti azt a szakirodalomban ma már széles körben ismert nézetet, amely szerint a külföldi hitelek felvétele nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben használható fel a gazdasági fejlődés ütemének gyorsítására, noha ez 1970-es években egy közkeletű gazdasági, politikai illúzió volt.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- HUSAIN, AASIM M. (1997), Domestic Taxes and the External Debt Laffer Curve, *Economica* 64: 519-525.
- KRUGMAN, PAUL (1988), Market-based debt-reduction schemes, NBER Working paper No. 2587, May 1988.
- LAFFER, A.B. (1986), The Ellipse: an explanation of the Laffer curve in a two-factor model. In: Canton, V.A., Kadlec, C.W., Laffer, A.B. (Eds.), *The Financial Analyst's Guide to Fiscal Policy*. Greenwood Press, New York, 1-35.
- LAFFER, A. B. (2004), *The Laffer Curve - Past, Present, and Future*, <http://www.heritage.org/Research/Taxes/bg1765.cfm>, accessed on 14 October 2006.

A magyar bankrendszer jövőképe az új konvergencia program tükrében

Bevezetés

A hazai makrogazdasági helyzet javítására 2006-ban megkezdett erőteljes költségvetési kiigazítás a pénzügyi szektort is érzékenyen érintette. Tavaly nyáron a szektor egy hosszabb ideje tartó fellendülési ciklus tetőpontján volt. Ez a fellendülés mindenekelőtt a hitelezés generálta, ezen belül a lakossági hitelezés rendkívül gyors növekedésének volt az eredménye. De az intézményi expanzió mértékéről sem szabad megfeledkezni, mely ugyancsak jelentős volt. A tavaly nyári csúcs nem minden szektorban jelentette az abszolút tetőpontot, a lakossági hitelezésben 2003-2004 volt a legdinamikusabb a növekedés. A befektetési alapok növekedési üteme például tavaly a kamatadó bevezetése előtt érte el tetőpontját. Utólag visszatekintve megállapítható, hogy 2006 nyarán egyfajta trendforduló zajlott le a pénzügyi szektorban. A várakozásokkal szemben azonban nem általános csökkenés következett be a pénzügyi szektorban, hanem inkább jóval visszafogottabb növekedés, ami nem valószínű, hogy erőteljes visszaesésbe váltsón. Az első negyedévben erőteljesen differenciálttá vált az egyes pénzügyi területek fejlődése, mind az ágazatok között, mind az egyes ágazatokon belül. A legnagyobb ütemben a befektetési alapok és a befektetésekhez kötött biztosítások fejlődtek elsősorban a kamatadó bevezetése miatt. A bankok és a pénzügyi vállalkozások növekedési üteme valamelyest lelassult, de még így is átlag feletti. A pénzügyi vállalkozások kihelyezései a tavalyi évközi csúcshoz képest visszaestek.

A pénzügyi közvetítés visszaesését alapvetően az alábbi tényezők idézték elő:

- A magyar gazdaság növekedésének lassulása;
- A lakosság életszínvonalának változása;
- A forint árfolyamának alakulása.

A gazdasági konjunktúra lassulása

A konvergencia program miatt a hazai pénzügyi szolgáltatókat fenyegető rövidtávú makrogazdasági kockázatok legsúlyosabbikának a gazdasági növekedés 2007-ben várható lassulását prognosztizálták. A legutóbbi makroadatok alapján megállapítható, hogy ez a várakozás beigazolódott, hiszen a konjunktúra valóban lanyhul. A 2007. év második negyedéves 1,4%-os GDP növekedése még a legkonzervatívabb elemzőket is meglepte. A folyamat fokozatosan zajlik, a II. negyedéves adatig sebessége és mértéke nem volt drámai. A gazdasági növekedés jövőbeni alakulására készült modellek szerint a folyamat még tartogathat meglepetéseket. A jóval EU átlag alatti növekedés figyelemre méltó kockázati potenciált jelent az országnak. Mindez annyit jelent, hogy az éves növekedési ütem egy év alatt mintegy 2%-pontnyit lassult. Figyelemre méltó, hogy a nemzetközi konjunktúra is gyengülni látszik. Az Egyesült Államok éves gazdasági növekedése is (2007Q1: 2,1%) jelentősen lassult az év elején, de a pillanatnyilag ciklikusan erősebb Eurótérség is enyhén lassulásnak indult. Mindközben kedvező, hogy a költségvetési kiigazítás érdemben gyorsabban halad a tervezettnél. E körülmény fokozza a forint fundamentális stabilitását, általánosságban csökkenti a piaci kockázatokat, és nem utolsósorban javítja a gazdasági megszorítások időszakából való kilábalás középtávú esélyeit.

A lakosság életszínvonalának változása

A konvergencia program hatására az infláció lokális csúcspontjára jutott, így a reálbérek jelentősen csökkentek. Ezzel egyidejűleg a lakosság márciusig nagyságrendben fenntartotta tavalyi hitelkeresletének mértékét: az elmúlt tizenkét hónapban 1153,8 milliárd forinttal nőtt hiteltartozása, idén január egytől március végéig 256,3 milliárd forinttal. A makrogazdasági folyamatok és a kormányzati intézkedések eredőjeként a lakosság nettó pénzügyi megtakarítása az első negyedévben erőteljesen csökkent, miközben szerkezete tovább módosult a kockázatosabb befektetések irányába, növelve ezáltal a bankok kockázatait is. A munkanélküliség növekedése és a reáljövedelmek

csökkenése a hitelezőket még nehezebb feladat elé állítja a hitelfelvevők hitelképességének megállapítása során.

Az elmúlt években erőteljesen nőtt a lakosság eladósodottsága, de ennek nagysága a GDP-hez képest még mindig nem tekinthető nemzetközi mércével mérve túlzottan magasnak. Ugyanakkor, ha a lakosság jövedelméhez és pénzügyi vagyonához mérjük, akkor már nem megnyugtató a kép. A lakossági jövedelmek színvonala, növekedése és szerkezete az elmúlt időszakban olyan változásokon ment keresztül, amelyek jelentősen érinthetik a lakosság hitelképességét. Ezen a kategórián természetesen nemcsak az új hitelek törlesztési képességét értjük, hanem a lakosság kintlévő 6228,8 milliárd forintnyi pénzintézeti kölcsönének megtérülési esélyeit. A jelenlegi – elsősorban régióink országainak tapasztalataira épülő – értékelés szerint a hitelezők számára a munkanélküliség növekedése sokkal nagyobb gondot okozhat, mint a jövedelem visszaesése. A magyar lakosság a megszorító intézkedések negatív hatását hitelfelvétellel próbálja ellensúlyozni, ami fokozott kockázatot jelent mind a bankok mind pedig a hitelfelvevők számára.

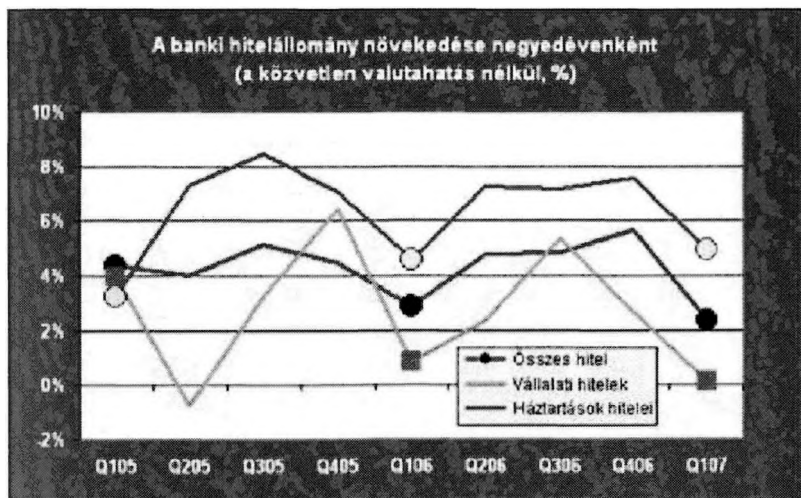
A forint árfolyama

A hazai valuta a 2006-os mélypontja után folyamatosan és jelentősen erősödött mind az euróhoz, mind a lakossági devizahitelek zömének denominációját képező, svájci frankhoz képest. Az erősödés a költségvetés javuló egyenlegének, a növekvő befektetői hangulat és kockázatvállalásnak, a deviza és tőkepiaci konjunktúrának, valamint az árfolyamsáv eltörlésével kapcsolatos spekulációknak az eredménye. Az erősödő forint kedvezően érintette a lakosságot, érzékelhetően csökkentette devizahitel terheiket. Ugyanakkor az erős árfolyam mellett igényelt hitelek is hordoznak kockázatot magukban, hiszen egy esetleg árfolyamgyengülés esetén növekedni fognak a havi törlesztőrészek. Erdemes még megemlíteni a globális szinten fokozódó inflációs nyomás miatt világ jegybankjai fokozatosan emelik az irányadó ráták mértékét. Ami a devizahitelek kamatát emeli ha lassan is de folyamatosan.

A hitelkihelyezések alakulása

A banki üzletméret forintban mért növekedése sokat lassult, az ok viszont nem a kereslet erőteljes lassulása, hanem a forint felértékelődése által okozott árfolyamhatás. Az összes hitelállomány éves növekedése a forint felértékelődésével korrigálva egészen minimális lassulást mutat.

A következő ábra a banki hitelállományok árfolyamszűrt negyedéves növekedését mutatja be.

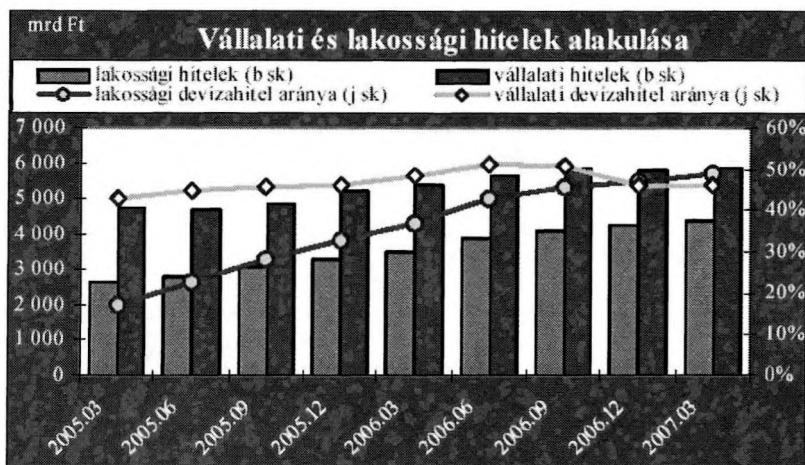

Forrás: PSZÁF

Az ábra jól szemlélteti, hogy az utóbbi három év első negyedévei közül növekedési szempontból az idei volt a leggyengébb, a növekedés mértéke a tavalyelőtti 4,4%-ról, illetve a tavalyi 2,8%-ról 2,3%-ra esett vissza. Az is szembeütő, hogy a lassulás teljes egészében a nem-pénzügyi vállalatok hitelei körében jött létre, ahol idén az első negyedévben egyáltalán semmilyen növekedés sem volt (+0,1%). A lakossági hitelexpanzió (+4,9%) az előző negyedévekhez képest ugyancsak lassult, az előző két év első negyedéveihez képest viszont egyáltalán nem. A fenti ábra alapján kijelenthetjük, hogy a lakossági hitelezés január és március között csak szezonális alapon lassult, az

alaptrendet tekintve viszont inkább az ellenkező előjelű változás következett be. Ennek magyarázata az lehet, hogy a háztartások láthatóan hajlandóak tömegesen nagyobb hitelterhet vállalni fogyasztási szintjük megőrzése érdekében, egy olyan időszakban, amikor reáljövedelmeik erőteljes csökkenése tapasztalható.

Figyelembe kell venni, hogy a devizahitel jelenleg Magyarországon rendkívül olcsó. A márciussal zárult egy év alatt a svájci frank lakáshitel THM-költsége 6% körül mozgott, a CHF viszont több mint 9%-kal értékelődött le a forinttal szemben.

Forrás: PSZÁF

A bankok lakossági hitelek hitelcél szerinti szerkezetében lényeges változások mennek végbe. A forintban denominált lakáshitel állomány az első két hónapban még nőtt, majd – hosszú évek óta először – márciusban az előző havinál valamivel alacsonyabb volt. A fogyasztási hitelek kibocsátása is lassul, ugyanakkor nő a jelzáloggal fedezett hitelek aránya, ezen belül főként a szabad felhasználású hiteleké. A vállalati hitelállomány egészében csökkent és emiatt csökkent az első negyedévben a bankok teljes hitelállománya. A vállalati hiteleken belül nőtt a KKV-k súlya. Elsősorban a mikro-, másodsorban a kisvállalatok felé irányuló hitelezés bővült, enyhe növekedés jellemezte a

projekthitelek volumenét. A közép- és nagyvállalati hitelek állománya viszont csökkent. A banki hitelek minősége nem változott érdemben. A lakossági portfólión belül az átlag alatti, kétes és rossz hitelek aránya enyhén nőtt az év első három hónapjában.

Lassuló ütemű mérlegfőösszeg / üzletméret növekedés

A bankszektor mérlegfőösszegének vizsgálatánál a 2006-os év tekintetében érdemes két időszakot elkülöníteni egymástól: júniusig a szektort az eszközállomány erőteljes bővülése, majd júniust követően a növekedés ütemének visszaesése jellemezte. Mindez elsősorban a devizatételek, azon belül is a devizahitel állomány tendenciájában bekövetkezett fordulat eredménye, mely tétel a teljes mérlegfőösszeg 35%-áért felelős. A forintban denominált eszközök (melynek aránya a mérlegben 57%) növekedése enyhe mérséklődést mutatott az év során, így a teljes eszközállomány bővülése gyakorlatilag a devizatételekét követte tompított formában.

Az árfolyamváltozás kiszűrésével egész éves átlagban a bankszektor bővülésének üteme magasabb a 2005 évinél. A háztartásokkal szembeni kinnlevőség növekedési üteme stagnál, a nem-pénzügyi vállalatokkal szembeni követelés növekedési dinamikája 2005-höz képest lassult, e tendencia 2006 utolsó negyedévében volt a legszembevetőbb.

A megszorító intézkedések következtében a lakosság rendelkezésre álló jövedelme reálértéken csökkent, ráadásul keresetének vásárlóereje az indirekt adókon keresztül tovább szűkült, mindez a jövőben a hitelezési tevékenység növekedésének további lassulását valószínűsíti. A lakosság eladósodottsága a fejlettebb piacokhoz viszonyítva még mindig jelentős elmaradásban van hazánkban, csakúgy, mint az egész KKE régióban, pedig ezen országokban az elmúlt években a háztartási hitelek átlagos éves növekedése kimagasló volt. Magyarországon a korábbi évek lakástámogató kormányzati politikája jelentősen hozzájárult a 30%-ot is meghaladó átlagos éves lakossági hitelállomány bővüléshez. A kormány a konvergenciaprogram részeként a támogató-sok mértékét és a jogosultak körét is jelentősen csökkentette, ami a hitelezési tendenciákban is megmutatkozik. Lassul ugyanis a deviza

hitelállomány növekedési üteme. A forint év eleji gyengülésének hatására az év második negyedében – évek óta először – csökkenés következett be a devizában történő hitelezés dinamikájában az összes szektorral szemben. A csökkenés egy részére magyarázatot ad a forint év végi erősödése, a tendencia azonban az árfolyamváltozás kiszűrése után is fennmarad. Ez elsősorban a gépjármű értékesítés és az építőipar visszaesése miatt következett be.

Fokozódó verseny a forrásokért

A 2006. szeptember 1-jével bevezetett 20%-os kamatadó átrendezte a bankszektor forrásstruktúráját. Augusztus folyamán több mint 245 milliárd forinttal csökkent a háztartások betéteinek állománya. A betétállomány – a csökkenés mellett – összetételét tekintve is változott. A háztartások a folyószámlán és a rövidebb lejáratú betétekben tartott megtakarításukat hosszabb lejáratú banki betétekbe csoportosították át. Ezt az átrendeződést jelentősen erősítették a bankok által meghirdetett, hosszú távú forrásgyűjtésre irányuló akciók. A devizában elhelyezett megtakarításokat kevésbé érintette a portfólió-átrendezésből fakadó csökkenés. A hitelintézeti betétállományon belül a devizabetétek aránya 12,5%-ról 13,3%-ra nőtt augusztus folyamán.

A bankoknak egyre nagyobb erőfeszítést kell tenniük az eszközoldali növekedés finanszírozásához. A forrásokért folytatott versenyben az intézményi befektetők egyre nagyobb részt hódítanak el a bankok elől. Az arányaiban csökkenő kiskereskedelmi forrásokat a bankok egyre nagyobb mértékben a pénzpiacról pótolják, elsősorban külföldről felvett hitelek és bankközi betétek formájában.

Portfólióminőség alakulása

A konvergencia program miatt lassuló gazdasági növekedés melletti fokozódó versenyben tovább nőtt a bankok profitéhsége, pedig a kockázat már a devizában denominált tételeknél is kézzel foghatóvá vált: a 2006-os évet a MNB alapkamat növekedése mellett a forint árfolyamának erőteljes volatilitása, valamint a mérlegben növekvő devizahitelek szempontjából kiemelkedő jelentőségű CHF, EUR kamatlá-

bak emelkedése jellemezte. A devizahitelekhez kapcsolódó kockázatok a bankokat a nyitott devizapozíció mellett a hitelfelvevők fizetési készségén/képességén keresztül is érintik. Ebből a szempontból azonban nem túl biztató a helyzet, a lakosság ismeretei ugyanis nem tartanak lépést a pénzügyi rendszer történéseivel.

A bankok jövőbeli teljesítményére negatívan hathat továbbá az ingatlanpiac, amely szintén kockázatot hordoz magában. Az ingatlanhitelek és ingatlanbefektetési termékek iránti kereslet feltehetőleg csökken, a hitelintézeteknek pedig számolniuk kell a hitelezési veszteségek átmeneti növekedésével is. Az ügyfelek nem-fizetése esetén a bank a fedezetek érvényesítésén keresztül tudja mérsékelni veszteségeit, e fedezetek jelentős része pedig ingatlan alapú jelzalog. Ezért az ingatlanpiaci szektorbeli tendenciák kiemelkedően fontosak a hitelintézetek számára.

Növekszik a vállalati hitelezés kockázata is. 2006-ban rekordot döntött a felszámolási eljárás alá vont cégek száma (9200 cég), és a működő cégekhez viszonyított aránya is (közel 2%). A működő cégek számának bővülése pedig alig 2%-os, ilyen alacsony növekedést korábban nem regisztráltak.

Romló eszközjövodelmezőség

Megtört a bankszektor eszközjövodelmezőségének a korábbi években megszokott javuló tendenciája. Ennek okai részben a szigorodó versenyfeltételekre, részben a költségvetési kiigazítás hatásaira vezethetőek vissza. Csökkent a mérlegfőösszeg arányos kamat-, jutalék- és pénzügyi műveletek eredmény, ugyanakkor ROA szemléletben nőtt a nettó értékvesztés és céltartalék-képzés összege.

Szűkült a kamatrés a pénzpiaci kamatszint általános emelkedésének, a hazai megtakarítási hajlandóság csökkenésének és a fokozódó üzleti verseny közös hatásának következtében. E tendencia elsősorban a lakossági termékeknél érhető tetten, ahol a jegybanki alapkamat emelkedését a lekötött betétek kamatlába követi, a lakáscélú és személyi hitelek kamatlába azonban az alapkamat emelkedése ellenére csökkent.

A bankszektor jövedelmezőségét új adók is terhelik: a 2006 szeptemberétől hatályos 4% szolidaritási adó (a vállalkozások jövedelem adóját 16%-ról 20%-ra emelték), mely gyakorlatilag a 2005-2006. évi – már megszűnt – különadó folytatásaként értelmezhető. Szintén szeptembertől az állam 20% kamatadót- és árfolyamnyereségadót vetett ki a kamat és tőkenyereségek után, mely a bankbetétek iránti kereslet csökkenésén keresztül fejtette ki hatását – az egyéb, hosszú távú megtakarítási formáknak kedvezve. Eltörölték az új hitelszerződésekre vonatkozóan a lakáshitelekhez kapcsolódó SZJA kedvezményt, ami mérsékelheti az ezen hitelek iránti keresletet. A magasabb adó- és járulékterhek következtében nőttek a személyi jellegű ráfordítások. 2007-ben továbbá ismételten extra adót kell fizetnie a bankszektornak: 5%-ot a támogatott hitelek kamatbevétele után. 2008-tól pedig ingatlanadó bevezetését tervezik, mely szintén mérséklőleg hathat a lakáshitelezés bővülésére. A fentiek tükrében meglepő lehet a ROE mutató 2005 végéhez képesti enyhe emelkedése. Az eszköz- és sajáttőke arányos jövedelmezőségi mutatók eltérő alakulása a sajáttőke mérlegfőösszegegen belüli növekedésére vezethető vissza.

A kockázatok növekedésére utal, hogy év végére 8 bank fizetőképességi mutatója 10% alá süllyedt. A méretgazdaságosság csökkenésével, a kamatrés további szűkülésével, a növekvő hitelkockázatokkal, és a hálózatfejlesztés költségeivel terhelt szektor jövedelmezősége tovább romolhat. A szektorbeli jövedelmezőség gyengülése fontos egy olyan piac szempontjából, ahol a bankok többsége mögött külföldi érdekeltség húzódik. A magyar piacon való szerepvállalás melletti döntésben nyilvánvalóan szerepet játszott a bővülő lehetőségek, a javuló eredményesség vonzereje. Európai összehasonlításban még mindig magas a haza bankok ROE mutatója, annak további mérséklődése a tulajdonosi stratégiák átgondolásához vezethet.

Nemzetközi környezet változásai

Augusztus elején jelentős korrekció kezdődött a globális pénz- és tőkepiacokon. A folyamat az amerikai másodlagos jelzálogpiacról indult, aztán azonban átgyűrűzött más piacokra is, és végül egy likviditási és hitelválságba torkollott. Az amerikai másodlagos jelzálogpiac

problémái már jóval ezt megelőzően ismertek voltak, a piac azonban egészen a legutóbbi időkgig nem vett tudomást a problémáról. 2007 júliusában azonban elkezdtek szivárogni olyan hírek, amelyek azt bizonyították, hogy a jelzálogpiaci helyzet immár a pénzügyi szektort is érzékenyen érinti. Először a Bear Stearns amerikai befektetési bank jelentette be, hogy két alapja elvesztette teljes vagyonát. Az igazi pánik azonban akkor tört ki, amikor a francia BNP Paribas is bejelentette, hogy három alapjának nettó eszközérték számítását felfüggeszti. Ez már egyértelműen bizonyította, hogy a problémák nem csak a másodlagos jelzálogpiacra, és nem csak az Egyesült Államokra korlátozódnak, hanem globális szinten is veszélyt jelentenek.

A nemzetközi pénz- és tőkepiacokon a kockázati étvágy jelentősen mérséklődött, aminek eredményeképpen határozott tőkekivonás indult a kockázatosabb és magasabb hozamú piacokról és régiókból. Zuhantak a részvényárfolyamok, nyomás alá kerültek a feltörekvő piacok, jelentősen csökkent a carry trade ügyletek száma. A biztonságos eszközökbe való menekülés eredményeképpen zuhantak az amerikai kötvény hozamok, és jelentősen erősödött a dollár az euróval szemben. A megroggyanó bizalom következtében a likviditás mindennél többet ért, az európai és tengerentúli pénzpiacokon egekbe szöktek a rövid lejáratú kamatok, bizonyos piacokon egyszerűen megszűnt a kereskedés. A helyzet kezelésére a fejlett országok jegybankjai eddig több mint 400 milliárd dollár értékben juttattak extra likviditást a piacokra.

Azok az események, melyek jelenleg a globális tőke és pénzpiacokon zajlanak bizonyos mértékben az elmúlt évek korrekciójaként is felfoghatók, hiszen az elmúlt időszak abnormális likviditás bősége kezdett hirtelen csökkenni. A fejlett országok jegybankjai közül a FED 2004 közepén kezdte szigorítási ciklusát (azóta 1%-ról 5,25%-ra emelkedett az alapkamat), majd az ECB 2005 decembere óta 2%-ról 4%-ra emelte irányadó kamatát. A kamatemelések ellenére azonban a globális piacokon óriási maradt a likviditás, a fejlett piacokon alacsonyok maradtak a kockázatmentes hozamok, ami a magasabb kockázatú piacokra irányította a figyelmet. Ennek eredményeként hatalmas mennyiségű tőke áramlott a feltörekvő piacokra. A folyamat szinte megállíthatatlannak tűnt, a volatilitás szinte eltűnt a piacról. A feltörekvő piaci eszközök a hitelpiaci turbulenciák ellenére az általában erős fundamentumaiknak és a jó globális növekedési kilátásoknak

köszönhetően viszonylag ellenállónak bizonyultak a sokkokkal szemben. A növekedési kilátások bizonytalanabbá válása azonban rendkívül érzékenyen érintheti ezt a piacot is, köztük a magyarral.

Jelenleg nehéz megítélni, hogy a hitelpiaci zavaroknak milyen hatásuk lesz, számos jel mutat az irányba, hogy nem egy rövid lefutású likviditási válsággal állunk szemben. A kockázati spreadek átárazódása minden bizonnyal tartósabb negatív hatásként jelentkezik majd a feltörekvő piacok esetében, azonban az igazi kérdés az, hogy a hitelpiaci problémák mennyiben érintik majd a növekedési kilátásokat.

A válság a magyar fizetőeszközt is érzékenyen érintette, hiszen az euróval szembeni árfolyam rövid idő alatt több mint 5%-ot gyengült. Az árfolyam további gyengülésének elkerülése érdekében a jegybank a tervezettel ellentétben nem csökkentette az EU-s szinten magasnak számító 7,75%-os alapkamatot. A forint sajnos a régió legsérülékenyebb devizája az ország makrogazdasági helyzete miatt. A befektetők ugyanis kedvezőtlenebb hangulatban igyekeznek különbséget tenni a makrogazdasági fundamentumok alapján az egyes feltörekvő piacok között. Az mindenesetre kedvező, hogy a magyar jelzálogpiac jóval stabilabb lábakon áll, mint az amerikai. A hazai előírások ugyanis még Európai Unió szinten is szigorúbbak, nem is beszélve az amerikaiakról.

Összefoglalás

Az előző oldalak összefoglalásként megállapítható, hogy a 2006 nyarán a fiskális kiigazítás érdekében elkezdett konvergenciaprogram jelentős változásokat idézett elő a magyar pénzügyi rendszerben és a magyar gazdaság fundamentumaiban is. A GDP növekedés üteme jelentőse csökkent, az infláció ismét felpörgött, a reálbérek számottevő mértékben veszítettek értékükből és ezzel párhuzamosan a lakosság hitelvétele szinte változatlan szinten maradt. Az államháztartás pénzügyi helyzetének javítása érdekében a konvergenciaprogram a lakossági szektorból jövedelem kivonást eszközölt, ugyanakkor a lakosság az életszínvonalának fenntartása érdekében továbbra is előszeretettel fordul a kereskedelmi bankokhoz hitelért, melynek szerkezete a kockázatosabb szabadfelhasználású jelzáloghitelek felé tolódott. Ez mind a lakosság mind pedig a bankszektor számára jelentős kockázatot hor-

doz. Hiszen a hitelek jövedelem fedezettsége a reálbérek jelentős értékvesztése miatt csökkent, ami a hitelező pénzintézetek kockázatát növeli. Ezért a kockázatos hitelek túlzott kihelyezésének célszerű lenne gátat szabni a kereskedelmi bankok oldaláról. Ehhez nyújthat segítséget a PSZÁF és az állam, akik fogyasztóvédelmi illetve pénzügypolitikai eszközökkel mérsékelhetnék a kockázatokat.

A 2007 augusztusában Amerikából kiindult másodlagos jelzálogpiaci válság is figyelmeztette a globális pénzpiacokat arra, hogy hitelkihelyezéseiket kellő körültekintéssel végezzék. Magyarországon sem kizárt annak a lehetősége, hogy a tömegesen beragadó hitelek miatt állami eszközökkel is segítséget kell nyújtani a pénzintézeteknek, illetve a lakosságnak, de a hitelezettek likviditás és jövedelmezőség romlása nem vezethet a pénzügyi közvetítőrendszer összeomlásához.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

PSZÁF: 2006. évi éves jelentése

PSZÁF: Gyorsjelentés a pénzügyi szektor 2007 első negyedéről

PM: Konvergenciaprogram 2006-2010

PM: 2007. évi költségvetési havi jelentések

PM: Statisztikai adatsorok, főbb makrogazdasági jelzőszámok (havi és negyedéves adatok) www.portfolio.hu

Dr. CSABA LENTNER: The Health Care System as a New Competitive Factor in the light of the Convergence Program, Hungarian Medical Journal, 2007 January, Akadémiai Kiadó

A monetáris transzmissziós mechanizmus jellemzői Magyarországon

A költségvetési deficit alakulása sem Magyarországon, sem nemzetközi szinten nem kedvezett a fiskális politika népszerűségének. A figyelem kétségtelenül ráterelődött erre az elemre, különösen Európában, a Stabilitási és Növekedési Paktum lényeges mutatójaként. Nem merül fel a kérdés, hogy miért, milyen körülmények, milyen szerkezeti változások vagy fejlettségi szint mellett keletkezett, csak az abszolút, illetve GDP-hez viszonyított nagyság számít. Egyes intézkedések esetén közrejátszó politikai megfontolások kedvezőtlen nemzetközi megítélését sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Mindez a stabilizációs célú költségvetési politika mozgásterének csökkenését idézi elő és nagyobb hangsúlyt ad a monetáris politikának. A monetáris politikával kapcsolatosan azonban két kérdés vetődik fel:

1. Mint tudjuk, hatásmechanizmusa nem közvetlen, számos áttételen keresztül, gyakran „külső késéssel” gyűrűzik be a reálszférába. Hatékonysága megannyi feltételtől függ, amely közgazdasági viták középpontjában is áll. A mai Magyarországon mennyiben teljesülnek ezek a feltételek?
2. Ha csatlakozunk az eurozónához, teljesen elveszítjük ezt az eszközt, vagy csak részlegesen? Ekkor hogyan változik a hatásmechanizmusa?

A monetáris politika hatékonysága vizsgálatának fontosságára, ennek megnövekedett jelentőségére utal az is, hogy a Magyar Nemzeti Bank külön is foglalkozott a transzmissziós mechanizmussal, projekt keretében. Számos tanulmány született, eredményeik rövid összefoglalására is vállalkozik ez a tanulmány.

Jelentésbeli eltérések

A standard makroökonómia oktatásában ma is elsődleges helyen áll a monetáris politika növekedésre és foglalkoztatásra gyakorolt szerepe. Mindez bizonyosan annak köszönhető, hogy a keynesi koncepció meghatározó a makrogazdaságtanban. Nem véletlenül van ez így. A ragadós árakra alapozó közgazdasági vélemények napjainkban is erősödő „pozícióban” vannak. A „neokeynesianus” illetve „újkeynesi” névvel jelölt iskolák ma is a ragadós árak létezésének magyarázatát keresik, tökéletesítik. Ezért fontos megkülönböztetni a monetáris transzmisszió hatásait ragadós- illetve rugalmas árrendszer létezése esetén. Az elméleti vita eldöntésére természetesen ennek az elemző jellegű írásnak a keretei között nincs lehetőség, ugyanakkor annak vizsgálatára, hogyan veszi mindezt figyelembe a gyakorlat – igen. A gyakorlat ugyanis – legalábbis napjainkban – eltolódott a monetarista nézetrendszer irányába. A modern jegybankok transzmissziós mechanizmusról alkotott képe egyébként jóval összetettebb, és többségük operatív célja valamilyen rövid lejáratú kamatláb meghatározása. Ilyen körülmények között a mai gyakorlatban a bázispénz és a pénz-mennyiségek egymásra gyakorolt hatásának iránya inkább fordított, azaz a gazdasági szereplők portfólióidőntéseinek eredménye csapódik le a jegybanki mérlegben, és határozza meg a monetáris bázis nagyságát. Szemben a keynesi gondolatmenettel, melyben rövid távon elérhető (ez alatt körülbelül 2 évet érthetünk) a termelés és a foglalkoztatás bővülése, mintegy kiegészítve a költségvetési politikát, a monetaristák az árstabilitás eléréséhez rendelik a monetáris politikát. Szerintük 5 vagy több év alatt, tehát középtávon eredmények elérésére nyílik lehetőség az inflációs ráta leszorításában és az árstabilitás megtartása tekintetében. Mindeközben a költségvetési politikára is meghatározó jelleggel bír. A monetaristák a termelésre és foglalkoztatásra irányuló monetáris politikával szemben úgy érvelnek, hogy mivel az a belső kereslet fokozásán keresztül hat, két ponton is aggályos; egyrészt az infláció, másrészt az import nagymértékű növekedéséhez vezet, tehát későbbi súlyos egyensúlyhiány okozója. Ugyanakkor a monetáris politikának nem csak lehet, számos vélemény szerint kell is választania a célok közül, nem vállalkozhat a célok egyidejű elérésére, ezért ki kell jelölnie egyet, amelynek prioritást ad a többivel szemben

és átmenetileg akár a többi kívánatos eredmény rovására is érvényesíti. Ezt tükrözi a mai jegybanktörvény, amely elsődleges célként megjelöli az árstabilitást, a többi cél fölé emelve. Az a megfontolás van az infláció kezelésének „egyeduralma” mögött, hogy a hiteles módon alakított árstabilitás egyben a gazdasági növekedéshez és a magas foglalkoztatáshoz is hozzájárul. A gazdasági alanyok ugyanis – mintegy a láthatatlan kéz Adam Smith-i elve alapján – a lehető leghatékonyabban képesek működni olyan gazdaságban, ahol az árak kiszámíthatóan alakulnak. Számos figyelmeztető jel utal azonban arra, hogy az eszközök rugalmas alkalmazása nélkül nem következik egyértelműen az árstabilitás meglétéből a többi lényeges elem automatikus biztosítotttsága.

Egyébként az, hogy a monetáris politika elsősorban monetarista nézetrendszert követ, nem jelenti, hogy minden elemében be is tartaná a gyakorlat e közgazdasági iskola ajánlásait; például szinte soha, sehol konzekvensen nem alkalmazták az állandó ütemű pénzexpanzió szabályát. Árstabilitás alatt pedig a monetáris politika gyakorlati irányítói alacsony, ám nem 0 inflációs rátát értenek, hiszen ez ki lenne téve a defláció, illetve egy defláció-depresszió spirál veszélyének. A Magyar Nemzeti Bank munkatársa által szerkesztett, a magyarországi monetáris politikáról szóló kiadvány (László Flóra: A monetáris politika Magyarországon, 2006.) szerint: „A monetáris transzmisszió fogalma azt a mechanizmust jelöli, amely során a monetáris politika által meghozott mennyiségi és kamatdöntések különböző áttéteken keresztül befolyásolják a gazdaságban a makrokeresletet és az inflációt”. A gyakorlat árstabilitás „egyeduralmát” mi sem bizonyítja jobban, hogy a fogalomban szereplő makrokereslet befolyásolása is pusztán az azon keresztüli inflációra való hatást szolgálja – mint ez a további magyarázatokból kiderül.

Miért is érvényesül másként a monetáris transzmisszió rugalmas és ragadós árak esetén? Először is az igényel megjegyzést, hogy ragadós árak alatt nem teljesen merev, hanem lassan alkalmazkodó árakat kell érteni. A lassú áralkalmazkodás következtében a pénzkínálat változása változtatja a kamatszintet és a pénzkeresletet. Ha ez a pénzmennyiség változás növekedés, akkor elmondható, hogy ez esetben jobban nő a pénzmennyiség, mint a jövedelmek, lassul a forgási sebesség. A reálkamatláb csökkenés pedig beruházás növekedést, ezzel általános ke-

resletbővülést és jövedelemnövekedést idéz elő. Ez azonban csak a kapacitáskihasználtság korlátjáig működik így. Ennek a korlátnak a meghatározása számos elméleti vitára ad okot, ahogy az elmélet mikroökonómiai bázisának hiánya is. Ezt igyekszik orvosolni a napjainkban egyre inkább nagy jelentőségre szert tevő újkeynesi közgazdaságtan. A monetarista iskola klasszikus alapjaiból következően sem hisz a stabilizációs politikában. A reálkamatláb mértékét szerintük a reálgazdaság törvényei határozzák meg. Mint ahogy a termelést, kibocsátást is kizárólag a rendelkezésre álló termelési tényezők és a technológiai fejlődés határozzák meg. Így ha van is hatás a monetáris politika következtében ezekre a változókra, az átmeneti. (Az újklasszikus közgazdaságtan szerint átmeneti sincs. Ugyanakkor ennek az elméleti iskolának számos szigorú feltevését kétségbe vonják a valós gazdasági folyamatok.) Tehát, ha $MV=PY$,¹ mint ahogy a klasszikus eredetű iskolák felteszik, a monetáris expanzió, M növelése nem Y, a reálkibocsátás növekedését, hanem P, az árszínvonal növekedését vonja maga után, az infláció elsődleges fokozójává lép elő. Ezért teszi le a voksát egy szerény mértékű, egyenletes pénzmennyiség növelés mellett. Mielőtt górcső alá vennénk a monetáris politika hatásmechanizmusának folyamatát gyakorlati szempontból, még egy szempontot vizsgálni kell. Azt, hogy ki mit nevez pénznek, vagy milyen kamatlábakat vesz figyelembe, és ez hogyan alakítja a monetáris politika hatásszágáról folytatott vitákat. Ha a monetáris politika a pénzkínálaton keresztül kíván hatni a gazdaságra, a kamatrugalmasság nagysága dönti el ugyanis, hogy hatásosnak, vagy hatástalannak nevezhetjük-e a monetáris politikát. Ha az M1 kategóriát vesszük pénznek,² – a különböző jegybankok e kategória tartalmában egységes definíciót adnak,

¹ Pénz mennyiségi egyenlete, amelyben M a pénzmennyiség, V a forgási sebesség, P az árszínvonal, Y a jövedelem.

² „Monetáris aggregátum, pénzmennyiség (monetary aggregate, money): A pénzmennyiséget a pénztartó gazdasági szereplők (vállalatok, háztartások) tulajdonában lévő készpénz mellett a különféle egyéb, a pénzteremtő gazdasági szereplőkkel (bankok) szemben fennálló pénzügyi követeléseik alkotják (bankbetétek, kötvények stb.). A pénzaggregátumokat képező instrumentumok tehát a monetáris pénzügyi intézmények mérlegének forrás oldalán találhatóak. Az angol „Money” szó rövidítését felhasználva „M”-mel és egy számmal jelölik ezeket a mutatókat (M1, M2, M3, monetáris bázis).” (A monetáris politika Magyarországon, 2006., szerk.: Horváth Ágnes)

tehát a készpénz és folyószámla-, látra szóló betétek, azaz nem, vagy minimális mértékben kamatozó számlák tartoznak ide – akkor nyilvánvalóan nagyobb kamatrugalmassággal fogunk szembesülni. Ez a keynes-i álláspontnak kedvez. Likviditási szempontból ugyanis a következő kategória, amely már kamatozó, az M2-es kategória, minden országban tartalmazza a kvázipénzt, a határidős betéteket. Ekkor az átcsoportosítás jelentős része e kategóriába történik. Így, ha az adott ország gyakorlatában a „pénz” kifejezés a szakmai körökben magába foglalja az M2-t, (aminek M1 is része) akkor kamatemelkedés következtében nagy változásra nem kell számítani a pénzkészlet nagyságában, csak átrendeződnek a pénztartás formái. Nem mutatható ki akkora kamatrugalmasság, mint a másik esetben. A megfigyelt kamatláb hosszú-, vagy rövid lejáratú volta is számít; míg a rövid lejáratú kamatlábak szenzibilisek a változásokra, a hosszú lejáratú lassan mozog. Ezek a különbségek arra intenek, hogy a hatásossága, hatástalansága tekintetében figyelembe kell venni, milyen induló adatok szolgáltak a bizonyítás alapjául.

Érdeemes figyelembe venni azt is, hogy az áruk adott gazdaságban, gazdasági integráció területén mennyire ragadósak. Az áruk ragadóságának legfőbb magyarázata még mindig a munkaerő piaci merevségek létezése, bár a legújabb elméletek az étlapköltségeket, aggregált keresleti externáliát, aszinkron ár- és bérmegállapítást, koordinációs kudarcokat is említik. Természetesen a valós gazdaságban nincsenek tiszta esetek, mint legrugalmasabb munkapiaccal rendelkező gazdaságot, az Egyesült Államokat szokták felhozni és Európát, mint kevésbé rugalmas munkapiaccal rendelkező kontinenst – azonban ennek szabályozása nem egységes e tekintetben. Jelenleg az Európai Unió munkapiaccal kapcsolatos kudarcai, az Európát fenyegető elöregedési folyamatok, a népesség rossz önreprodukcióra való hajlandósága nem teszi lehetővé – valószínűleg a jövőben még kevésbé –, hogy a foglalkoztatáspolitikát, mint e problémák orvoslásának legfőbb eszköze a jövőben kisebb jelentőséget kapjon, és előtérbe kerüljenek a tisztán piaci alapú folyamatok. Nem kivétel ez alól Magyarország, ahol az utóbbi évben a munkanélküliségi ráta ugrásszerű növekedésének vagyunk tanúi és a népességcsökkenés jelentős méreteket ölt. Tehát elmondható, hogy a monetáris politika pénzmennyiség szabályozásán keresztül történő gyakorlata Európában nyilván hatásosabb, illetve hatása hosszabban

tart, mint azt amerikai eredetű közgazdasági iskolák alapján feltételezhetnénk. Természetesen bizonyos szituációk (például likviditási csapda) teljesen hatástalanná teheti.

Rugalmas árak esetén, rövid távon a monetáris politika hatásosságát a tökéletlen információk magyarázzák. A gazdaság szereplői rosszul érzékelik a gazdasági környezet változását. A tökéletlen informáltság egyik alapesete, hogy valamely piacon bekövetkezett áremelkedést úgy értelmezik, hogy az adott piacon előállított termék relatív ára nőtt meg, így a nagyobb kereslet kielégítése érdekében növelni kell a kibocsátást, holott mindez az árszínvonal általános emelkedését jelzi. Jelentheti még a munkavállalók téves megítélését is a reálbérrel kapcsolatosan. Ha a nominálbérek változását a munkavállalók összevetéssel a reálbér változásával, ez kereslet- és kínálatnövelő tényező egyaránt lehet. Ezek azonban átmeneti hatások, addig tartanak, míg a gazdasági szereplők fel nem ismerik tévedésüket.

A célrendszer

Először a célrendszert illető kérdések átgondolása kerüljön napirendre. A fő célok ismertetése már megtörtént, tehát az inflációs ráta bizonyos szintjének vagy a gazdasági növekedés valamilyen mértékének megcélozása, illetve a külső egyensúlyra vonatkozó cél. Természetesen az első kettő tekintetében megállapítható, hogy a monetáris politika egyszerre mindkettőre hatással van, csak az a kérdés, hosszú távon melyik célkitűzésnek van értelme. A gyakorlat tehát amellet tette le a voksát, hogy árstabilitást lehet elérni, amely így a gazdasági döntések kockázatának csökkenésében csapódik le, növeli az előre tervezhető időtávot. Az erőforrások hatékony allokációját elősegíti és az árfolyamot is stabilizálja. Az árstabilitás így mégis hozzájárul a kibocsátás és foglalkoztatás növeléséhez.

Azonban nem csak a pénzkínálaton keresztül, hanem a kamatok befolyásolásán keresztül is hathat a végső célok irányába. Egyszerre a két közbeeső célt nem befolyásolhatja. Az utóbbi évtizedekben pedig sok országban az árfolyam vált a legfontosabb közbeeső célkitűzéssé; ez annak köszönhető, hogy a nemzetközi tőkemozgás, a felgyorsult pénzügyi globalizáció, a pénzügyi innovációk terjedése következtében

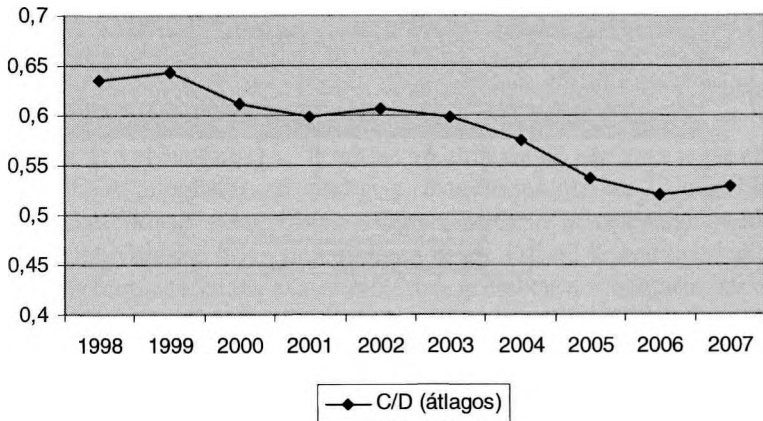
a valutaárfolyamok ingadozása megnőtt. A módszer, vagyis az operatív célok azok, amelyekre a jegybank közvetlenül tud hatni, amelyek fölött ellenőrzést gyakorol. Ez a rövid lejáratú piaci kamatszinten túl a jegybanki tartalék (monetáris bázis) és a monetáris szféra által nyújtott hitelek. A monetáris politikai célok napjainkban leggyakrabban alkalmazott eszköze a rövid lejáratú kamatláb meghatározása. A monetáris bázis a reálváltozók- (foglalkoztatottság, kibocsátás), és olyan nominális változók függvénye, mint az árak vagy a kamatlábak. Ez egyértelmű meghatározódást jelent. Természetesen a pénzpiaci egyensúly létrejötté automatikus, akkor is, ha a magánszféra maga dönt arról, hogy milyen pénzügyi eszközöket vesz igénybe megtakarításai tekintetében. A portfóliódöntésre vonatkozó általános függvény:³

$$\left(\frac{M}{P}\right)^D = L(r_s, r_b, \pi_e, W, \varepsilon)$$

Tehát az általunk hozott portfóliódöntést az elérhető pénzügyi eszközök likviditása, várható hozama és kockázatossága mellett számos egyéb tényező is, mint például a fizetési rendszerekkel kapcsolatos technikai innovációk és a szabályozási környezet változásai is befolyásolják, amelyek ε -ban jelennek meg. A szabályozási környezet változásaira példa lehet a kamatadó, ám éppen ennek a „látványos” változtatásnak a hatása nem jelentkezik élesen. A 2006 szeptemberétől Magyarországon is létező adófajta bevezetésének az lett a következménye, hogy a lakosság megtakarításainak nagy része hosszabb lejáratú lekötött betétekbe és befektetési jegyekbe került. Azonban a befektetési alapoknak azon része számít Magyarországon a legsikeresebbnek, az elsősorban kockázatkerülőnek nevezhető lakosság körében, melyeknek az egy befektetési jegyre jutó nettó eszközértékének volatilitása alacsony. Ezek azok a befektetési alapok, amelyek új for-

³ A függvény jelmagyarázata (M/P)^D: pénzkereslet, L: likviditás, likviditási függvény, r_s : részvények reálhozama, r_b : a kötvények reálhozama, a várt inflációs ráta és a reálvagyon befolyásolja, de természetesen a pénzügyi- (és reál) instrumentumok részletesebb felosztásával finomítható. ε tényező nem elhanyagolható a függvényben, hiszen ebben az egyszerű megközelítésben a kockázat is ε tényezőben jelenik meg, ahogy a szabályozási környezet változásai is. (pl. kamatadó).

rásaik jelentős részét ismét csak bankbetétekben helyezték el, így ebben az esetben a teljes tartalékkötelezettség nem változott lényegesen. Pedig az alapvető, a monetáris transzmissziót érintő változás e ponton keletkezett volna. A technológia fejlődésének eredményeit a szaporodó bankautomaták, nagy kártyaforgalom, kártyás fizetési lehetőségek bővülése, a kártyák növekvő „tudása” (ld.: okoskártya) jelenítik meg.

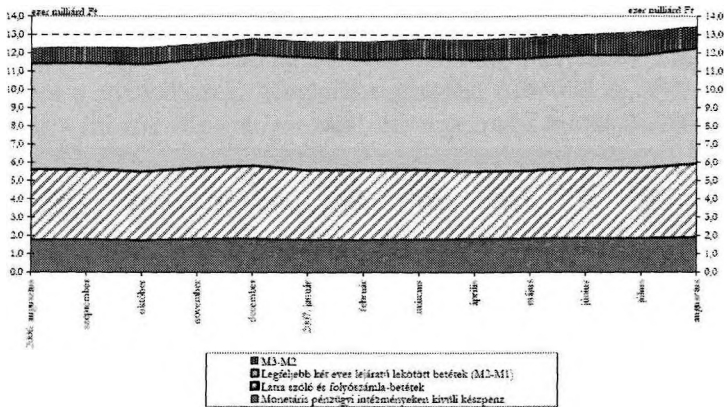

1. ábra: Készpénz-betét arány alakulása Magyarországon

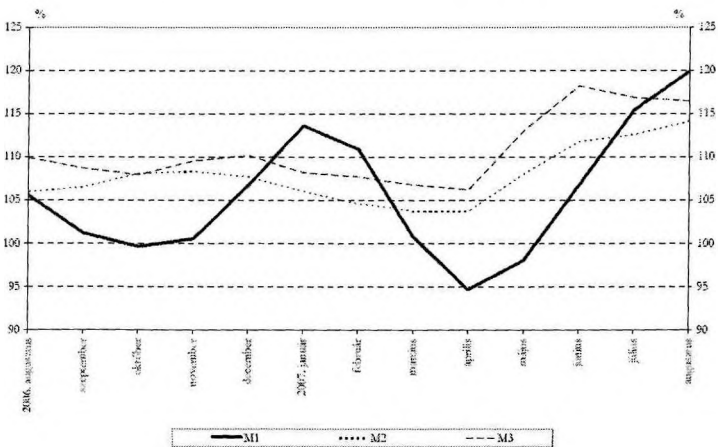
Forrás: MNB adatok alapján saját ábra

Az irányadó kamat – közvetetten – hatással van a portfóliódöntésre, ám a kapcsolat nehezen előrejelezhető és időben változékony lehet. Ebből kifolyólag a jegybank kamatdöntéseit nem is a pénzkínálat irányításának rendeli alá, hanem a transzmissziós mechanizmus jóval összetettebb csatornáira épít (ld.: ábra és Vonnák, 2007). De ez esetben a monetáris bázis alakulása tőle független, exogén lesz. Tulajdonképpen akkor kinek a kezében van a döntés? A magánszektor kezében. Hiszen a háztartás és a vállalat maga hozza meg döntését arról, hogy milyen pénzügyi portfóliót alakít ki. Tehát milyen részt tart olyan eszközben, amelyet már nem tartunk pénzjellegűnek és milyen részt azokban az eszközökben, amelyek hordozzák a pénz alapvető funkció-

it. Az első kategóriára példa a részvények vagy akár az állampapír. Tehát a gazdaság szereplőinek arra vonatkozó döntése, hogy pénzüket milyen eszközben tartsák, a pénzaggregátumok nagyságát alakítja ki.

2. ábra: A pénzmennyiségek összetétele

3. ábra: A pénzmennyiségek rövid bázisú évesített növekedési indexei

Az ábrák forrása: MNB közlemény, 2007. augusztusi adatok alapján.

Befolyásolja ezt hozamán kívül, illetve azzal szoros összefüggésben a papír kockázata, likviditása. Ez az eszköszervezet az, ami a kötelező tartalékok és a forgalomban levő készpénz állományát meghatározza; azaz a monetáris bázist. Tehát a hatásmechanizmus nem egészen úgy fest a gyakorlatban, ahogy arra a pénzmultiplikátor modell következtetni engedne. A fordított mechanizmus megértéséhez a pénzmultiplikátor modell hatásainak rövid ismertetésére van szükség; a pénzmultiplikátor modell alapján ugyanis a monetáris bázis nagyságával a jegybank határozza meg az M1 kategóriát, amely tranzakciós alapú pénzkeresleti modellek alapján kihat a többi kategóriára is.⁴

Reális figyelembe vétel esetén tehát a pénzmennyiségek (tágabban értelmezett pénzmennyiségek) azok, amelyek a monetáris bázisra meghatározó erővel bírnak. Tehát az alkalmazkodó szerep a jegybankra hárul. A meghatározó pedig a magánszektor, az ő portfóliódöntéseiket (kissé elnagyolva) jellemezhetjük a készpénzhányaddal. Ez megmagyarázza, hogy napjainkban miért a rövid lejáratú pénzügyi kamatláb meghatározása került előtérbe, szemben a monetáris bázisra vonatkozó mennyiségi céllal szemben. Ha megfordul a hatásmechanizmus, azaz a monetáris bázis adottság a jegybank részére és a gazdasági szereplők portfóliódöntései jelennek meg, illetve ennek eredménye a jegybanki mérlegekben, meghatározva a jegybankpénz mennyiségét, akkor az M0 kategória, vagyis a monetáris bázis nem ad és nem is adhat semmiféle információt, előrejelzést, amely tükrözné a jegybank szándékait vagy előreveliténét a várható inflációt.

Kérdés azonban az, hogy e területen semmiféle kölcsönhatás nem ismerhető fel, vagy a monetáris politika is képes valami módon hatással lenni a portfóliódöntésekre? Valójában elmondható, hogy nagyon csekély mértékben. Ha röviden végignézzük, miképpen, mely csatornákon keresztül hathat a monetáris politika, ez belátható. Magyarországon köztudottan az árfolyam hatása a legmeghatározóbb a monetáris transzmisszió során (ld.: 4-es ábra). Mivel Magyarország kis, nyi-

⁴ A pénzmultiplikátor modell: a monetáris bázis meghatározza a forgalomban levő pénz mennyiségét.

$\Delta M = \Delta B \cdot \frac{1 + cr}{cr + rr}$. Ahol B a bázispénz, cr az C/D, készpénz és a látraszóló betétállomány hányadosa és rr a tartalék-betét arány (R/D).

tott ország, a külkereskedelem aránya a GDP-n belül magas, így az árfolyam hatása a nettó exportra és a beruházásokra jelentős. A kamatsatorna azonban gyenge erejű, a megtakarítások befolyásolására nem alkalmas, ennek az oka a korábban említett kockázatkerülő attitűd (vagy a pénzügyi műveltség nem megfelelő szintjéből származó hatás). A lakosság az alacsonyabb kamatlábú, biztonságos megtakarításhoz ragaszkodik, annak szintjétől szinte függetlenül, illetve a megtakarítások krónikusan visszaesett szintjének köszönhetően a megtakarításokon belül nagy részarányt képviselnek a nyugdíj- és életbiztosítási díjak, lakástakarék-pénztári befizetések; ezek alakulását rövid távon nem befolyásolja a forinthozamok alakulása.

A vállalatok hitelállománya tekintetében is a kamatpolitika hatásságának korlátaira lehetünk figyelmesek Magyarországon; e hitelek jelentős része külföldi fizetőeszközben denominált (svájci frank alapú hitel legnagyobb részben, de megjelenőben vannak a japán jen alapú hitelek, amelyek elfoglalhatják a CHF helyét), a külföldi tulajdonban lévő vállalatok pedig tőkeemelés esetén választhatnak a hazai és az anyavállalat országának pénzügyi között, illetve tulajdonosi hitelhez juthatnak az anyavállalattól. A hazai monetáris politika korlátait az is növeli, hogy a külföldi székhelyű cégek hazai leányvállalatainak jelentős része exportra termel, és így az e termékek iránt támasztott keresletet a külföldi monetáris politikai intézkedések befolyásolják. Meg lehetne vizsgálni a bankhitelcsatornát, de számos magyar tanulmány (többek között MNB tanulmányok) állapítja meg, hogy a bankhitelcsatorna alacsony jelentőségű; a monetáris politika sokkal kevésbé képes a hitelfelvétel mértékére hatni, mint pl. a hiteltámogatások megvonásán, mérséklésén, esetleg növelésén, adózási rendelkezéseken keresztül hatékony fiskális politika, ehhez kapcsolódó törvényi szabályozás.

A legfontosabb csatornák jellemzése

A kamatátgyűrűzés fontos szerepet játszik abban, hogy a gazdaság milyen mértékben és milyen késleltetéssel reagál a monetáris politikai lépésekre. A kamatcsatorna első szakaszának nevezzük, mikor a jegybanki alapkamat változása begyűrűzik a kereskedelmi bankok által alkalmazott kamatlábakba. Második lépcsőben a vállalatok és fogyasztók reagálnak a megváltozott kamatlábakra a megtakarítások és hitelfelvétel csökkentésén, illetve növelésén keresztül. A magánszféra a kamatváltozásra különböző erősséggel reagálhat. Ennek az oka lényegében három hatásban keresendő: a helyettesítési-, a jövedelmi- és a vagyon-hatásban. Részben a (reál) kamatváltozás által előidézett helyettesítési hatás nagyságától is függ, hogy más megtakarítások és ráfordítások alternatívaköltsége hogyan változott ennek hatására. A kamatszint változása módosítja a gazdasági szereplők bevételeit és kamatkidadásait is, azaz a nettó pénzügyi jövedelmét (ezt jövedelmi hatásnak is nevezzük). Azonban hatása van a reál- és pénzügyi eszközök piaci értékére is, így hatással van a gazdasági szereplők vagyona (vagyon-hatás). A jövedelmi és a helyettesítési hatás erősségét az határozza meg, hogy a kamatlábak változására milyen sebességgel és milyen mértékben reagálnak a banki kamatok, továbbá milyenek a bankok árazási szokásai. A kamattranszmisszió erőssége mellett a kamatcsatorna jelentőségét fokozza, hogy ha a fogyasztási és beruházási kiadások banki kamatérzékenysége és az egyéb hozamok alakulásának piaci szereplők döntéseiben játszott szerepe magas. Napjainkban jellemzően gyors és rugalmas reakciók a jellemzőek a kereskedelmi banki szektor részéről.

Az árfolyamcsatorna Magyarország, mint kis nyitott ország szempontjából a legfontosabb csatorna. A magyar monetáris politika számára legerősebb transzmissziós mechanizmus az árfolyam importáron keresztül kifejtett hatása. Ezek közül kiemelendő az árfolyam "pass-through" mértéke, mely az ország nyitottságának, tradable (külkereskedelemben kerülő áruk szektora) szektor arányának (hazai tradable infláció = külföldi infláció + nominális árfolyam változása), illetve a belső piaci verseny erősségének egyenes arányú függvénye. Az összes hazai infláció a tradable infláció és a non-tradable infláció

összege, melyben a hazai tradable infláció a külföldi infláció plusz a nominális árfolyam változása, ezt a következőképpen is felírhatjuk:

$$CPI = p_t = \mathcal{P}_{H,t} + (1 - \gamma)s_t$$

A γ együttható a kis ország nyitottságának komplementere, tehát a megtermelt javakból mennyi kerül hazai fogyasztásra. Magyarországon ez az érték 30% körüli, tehát erőteljesen nyitott ország lévén a második összetevő kapja a 70%-os súlyt. Ez pedig a nominális árfolyam váratlan megváltozásának mértéke. Eszerint a hazai eredetű ár-növekedés hatása marginális az utóbbihoz képest. Magyarországra mindenképpen indokolt az időben változó kockázati prémiumot tartalmazó modellt alkalmazni. Az elmúlt évtizedben, amióta külföldi portfólióbefektetők jelentek meg a forintpiacokon, számos esetben nyilvánvaló volt, hogy a változó kockázati megítélés és preferenciák nagy árfolyamkilengéseket okoztak. A monetáris politika többnyire megpróbálta ezeket a sokkokat semlegesíteni, hogy azok ne gyűrűzzenek be a fogyasztói árakba. A kockázati prémium sokkok jelenléte megnehezíti a monetáris politika árfolyamra gyakorolt hatásának mérését.

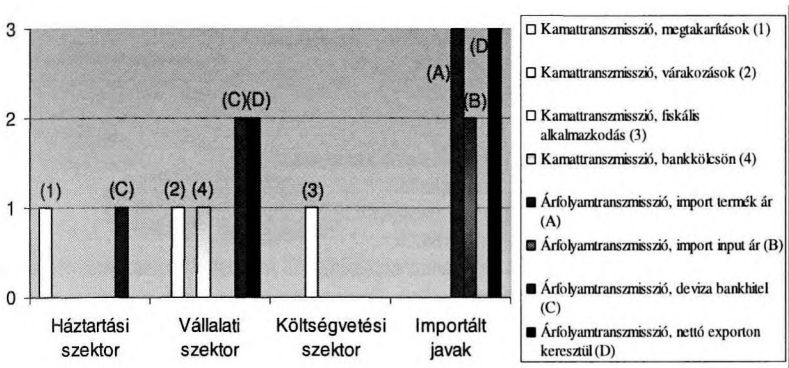
Az eszközár-csatorna Magyarországon nem játszik meghatározó szerepet. A monetáris szigorítás következménye, hogy az eszközárak csökkennek; ebben mind a monetarista, mind a keynesi elmélet megegyezik. A magasabb kamat következtében magasabb hozamot várnak a kötvényektől, ami csökkenti a kötvények árát. Ugyanekkor a részvényárak is esnek. Az ingatlanok veszítenek értékükből, ez érzékenyen érinti a háztartások fogyasztási kiadásait, különösen ma, mikor nagyon is jellemző, hogy ingatlanhitelt vesznek fel, lakásvagyonuk terhére adósodnak el. A szakirodalomban gyakori a részvényár-csatorna vizsgálata az eszközár-csatornán belül. A Tobin q elméletéből is gyakran magyarázzák. Ha a részvényárak a tőke pótlási költségéhez viszonyítva olcsók, a vállalatoknak nem éri meg, hogy új részvények kibocsátásával finanszírozva beruházási javakat vásároljanak, ezért a beruházások visszaesnek. Ez után „lépnek színre” a háztartások, fogyasztásukkal. Az alacsonyabb részvényárak csökkentik a háztartások vagyonát, akik ezért kevesebbet fogyasztanak. Magyarországon a monetáris politika részvényárfolyamokra gyakorolt hatására

nincsenek bizonyítékok, joggal feltételezhető, hogy a részvényárcsatorna nem jelentős Magyarországon.

A tőkepiacok magyar gazdaságban korlátozott szerepe a hitelcsatorna hatásosságának a kérdését helyezi előtérbe, hiszen a nem pénzügyi vállalati szektor ez esetben elsősorban hitelintézetektől szerezhet forrásokat. A kelet-közép-európai országok azonban nem arról ismeretek, hogy a hitelcsatorna jól működik. Több tényező is szól ez ellen. A bankszektor nagymértékben koncentrált, és meg kell említeni azt is, hogy a gazdasági szereplők nagy részét külföldiek adják. E külföldi háttérrel rendelkező bankok jobban függenek saját anyaintézményüktől, mint a belföld monetáris politikájától. E többségében multinacionális vagy akár transznacionális háttérrel rendelkező bankok a hazai hitelpiacot megkerülik. Saját vállalatcsoportjuktól ugyanis kedvező feltételekkel kapnak segítséget. Az euroövezetben hatékonyabban működik a hitelcsatorna, ezért majd várhatóan, az eurozónához való csatlakozás után és következtében azon hazai bankok és vállalatok, amelyek most „kihúzzák magukat” a belföldi monetáris kondíciók alól, erőteljesebben fogják majd érezni az Európai Központi Bank pénzpolitikai döntéseinek hatását. Egyébként többen megkülönböztetnek egy bizonyos „mérlegcsatornát” is, melynek lényege, hogy a kamatváltozások révén megváltozik egy cég nettó értéke annak pénzáramlásán és a fedezetül szolgáló vagyontárgyak értékén keresztül.

Lényeges a várakozási csatorna szerepe is. Ez a csatorna a legnehezebben számszerűsítható területe a transzmisszióknak. A várakozások hatékonyabbá teszik a monetáris politikát. Magyarországon a kutatások nem tudtak kimutatni erős kapcsolatot, úgy tűnik az árak és bérek meghatározása során a monetáris politika céljai nem játszottak horgony szerepet. Ha az árstabilitás elérése, illetve fenntartása elég hiteles a piac számára, akkor a vállalatok elfogadják a jegybank inflációs előrejelzését és ezzel egybeeső várakozásokat. A várakozások néhány említett csatorna működésében is fontos szerepet játszanak, különösen az eszközárak és a valutaárfolyam reakciójában. Magyarországon nincsenek intézményi akadályai a várakozási csatorna hatékony működésének. Ez különösen azért fontos tény, mert a monetáris politika transzmissziós mechanizmusának hatékonysága az eszköztár hozzáértő alkalmazásán túl egyéb tényezőktől is függ. Lényeges, sőt egyre lényegesebb, hogy a gazdaság szereplői, a pénzügyi vállalkozá-

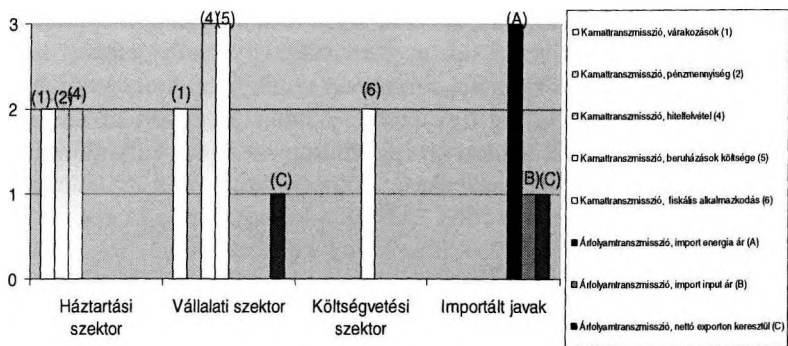
sok mellett a vállalatok, vállalkozók, sőt a háztartások is megértsék a jegybanki szándékokat, lássák a gazdasági egyensúly megőrzésére irányuló és inflációcsökkentési célok elérésének feltételeit. Az átláthatóság és a kiszámíthatóság úgy javítja a monetáris politika eredményességét, hogy annak hatásaival a gazdaság szereplői kalkulálni tudnak, azokat beépíthetik döntéseikbe.

Bővebb magyarázat:

- (1) A megtakarításokon belül a nem szerződéses pénzügyi eszközök által.
- (2) A várakozások befolyásolásán keresztül.
- (3) A kamategyenleg által kikényszerített fiskális alkalmazkodás.
- (4) A belföldi banki kölcsönök miatti kamattranszmisszió.
- (A) A behozatali árak miatti árfolyamtranszmisszió.
- (B) Az import input általi árfolyamtranszmisszió.
- (C) Külföldi bankok által nyújtott hitel és tulajdonosi hitelek által és belföldön felvett devizahitelek által.
- (D) Nettó exporton keresztül kétféle: értékén keresztül és az export visszaszorulása esetén nagyobb belső termékinálat.

5. ábra: A transzmissziós csatornák erőssége Magyarországon

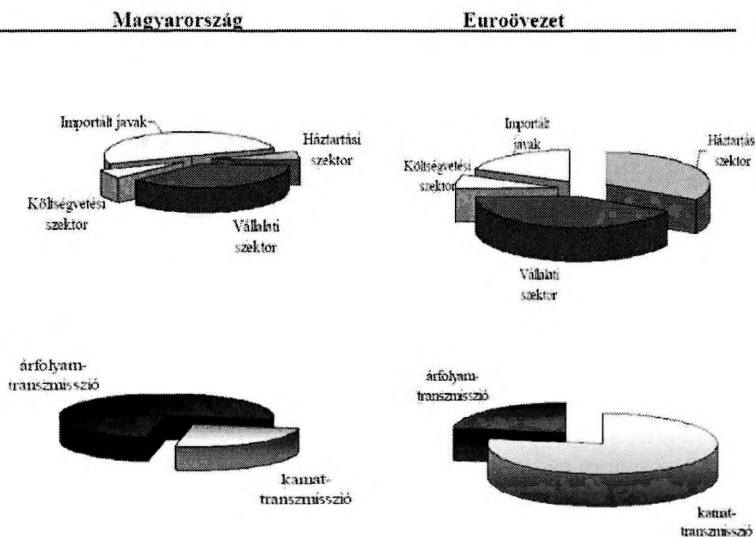

Bővebb magyarázat:

- (1) A várakozások befolyásolásán keresztül kamattranszmisszió.
- (2) A pénzmennyiség megváltoztatásán keresztül.
- (3) Az eszközárakon keresztül módosított megtakarítási hajlandóság.
- (4) Beruházások kamatérzékenységén keresztül.
- (5) Kamattranszmisszió- kétféle: a hitelkamatokon keresztül módosított hitelfelvételi hajlandóság és a már meglévő hitelek költsége.
- (6) A kamategyenleg által kikényszerített fiskális alkalmazkodás.
- (A) A behozatali energiaárak miatti árfolyamtranszmisszió.
- (B) Az import input általi árfolyamtranszmisszió.
- (C) Nettó exporton keresztül kétféle: értékén keresztül és az export visszaszorulása esetén nagyobb belső termékínálat.

6. ábra: A transzmissziós csatornák erőssége az Európai Gazdasági és Monetáris Unióban

Az első ábra alapján került bemutatásra Magyarország, mint kis nyitott gazdaság transzmissziós csatornáinak hatékonysága. Jól megfigyelhető az árfolyamcsatorna dominanciája. Ugyanakkor a monetáris politikának összességében nincsen akkora számú hatékony eszköze, mint az Európai Gazdasági és Monetáris Unió esetén. Eszközeire a háztartási szektor csak kis mértékben (1-2-es érték) érzékeny. Szembetűnő, hogy a háztartási szektor nem érzékeny a hitelkamatokra, hitelfelvételük esetlegesen a konjunktúra függvénye. Ugyanakkor a szektor eladósodottsága jelentős, mégpedig az utóbbi években a devizában való eladósodás miatt nőtt az árfolyamcsatorna jelentősége, elsősorban ingatlan- és személygépkocsi hitelek jelentős megnövekedése miatt.

7. ábra: A monetáris politikai beavatkozások hatásosságának és a szektorokra való befolyásának arányai

Forrás: Saját számítások alapján 2007.

(A közölt ábrákon levő körcikkek a magyarországi ábránál a beavatkozások összességében jóval kisebb hatékonyságát is jelentik.)

A fejlett országok valutáiban denominált hitelek kamatlába alacsony, a háztartások hitelfelvételi döntéseiknél az árfolyam alakulásának nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. Az eszközárak tekintetében megnyilvánuló kis mértékű érzékenység jelentőségét tompítja a háztartások megtakarításainak jelentős mélyrepülése. A háztartások jelentős részének kizárólag a „szerződéses jellegű” megtakarítások jelentenek lényegesebb megtakarítást, ugyanakkor ezek mértéke szerződésben rögzített, mértéküknek nem lehet köze a kamattranszmisszióhoz, de az árfolyamtranszmisszióhoz sem; a külföldi devizában denominált pénzügyi eszközök jelentősége a háztartási szférában csekély. A vállalati szektoron keresztüli hatás viszonylagosan erős (2-es érték) és egy-

aránt megnyilvánul kamat- és árfolyamtranszmisszió keresztül, bár az árfolyamcsatorna szerepe erősebb. A kamatcsatorna szerepe a várakozások befolyásolásánál kis mértékben játszik szerepet, a vállalati szektor ilyen szempontú elemzései, illetve a kamatlábakra irányuló várakozások figyelembevétele az üzleti tervezésben jellemző. A belöldi banki kölcsönök felvételénél is figyelembe veszik a hazai kamatszintet a vállalati szektor döntéshozói. Az árfolyamtranszmisszió szerepe azonban erősnek mondható a vállalati szektor esetében. Ez főként a felvett devizahiteleknek a forintban denominált hiteleknel magasabb állománya, a külföldi tulajdonú vállalatok anyavállalattól kapott hiteleinek az állománya és zömében a vállalat anyacégének országából érkező külföldi bankhitel miatt van így. A költségvetési szektoron keresztüli csekély hatás nem egyedülálló, a GMU-ban (Gazdasági és Monetáris Unió) sem elsősorban e szektoron keresztül bontakoznak ki a monetáris politikai beavatkozás hatásai. Magyarországon az utóbbi években a költségvetés pénzügyi ellehetetlenülése, a költségvetési deficit nagyon magas szintje, majd a meghozott kapkodó kényszerintézkedések azt bizonyítják, hogy talán még az ábrán jelölt csekély mértékben sincs visszatartó ereje az adósságok kamatterheinek államháztartást ellehetetlenítő mértékének, tehát a kamatláb nagyságának sem. A konvergenciaprogram léte sem a kamatterhek növekedésére való rugalmas reakció, hanem a maastrichti konvergencia kritériumoknak való megfelelés kényszerítette ki, mely itt, szempontunkból exogénnek, külső hatásnak számít.

Az importált javakon keresztüli hatások a legerősebbek, itt azonban észre kell venni, hogy kizárólag az árfolyamcsatornának lehet jelentős szerepe, hiszen az áruk és szolgáltatások kereskedelmében a kamatok szerepe marginális helyre szorul vissza, többnyire a rövid távú kamatszinttől többé-kevésbé eltérő késedelmi és büntető kamatok szempontjából. A behozatali árakban (a késztermékek áraiban) jelentkező hatások a legerősebbek. Forint erősödés esetén a lecsökkent export miatti hatás is erős, ennek következménye a belső termékkínálat növekedése és a kínálati nyomás alá kerülő belföldi árak növekedése. Az inputárak esetében a külföldi cégek saját anyavállalataiktól való speciális beszerzési rendszere (bérmunka-rendszer stb.) miatt erős, de kisebb jelentőségű tényező. Természetesen az árfolyamcsatornán keresztüli hatások esetében a jól ismert késési mechanizmusokat sem

hagyhatjuk figyelmen kívül (J görbe hatás: az árfolyam változásához való alkalmazkodás éveket vehet igénybe. Az árfolyamváltozások hatásainak időbeli kibontakozására élő példa a Ft/Euro árfolyamban történt változás a 2003-as sáveltolás miatt, aminek következménye jelentős folyó fizetési mérleg romlás, amelynek hatása napjainkban is tart.)

Az Európai Gazdasági és Monetáris Unió, mint nagy, zárt gazdaság, az ábrákra rátekintve is látható, hogy jóval több eszközzel rendelkezik a monetáris transzmisszió szempontjából és azok erősebbek is. Számunkra fontos e hatások tanulmányozása, hiszen az euroövezetbe tartó országok nem csak egy új hivatalos pénznem használatára kell hogy számítsanak, hanem mindezen változások kibontakozásával, a transzmissziós mechanizmus, csatornáinak fontossági sorrendjének változása tekintetében is azonnali kiigazodások következnek majd be. A háztartási szektorra való hatás összességében erős és a kamatcsatornán alapul. A háztartási szektorban a kamatvárakozások befolyásoló erővel bírnak, szemben a hazai tendenciákkal. A pénzmennyiség megváltoztatásán keresztüli hatás is jelentkezik, hiszen a nagy nyitott gazdaság szabad kamatalakulása miatt a monetáris politikának rövid távon jelentős keresletbefolyásoló tevékenysége lehet: a pénzmennyiség csökkenése a fogyasztói kereslet visszaeséséhez vezet, növekedése konjunktúrát idéz elő. Hosszabb távon azonban elsősorban az árszínvonal megváltozásában csapódik le. Jelentős hatású a kamatszint megváltozása a megtakarítások alakulásában is, jelentős szerepe van a kamatláb alakulásának a megtakarítási termékek piacán, de a hitelpiacon is. A fejlett nyugat-európai országok pénzügyi rendszereiben magas fokú monetizáltság hatásai jelentkeznek itt. A legerősebb hatás nem az importált javak tekintetében, hanem a vállalati szektoron keresztül jelentkeznek. Ezen belül a leglényegesebb a beruházások erős kamaterzékenysége. Míg a magyar gazdaságban a körülbelül egy évtizeddel ezelőtt tapasztalt 30% körüli kamatszint okozta sokk is tompítólag hat az 1-2 százalékpontos kamatláb-változásra való reakciókra, elmondható, hogy az euroövezetben már 1 százalékpontnyi változás is jelentős visszaesést jelent a beruházások szintjében. A meglévő hitelek költsége a másik nagyon erős reakciót mutató terület a kamattranszmisszió szempontjából. A hitelek szerkezetének gyors átrendeződésével jár együtt, ami a pénzügyi piac fejlettségével is kapcsolata-

tos. Az eszközárak megváltozásának hatása és a várakozások befolyásolásán keresztül való hatás szintén lényeges elem. A kamatvárakozások szerepe jelentős, üzleti tervek és kalkulációk szempontjából nagy hatással lehet a konjunktúrára, vagy dekonjunktúrát idézhet elő. Az árfolyamtranszmisszió csak a nettó export értékének alakulásán keresztül jelentkezik, zárt gazdaság lévén nem jelentős mértékű.

A fiskális fegyelemre hatással van a kamatlábváltozás, ugyanakkor a Stabilitási és Növekedési Paktum törekvése is – amely konkrét irányszámot tartalmaz és szankciókkal kívánják kikényszeríteni – komoly nehézségekbe ütközik, néhány ország betartásra irányuló hajlandósága már-már ellehetetlenítőleg hat. Ezekben az országokban egészen biztosan nem lehet erős a kamatlábváltozás fiskális fegyelmet erősítő hatása sem. Az árfolyamtranszmisszió az importált javakon keresztül fejti ki hatását, ezen belül leglényegesebben az energiaárakban jelenik meg. Napjainkban az olajárak változása tartja élénken az emberek érdeklődését, ahogy az euroövezetben, úgy Magyarországon is. A tagállamai belső országhatárainak gazdasági, kereskedelmi szempontból való megszűnése miatt nagy zárt gazdasággá váló Európa sem az import inputok, sem az export visszaszorulása miatti nagyobb belső termékkínálat okozta árnövekedés tekintetében nem mondhat magáénak jelentős hatásokat.

Magyarországon elmondható, hogy a transzmissziós csatornák száma és erőssége az euroövezetéhez képest jóval alacsonyabb. Ugyanakkor lassú és folyamatos erősödés figyelhető meg, amely megállapítás vonatkozik a transzmissziós csatornák számára és hatékonyságára. A gazdaság kis, nyitott jellegéből adódóan a legerősebb eszköz az árfolyam, mely egyrészt az importáron keresztül-, másrészt a vállalati mérlegeken keresztül jelenik meg. Emellett a várakozások befolyásolása a nagyon fontos kérdés, csak egy hiteles jegybank mellett lehet hatékony, de számos felmérés mutatja, hogy az erre vonatkozó kritériumnak a Magyar Központi Bank eddigi tevékenysége alapján megfelel. Ennek a kérdéskörnek a körüljárása, értékelése azonban már túlmutat e rövid, elemző írás keretein.

Summary

In the last few years the monetary transmission came on the focus of the interests. The changes happened because of the developing financial system mainly. But important changes in channels of the monetary transmission didn't were. The exchange rate channel dominates the transmission mechanism. Hungarian monetary policy has paid special attention to exchange rate movements and expectations. The belief was that this is the most, if not the only effective channel of transmission. It was observed that tradable goods prices followed closely exchange rate movements, influencing incomes, wages and other prices. Should this picture alter significantly, there might be consequences for monetary policy strategy. With the adoption of the euro, the most important channel of transmission will disappear. Those of present eurozone member countries will not be so important that an asymmetric response to common monetary policy and a real divergence in the euro area could be expected.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- VONNÁK BALÁZS (2006): A magyarországi monetáris transzmissziós mechanizmus fő jellemzői, Közgazdasági Szemle, LIII. évf. december, 1159-1168. o.
- BALÁZS VONNÁK (2007): The Hungarian Monetary Transmission Mechanism: an Assessment, MNB Working Papers (2007/3.)
- NAGY MÁRTON (2002): Egyre hatékonyabb monetáris transzmisszió? (<http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=23829>)
- LÁSZLÓ FLÓRA szerk. (2006): Monetáris politika Magyarországon. Magyar Nemzeti Bank, Budapest
- TARAFÁS IMRE (2001): A monetáris politika a nagy válságtól az ingatag pénzpiacokig, Aula kiadó, Budapest
- MNB közlönyök, statisztikák; www.mnb.hu

Miért működnek együtt a kis- és középvállalatok?

Bevezetés

A vállalatok közötti együttműködés nem új keletű jelenség. Csak a legnagyobb vállalatok képesek átfogni a termelési lánc teljes folyamatát, valamint az azt kísérő nem produktív tevékenységeket, illetve csak az egyszerűbb termékek teszik lehetővé, hogy gyártásuk során a kisebb vállalatok önállóan járjanak el. Ezekről a kivételektől eltekintve a termelés, és főként a vállalatok teljes körű működése (beleértve termelő szolgáltatásokat) megköveteli a vállalatok közötti kapcsolatok kialakulását. Amiben napjainkban a változás tetten érhető, az a vállalatok közötti együttműködés jellegének változása, így például a kapcsolatok komplexitásának fokozódása és időtávjuk kiszélesedése.

Leegyszerűsítve két lehetséges stratégia adódik a kis- és középvállalatok számára; autonóm vagy kooperatív magatartást folytathatnak (Gemser et al. 2004). Egyes kutatók szerint (Eternad et al., 2001) egyenesen átváltás (trade off) létezik a függetlenség és a hatékonyság között, csak a kooperatív magatartás lehet sikeres egy gyorsan változó, nagyfokú bizonytalanságot mutató gazdasági környezetben.

Ha elfogadjuk a vállalati együttműködés felértékelődésének tényét, fontossá válik az együttműködés körülményeinek felderítése, valamint annak meghatározása, hogy milyen motivációi vannak az együttműködésnek, lehet-e és ha igen, hogyan erősíteni az együttműködési szándékot. Vizsgálni szükséges továbbá az együttműködés követelményrendszerét és ezzel összefüggésben a felmerülő akadályokat is.

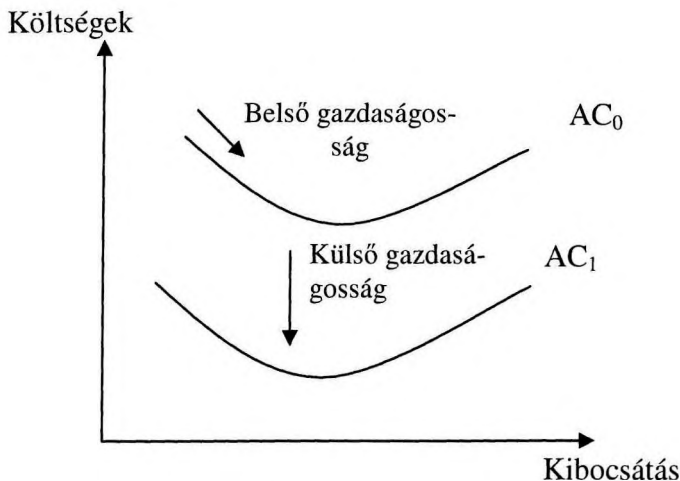
2. A vállalati együttműködés mozgatórugói

A következőkben röviden felvázoljuk az együttműködéssel kapcsolatban a szakirodalomban leggyakrabban hangoztatott motivációkat és akadályokat, valamint bemutatjuk, milyen szempontok merülhetnek fel az együttműködéssel kapcsolatos döntések során.

A vállalatok közötti együttműködés kapcsolatban áll az információs technológiák egyre szélesebb körű alkalmazásával és annak a gazdálkodási-szervezési folyamatokra gyakorolt hatásával. Ez önmagában viszont még nem elégséges indoka a kooperációk korunkbeli fellendülésének (Kocsis, 2000). Gyakran hangoztatott érv az együttműködés mellett annak a vállalat versenyképességére gyakorolt kedvező hatása. A vállalatok együttműködése és a versenyképesség közötti hatás mérése azonban meglehetősen nehéz, mivel a versenyképességre számos tényező (kutató-fejlesztési ráfordítások, költséghatékonyság stb.) gyakorol befolyást. Az Observatory of European SMEs (2003/5) kis- és középvállalatok közötti együttműködésre is kitérő kérdőívében a következő kérdéssel kereste a kapcsolatot a kooperáció és a versenyképesség között: „Úgy érezte-e, hogy vállalatuk más kis- és középvállalattal történő együttműködése javította versenyképességüket?” A kapott válaszok alapján az együttműködés hozzájárul a vállalatok versenyképességének növekedéséhez.

Az együttműködést ösztönözheti a termékskála szélesítése, a gazdaságos méret elérése, akár a vétel és eladás, akár az infrastrukturális beruházások terén, vagy a közszférával való tárgyalás során. A vállalat partnerkapcsolatai kompetitív előnyt biztosíthatnak a vállalatok számára, azáltal, hogy együttműködés révén versenytársaikhoz képest kedvezőbb helyzetbe kerülhetnek a piacon. Annak ellenére, hogy sem vertikálisan, sem horizontálisan nem kényszerülnek integrációra, mégis képesek lehetnek költségeinek csökkentésére és/vagy termékeik, szolgáltatásaik minőségének javítására. Ugyan a nagyvállalatok előnye a méretgazdaságosság terén nyilvánvaló, de együttműködéssel ugyanez a gazdaságosság elérhető kisebb vállalatok számára is. Az előbbit belső gazdaságosságnak, ez utóbbit pedig kollektív gazdaságosságnak nevezzük. A kollektív gazdaságosság a külső gazdaságosság egy típusa, az együttműködésnek tulajdonítható kompetitív előny, aminek következtében a vállalat költségcsökkenést érhet el. Ez az

átlagköltség (AC) függvény lefelé történő elmozdulásában ragadhat meg (1. ábra).

1. ábra: A külső gazdaságosság hatása a költségekre

Forrás: Lazonick, 1991.

A vállalati integráció azt is lehetővé teszi, hogy egy vállalat bizonyos erőforráshoz jutása kizárólagossá váljon, viszont vállalati együttműködéssel is elérhető hasonló eredmény, vagy legalábbis a versenytársakéhoz képest viszonylagosan kedvezőbb helyzet. Az együttműködés lehetőséget ad az erőforrások megszerzésére az önállóság feladása nélkül.

További pozitívum lehet a piaccal, technológiával kapcsolatos információkhoz való hozzájutás lehetősége. E mellett a versenytárs erősségeinek, gyengeségeinek kiismerése (Hamel, Prahalad, 1990), vagy éppen új kompetenciák ellesése, tanulás is motiválhatja az együttműködő vállalatokat (Dussauge, Garrette, Mitchel, 2000).

A fentiekben túl mindenképpen ki kell hangsúlyozni az együttműködésnek az innovációra és a tudásra gyakorolt hatását. A tudásterem-

tés valamint az innováció nem csak a vállalat saját erőfeszítéseinek függvénye, hanem külső tényezők is befolyásolják. A hálózat lehetővé teszi a vállalatoknak, hogy olyan információhoz és tudáshoz jussanak, melyet saját szervezetükön belül nem tudnának megszerezni, megtermelni. A vállalati együttműködés e miatt nagyobb lehetőséget teremt a tanulásra, mely a termelékenység fokozásának előfeltétele és így hozzájárul a gazdasági teljesítmény növeléséhez (Fischer, 2003).

A vállalati együttműködés az információ továbbítása mellett fontos szerepet játszik az innováció stimulálásában. Fritsch (2001) szerint az innováció és az együttműködés egymást erősítő folyamatok. Az innováció fokozza a vállalatok közötti együttműködés iránti igényt és fordítva, az együttműködés magasabb foka is ösztönzőleg hat az innovációra.

Az együttműködés hatékonyabban képes koordinálni a termelést és a tudás terjesztését, mint a piaci vagy a hierarchikus megoldások. Egyfajta hibrid vezetési rendszerként is felfogható (Groenewegen, Beije, 1992), melyben lecsökken az információs aszimmetria, valamint az opportunizmus. Valamennyi érintett részt vehet az együttműködésben, ami elősegíti az információk hatékony áramlását a felek között, megtakarítást eredményezve. Ilyen megtakarítás lehet például a közös kutatás-fejlesztés, ha az együttműködés kiküszöböli a párhuzamos munkát, amivel egyben az innováció felgyorsulását is eredményezheti.

Fülöp (2001) az együttműködés motivációinak két csoportját határozta el. A külső erők mellett, mint például az ízlések globalizációja, globális technológia, méretgazdaságosság vagy a növekvő turbulencia, hangsúlyozta a belső körülmények fontosságát, így például annak a jelentőségét, hogy a vállalat felismeri-e, hogy az együttműködés „jó lépés” a vállalat számára.

Az együttműködés lehetséges motivációit Nooteboom a hatékonyság, kompetenciák és a pozícióbeli előnyök mentén rendszerezte, melyet az 1. táblázat mutat be.

1. táblázat: Az együttműködés lehetséges motivációi

Hatékonyság	Kapacitásfelesleg elkerülése
	Méret- és időgazdaságosság
	Kockázat megosztása
	A termékek kombinálása vagy cseréje
Kompetenciák	Komplementer kompetenciák
	A tanulás különféle módjai
	Rugalmasság
Pozicionálás	Új piacokhoz és inputokhoz való hozzájutás
	Alkalmazkodás a termékekhez, technológiához vagy a helyi piac feltételeihez
	Közös termékcsomag kínálása
	Versenytárs elleni támadás annak saját piacán

Forrás: Nooteboom, 2003.

Az együttműködés nem jelent gyógyírt a vállalat valamennyi problémájára, ráadásul nem minden vállalat számára járható út. Az akadályozó tényezőket Schermerhorn (2001) rendszerezésére építve, azt kiegészítve mutatjuk be:

- Emberi erőforráskorlát. Az együttműködés gátló tényezője lehet, hogy a vállalat elmélyül a mindennapi tevékenységekben, a napi rutinfeladatokban. Nincs erőforrás és idő az együttműködéssel kapcsolatos többletfeladatok ellátására.
- Fogadókészség hiánya. Az is elképzelhető, hogy a potenciális partner vállalatnál lesz hiány az együttműködéshez szükséges menedzsment képességekben.

- Forráshiány. Az együttműködés pótlólagos költségeket okoz, melyek a partnerek felkutatásával, a szerződéskötéssel, a partnerekkel való folyamatos kapcsolattartással összefüggésben keletkeznek.
- Verseny. Annak, hogy egy vállalat nehezen kötelezi el magát egy egyszerű vevő-szállító viszonyon túlmutató kapcsolat mellett, oka lehet a versenypozíciójának elvesztésétől való féltélem, vonakodás az ötletek cseréjétől (főként átadásától).
- Jogi korlátok. Ha a felek nincsenek tisztában jogaikkal és kötelezettségeikkel, az akadályozhatja az együttműködést. Ez kapcsolatban állhat a már említett erőforráskorláttal.
- Elszigeteltség. Az együttműködés buktatója lehet a földrajzi elszigeteltség, azaz a hasonló problémával vagy igényekkel küzdő vállalatok beazonosításának nehézsége.
- Az együttműködés előnyeinek fel nem ismerése. Az együttműködés gátja lehet, ha a vállalatok nem érzékelik az együttműködés nyújtotta lehetőségeket.

A vállalati együttműködéssel kapcsolatban több szempontot is mérlegelni kell. A döntés során felmerül az együttműködés költségének kérdése. A kooperálás bármilyen formája mellett is kötelezi el magát a vállalat, szükségszerűen költségek merülnek fel, gondoljunk csak a szerződéskötés, kapcsolattartás miatti kiadásokra (ügyvédi, kommunikációs költségek). Egy informális kapcsolat során, azaz amikor az együttműködés szóbeli megállapodás alapján történik, ezen költségek egy részét megtakaríthatja a vállalat, de pótlólagos kiadások itt is lesznek, igaz nehezebben számszerűsíthetők (kölcsonös szívességek, reprezentációs költségek). Az együttműködés alternatívája a házon belüli termelés, vagy általában a feladat házon belüli ellátása. A házon belüli megvalósítás vagy az együttműködés közötti döntés szempontja lehet a tranzakciók lebonyolításának várható relatív költsége. A két megoldás közötti választásra a tranzakciós költségek elmélete (Williamson, 1975) szolgálhat magyarázattal.

Más megközelítésben a vállalati kapcsolatrendszer első számú formáló ereje a befektetések megtérülése. Bármilyen tevékenységről legyen is szó, befektetésre van szükség az erőforrások területén. Egyrészt szükséges a vállalkozók, alkalmazottak képességeinek fejlesztése

és szinten tartása, másrészt a termelési erőforrásokba való beruházás, ahol egyben méretgazdaságossági szempontokat is mérlegelni kell.

További fontos szempont az idő. Előfordulhat, hogy egy vállalat egyszerűen azért dönt majd külső erőforrások igénybe vétele mellett, mert így gyorsabban jut a kívánt termékhez, vagy szolgáltatáshoz.

Az együttműködés természete kettős, egyszerre hordoz előnyöket és kockázatot (Dussauge, Garrette, Mitchell, 2000). Ezzel összefüggésben néhány olyan szempont is említést érdemel, mely ideális esetben nem akadályozza az együttműködésből eredő előnyök realizálását, ugyanakkor előfordulhat, hogy nem várt buktatója lesz a kapcsolatnak, így a közös munka és a kijelölt cél megvalósulása nem a vállalat el-képzései szerint történik.

Az együttműködés szükségszerűen többé vagy kevésbé függő helyzetbe hozza a partnereket. Ideális esetben ez a függés szimmetrikus, a vállalatok azonos alkuerővel rendelkeznek. Még az azonos méretű vállalatok közötti együttműködés során is előfordulhat azonban, hogy aszimmetrikus kapcsolat alakul ki és a kooperálás haszna egyik félnél jelenik csak meg. Egyes kutatások egyenesen arra jutottak, hogy a partnerek együttműködéssel kapcsolatos legfőbb motivációja a partner tudásának átvétele. Ezt a magatartást versenyző együttműködésnek hívjuk (*competitive collaboration*) (Hamel, Doz, Prahalad, 1989), célja, hogy a vállalat lehetőleg minél több tudást lessen el a másik féltől, miközben a saját kompetenciáit minél inkább védi. Amikor megszerezte a szükséges tudást, felhagy az együttműködéssel.

A vállalat az együttműködésből eredő specializációnak köszönhetően ugyan növelheti hatékonyságát, de egyúttal fontos képességeket is elveszít, leépülnek ugyanis már meglévő kapacitások, e mellett tudás és kompetenciák vesznek kárba. Ezek újbóli megszerzése komoly anyagi, szellemi és időráfordítást igényelhet. A kapcsolatok nagy ráfordítással épülnek ki, talán ez is hozzájárul ahhoz, hogy egyfajta rosszul értelmezett ragaszkodás alakulhat ki a felekben, mely csökkentheti is a vállalat versenyképességét, ha az adott kapcsolat már nem a legmegfelelőbb számára. Ez a probléma főként az informális kapcsolatok lehetséges hátránya, így leginkább a kis- és középvállalatokat érinti, ahol a kapcsolatok sokszor családi, baráti alapon szerveződnek, és ahol így még nehezebb a szakítás a korábbi partnerrel.

A sikeres együttműködés további gátja lehet, ha a partnerek nem ismerik fel közös érdekeiket, ekkor a kooperálás helyett a verseny oldalára billen a mérleg. Mindez csökkenő kommunikációhoz, konfliktushoz és az együttműködésnek köszönhető pótlólagos nyereség elvesztéséhez, végső soron pedig a kapcsolat megszűnéséhez is vezethet. A kutatások arra engednek következtetni, hogy a vállalkozó (vezető) személyes célrendszere határozza meg az együttműködés sikerét (Tjosvold et al., 1993). A versenyző („győzni akarok”) vagy független („nem érdekel, nem segítek”) attitűdök és célok akadályozzák a kapcsolat kialakulását. A szerzők véleménye szerint az együttműködés egyfajta készség, s mint ilyen fejleszthető, ami viszont az oktatás szerepét veti fel.

A vállalatok nagy hányadának kell szembesülnie azzal a paradox helyzettel, hogy egyrészt erős versenyhelyzetben kell megfelelnie a piacon, másrészt a versenyző vállalatok egy szűk csoportjával képesnek kell lennie hatékonyan együttműködni. Az együttműködés kényszere eltérő erősségű az egyes ágazatokban. Azokon a területeken, ahol az innovációnak, a gyors piaci reagálásnak kiemelt jelentősége van, a kooperáció esetenként a versenyelőny megtartásának az egyetlen lehetősége. A verseny és a kooperáció együttes megjelenését főként a klaszterek kapcsán hangsúlyozhatjuk. A klaszterek egy időben képesek ugyanis ösztönözni az együttműködést valamint a versenyt. Verseny nélkül nem is lehetnének sikeresek, a verseny az egyik legfőbb motivációja a legjobb megoldások keresésének és a folyamatos fejlődésnek, fejlesztésnek. Ennek főként azért van nagy jelentősége, mert napjainkban a versenyelőny egyre kevésbé az inputokhoz való hozzáférése, hanem sokkal inkább a vállalatok termelékenységén alapul.

A kutatás módszertana

Az empirikus vizsgálatban az FKFP 0015/2002. oktatási és kutatási program keretében készült kérdőívet használtuk fel. A kérdőív célja az volt, hogy feltérképezze a megye kis- és középvállalatainak működési környezetét, határon átnyúló gazdasági tevékenységét és a vállalatok közötti kapcsolatok jellegét. Mivel az eredeti kutatás célja a megye

vállalatai határon átnyúló tevékenységének, valamint a vállalatok kapcsolatrendszerének vizsgálata volt, mely tevékenységek valószínűsége bizonyos pótlólagos költségek és kompetenciák szükségessége miatt a vállalatméret növekedésével növekvő, a minta reprezentativitását a mikrovállalatok nélkül kívántuk elérni, így a minta 217 BAZ megyei vállalata tevékenységi kör és méret szerint reprezentálja BAZ megye 10-249 foglalkoztatottal dolgozó társas vállalatait. A felmérés a megyében regisztrált összes társas kis- és középvállalat 14,1 százalékára terjedt ki. Továbbá 16 mikrovállalat (1-9 fő) válaszait is felhasználtuk, de csak a vállalkozók szubjektív véleményét felmérő kérdéseknél az esetleges tendenciák szemléltetéséhez. Azt szeretnénk volna elérni, hogy az együttműködés ösztönzőinek vállalatméretenkénti eltérései minél inkább kirajzolódhassanak. Az eredmények értékelésekor viszont szem előtt kell tartani, hogy a mintába került 16 mikrovállalat nem reprezentálja a megye vállalatait. A megye vállalatainak méret szerinti összetétele sem az országos, sem az európai statisztikáktól nem tér el jelentősen (a csak 10 fő feletti vállalatokat vizsgálva a kis- és a középvállalatok megoszlása mindenhol megközelítőleg 80-20 százalék). Tevékenységi kör szerint a minta 59 százaléka ipari, a vállalatok 27 százaléka kereskedelemmel, 14 százaléka pedig szolgáltatással foglalkozik.

BAZ megye helyzete

Jelen keretek között csupán néhány adat ismertetésével szeretnénk bemutatni a megye helyzetét. Az egy főre jutó GDP 1355 ezer forint, ami az országos átlag 67 százaléka (KSH, 2006a). Ugyanilyen lemaradás érzékelhető a beruházások terén, ahol a megye egy lakosra jutó teljesítménye az országos átlag 70,3 százaléka (156.1 milliárd forint 2005-ben) (KSH, 2006a).

A megye elmaradást mutat a gazdasági szervezetek statisztikai téren is. Kedvezőtlen gazdasági helyzetére utal az alacsony vállalkozói kedv; az ország regisztrált szervezeteinek 4,8 százaléka található a megyében, mintegy 63 ezer szervezet, melyeknek közel 90 százaléka vállalkozás. Ezzel a statisztikával a vállalkozási kedv messze az országos átlag alatti, az 1000 lakosra jutó vállalkozások száma 77 (míg

az országos átlag 120) (KSH, 2006a). Ennek részben ellentmond a GEM egy frissebb felmérése, mely szerint az Észak-Magyarországi régió a vállalkozói aktivitás terén a 4-5. helyen áll a régiók rangsorában. A szerzők szerint a vártnál kedvezőbb adat a felzárkózás jele lehet, melyben az autópálya építés katalizátor szerepet tölthet be (Szerb, Varga, 2004). A kutatás-fejlesztés terén szintén az országos átlagtól elmaradó teljesítményt találunk (KSH, 2005a, 2005b).

A kedvezőtlen gazdasági helyzet a társadalmi mutatókban is tükröződik. A munkanélküliségi ráta 2006. 1. negyedévében 11,7 százalék volt, miközben az országos átlag 7,7 százalék. További kedvezőtlen társadalmi tendenciákra bukkanhatunk az elvándorlás és a polarizáció vizsgálata során.

A kutatás eredményei

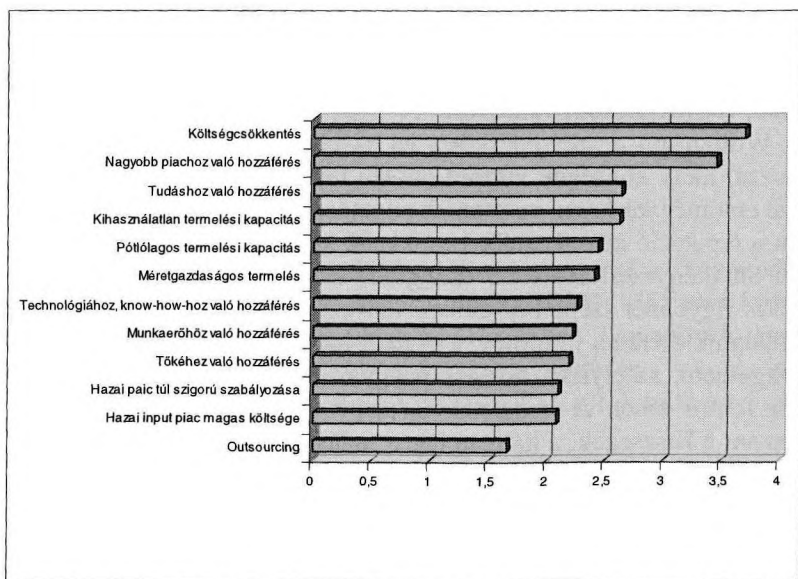
A lehetséges motivációk vizsgálatakor két elmélet magyarázó erejére támaszkodtunk. A *tranzakciós költségek elmélete* (Coase, 1937, Williamson, 1985, 1991, 1998) a tranzakciókhoz kapcsolódó, a termék árán felüli költséggel magyarázza az egyes intézményi formák (önálló, piaci, vegyes) közötti választást.

Williamson a szerződéskötés és az ellenőrzés költségeit hangsúlyozza, mely költségek viszont hosszú távon, egyfajta tanulási folyamat eredményeképpen veszítenek jelentőségükből. Ugyanezen irányba hat a reputáció következtében csökkenő kockázat, mely a szerződéseket önkikényszerítővé teszi (Langlois, Robertson, 1995). Az elmélet kevés figyelmet szentel az emberi tényezőnek, holott a kis- és középvállalatok esetén a jó hírnév, a családi kapcsolatok szerepe nem elhanyagolható, a helyi közösségbe beágyazott szereplő számára különösen fontos lehet. A kompetencia alapú elméletek (Hodgson, 1998) viszont a készségek, a hallgatólagos tudás és a hozzáértés kulcsszerepét hangsúlyozzák. Az együttműködés motivációja e szerint valamely kompetencia elem megszerzése.

Az ismertett két iskola érvelésével szemben kiinduló hipotézisünk szerint a kis- és középvállalatok együttműködésre vonatkozó motivációja nem vezethető vissza egyetlen végső tényezőre. Hogy az együttműködés motivációinak sajátosságait megismerjük 1-5-ig terje-

dő Likert skálát alkalmaztunk, majd a kapott eredményeket rangsoroltuk, illetve bizonyos szempontok szerint elemeztük. A mintába került vállalatok legfontosabb motivációit a 2. ábra mutatja. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a megkérdezett vállalatok leginkább a költségcsökkentésben, a nagyobb piachoz való hozzáférésben látják az együttműködés előnyét. Közepesen erős ösztönzőnek ítélik a tudáshoz való hozzáférést, a pótlólagos kapacitás megszerzésének és a kihasználatlan kapacitás lekötésének, valamint a méretgazdaságos termelés megvalósításának lehetőségét. Ettől valamivel alacsonyabb átlagos pontszámot kapott a technológiához, know-how-hoz, munkaerőhöz és tőkéhez való hozzáférés.

A legfontosabbnak ítélt motivációk a piacszerzéssel, a termelés hatékonyságának növelésével kapcsolatosak, melyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a vállalat versenyképes legyen termékével, szolgáltatásával a piacon. Olyan erőforrások megszerzése, mint a munkaerő vagy tőke kevésbé jelentősek az együttműködő vállalatok számára.

1: egyáltalán nem ösztönzött, 5: kifejezetten ösztönzött

2. ábra: Az együttműködés motivációi

A kis- és középvállalatok együttműködésének motivációi között eltéréseket valószínűsítettünk vállalati méretkategóriánként és tevékenységi körönként egyaránt. Várakozásaink szerint minél kisebb egy vállalat, annál inkább a kompetenciák terén, míg a méret növekedésével egyre inkább pénzügyi téren igyekszik bővíteni lehetőségeit. Hogy ezt az állítást igazolhassuk, rangsoroltuk a motivációs tényezőket, tekintettel a vállalat méretére és tevékenységi körére. A 2. táblázat vállalatméret szerint csoportosítva mutatja az együttműködés legfontosabbnak ítélt motivációit.

2. táblázat: A legfontosabbnak ítélt motivációk vállalatméretenként

Rang-sor	1-9	10-19	20-49	50-249
1.	Költségcsökkentés	Költségcsökkentés	Nagyobb piac-hoz való hozzáférés	Költségcsökkentés
2.	Nagyobb piac-hoz való hozzáférés	Nagyobb piac-hoz való hozzáférés	Költségcsökkentés	Nagyobb piac-hoz való hozzáférés
3.	Technológiához, know-how-hoz való hozzáférés	Tudáshoz való hozzáférés	Kihasználatlan termelési kapacitás	Kihasználatlan termelési kapacitás
4.	Tudáshoz való hozzáférés	Tőkéhez való hozzáférés	Méretgazdaságos termelés	Méretgazdaságos termelés

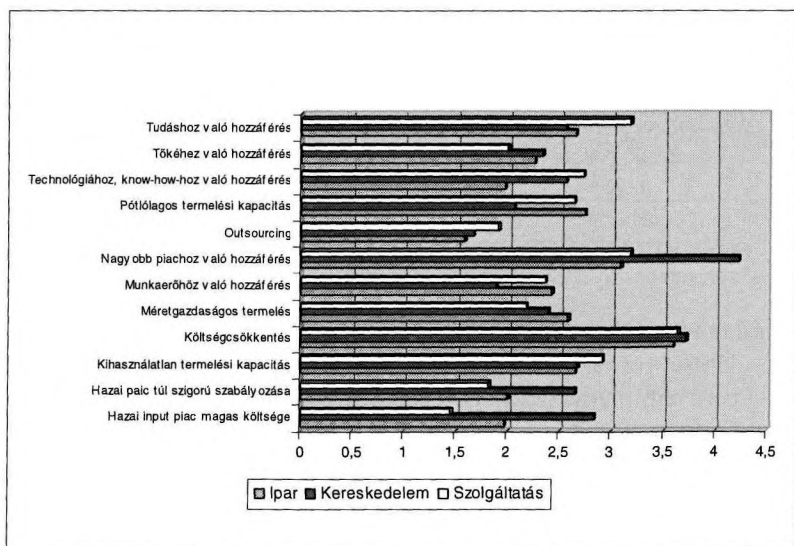
1: egyáltalán nem ösztönzött, 5: kifejezetten ösztönzött

A vállalatok mérettől függetlenül a költségcsökkenést és a nagyobb piac elérését várják az együttműködéstől. A kisebb vállalatok ezek mellett inkább hiányzó kompetenciák, fizikai erőforrások megszerzéséért döntenek együttműködés mellett, mint például tudás, technológia, know-how megszerzése, míg a több alkalmazottal dolgozó vállalatoknál a gazdaságos termelés megvalósítása a cél, a felesleges kapacitások lekötésével. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a nagyobb vállalatok erősebb versenyképességi nyomással szembesülnek.

Szembeötlő a különbség a megye vállalatainak és az EU-19-ek vállalatainak motivációi között. A költségcsökkentés igénye az EU 19-ekben a vállalatméret növekedésével vált jelentőssé, csak a közepes vállalatoknál jelent meg a legfontosabb motivációk között (Observatory of European SMEs 2003/5).

Szignifikáns eltérést találtunk továbbá az adott pontszámok nagyságában vállalatméret szerint: minél nagyobb egy vállalat, annál kevésbé tartja az egyes motivációs tényezőket fontosnak (Pearson Correlation=-0,35, $p=0,005$).

Tevékenységi kör szerint szintén különbségek figyelhetők meg. A vállalatok ágazattól függetlenül fontosnak ítélték a költségcsökkentést és a nagyobb piac elérhetőségét. A szolgáltató szektor vállalatai tudáshoz, know-how-hoz, munkaerőhöz való hozzáférést hangsúlyozták, az ipari vállalatok főként pótlólagos kapacitást szeretnének megszerezni, valamint felesleges kapacitásaikat lekötni az együttműködés megvalósításával. A kereskedelemmel foglalkozó vállalatok legfontosabb motivációja a piacbővítés.

1: egyáltalán nem ösztönzött, 5: kifejezetten ösztönzött

3. ábra: Az együttműködés motivációi tevékenységi kör szerint

Az előzőekben ismertetett két iskola érvelésével szemben vizsgáltunk azt mutatta, hogy az együttműködés tényleges motivációit a vállalat több objektív tényezője határozza meg egyidejűleg. A motivációk jellegét (fizikai erőforrások vagy kompetencia elemek megszerzése) befolyásolja a vállalat mérete és tevékenységi köre.

A vállalati együttműködés akadályai

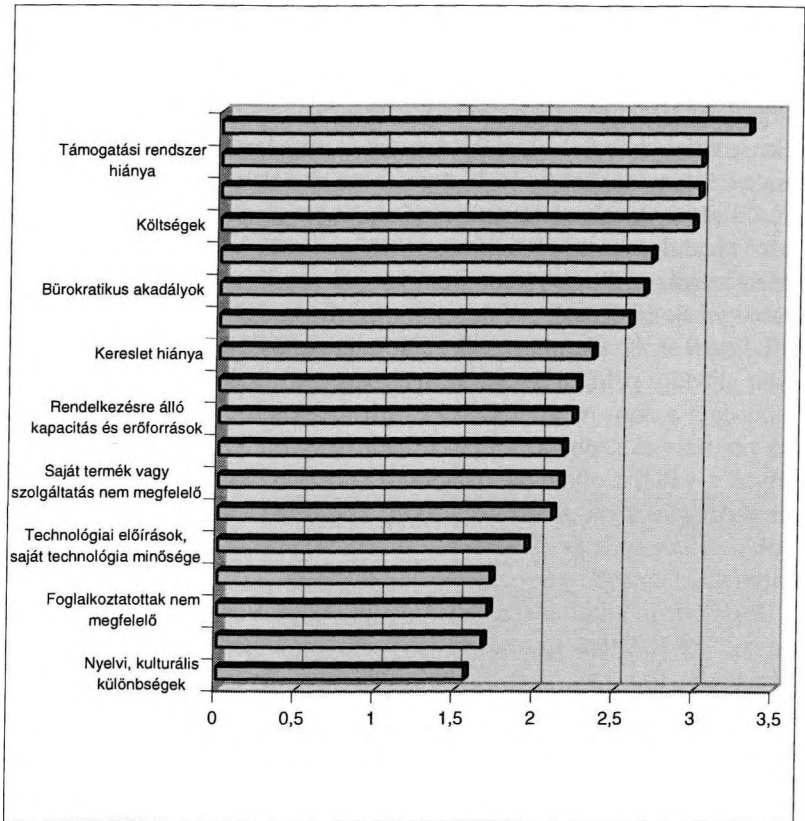
Azt feltételeztük, hogy kis- és középvállalatok sajátosságaik miatt (erőforráskorlát stb.) jelentős külső és belső akadályokkal szembesülnek. A külső és belső akadályok arányát és jelentőségét tekintve eltéréseket valószínűsítettünk vállalatméret és tevékenységi kör szerint.

A kis- és középvállalatok által érzékelt akadályok egy csoportja külső akadály, mint például a technológiai előírások, bürokrácia, kockázat, magas szállítási-, kommunikációs- vagy egyéb költségek, jogi szabályozás. Egy másik része pedig belső akadály, amely a vállalat, a vállalkozó és az alkalmazottak saját jellemzőiből, adottságaiból fakad. Ilyen akadály például a saját termék vagy szolgáltatás nem megfelelő minősége, a nem megfelelően képzett munkaerő. A belső akadályoknak objektív és szubjektív típusát határoltuk el. Az objektív belső akadályok a vállalat olyan adottságaiból fakadnak, mint például a szükséges erőforrások megléte, vagy hiánya, míg a szubjektív belső akadályok a vállalkozók és alkalmazottak eltérő képességeiből és erőfeszítéseiből származnak.

Egyrészt indokoltan azt feltételeztük, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye kedvezőtlen gazdasági helyzete a megjelölt akadályokban is tükröződni fog, azaz a vállalatok általában véve sok és jelentős akadályról számolnak be az együttműködés vonatkozásában. Másrészt abból a közismert tényből indultunk ki, hogy a vállalkozókat gyakran jellemzi individualista szemlélet, nem szeretik a beavatkozást, az irányításról való akár részleges lemondást, sokan éppen ezért lesznek vállalkozók, és nem szeretik belátni saját korlátaikat sem. Ennek megfelelően azt vártuk, hogy az együttműködés akadályaiként főként külső akadályokat jelölnek meg.

Az együttműködés akadályainak mérésére Likert skálát alkalmaztunk, majd a kapott pontszámok alapján rangsort állítottunk fel. Kiderült, hogy a vállalatok által az együttműködéssel kapcsolatban észlelt

akadályok nagyobb része úgynevezett külső akadály. A vállalatok természetesen saját teljesítményükkel (hatékonyság, minőség, termékválaszték stb.) általában elégedettek és külső tényezőkben látják a kevésbé sikeres üzleti szereplés okát. A mintába került vállalatok által megjelölt akadályok rangsorát a 4. ábra szemlélteti.

1: egyáltalán nem akadályozott; 5: kifejezetten akadályozott

4. ábra: Az együttműködés lehetséges akadályai

A legnagyobb akadályként a vállalatok a verseny erősségét jelölték meg. Úgy ítélik meg, hogy a piac „le van osztva”, nehéz jó pozíciókat megszerezni. Hasonlóan magas pontszámot kapott a támogatási rendszer hiánya. A saját termékük minőségét, árát, a munkatársak kompetenciáit megfelelőnek tartják, mint ahogy a technológiai előírásokat, valamely tanúsítvány hiányát sem tartják jelentős akadálnak.

Mivel a vállalkozás lényegi elemei éppen a verseny, a költségek viselése és az anyagi felelősség vállalása, a kapott eredmények azt a kiinduló feltételezést támasztják alá, hogy a megkérdezett vállalatok a kényszervállalkozások jellemzőit (félelem a versenytől, támogatásokra utaltság és pénzügyi akadályok) viselik magukon.

A 3. táblázat vállalatméretenként csoportosítja az együttműködés akadályait. Mindegyik vállalatcsoport akadálnak tartja a belépés nehézségét, úgy ítélik meg, hogy a piac „le van osztva”. A mikrovállalatok bürokratikus akadályokat érzékelnek, valamint saját erőforrásaikat, kapacitásaikat keveslik. A támogatási rendszer hiányát a mikro- és kisvállalatok egyaránt megjelölték, a nagyobb vállalatok ezzel szemben az erős versenyt hangsúlyozták. A vállalatok két csoportja rajzolódik ki. A 20 fő alatti vállalatok belső tényezőket is akadályként érzékelnek, a mikrovállalatok esetén ez a kapacitás és erőforráskorlát, 10-19 alkalmazott esetén pedig a tőkehiány, míg 20 alkalmazott felett kizárólag külső okokat tartanak akadálnak. A nagyobb vállalatok számára az együttműködés költségei is fontos szempont jelentenek. Itt is ugyanarra a következtetésre juthatunk tehát, mint az ösztönzők értékelése során: a kisebb vállalatoknál a legjelentősebbnek tartott akadályok között a kompetenciákkal illetve erőforrásokkal kapcsolatos tényezők is megjelennek, a vállalatméret növekedésével viszont egyre inkább csak az erős versennyel és költségekkel kapcsolatosak.

Tevékenységi kör szerint nem találunk jelentős eltérést az egyes akadályok megítélésében. Az iparvállalatok szerint a legjelentősebb akadály a verseny erőssége, a kapcsolatrendszerek (a piac le van osztva), valamint a támogatási rendszer elégtelensége. Hasonlóan vélekednek a kereskedelmi vállalatok is, a fentiekén túl a tőkehiányt hangsúlyozva. A szolgáltatók a magas költségeket, és a jogszabályi környezetet kifogásolják.

3. táblázat: A legfontosabbnak ítélt akadályok vállalatméretenként

	0-9	10-19	20-49	50-249
1.	Támogatási rendszer hiánya	Verseny erőssége, versenytársak	Támogatási rendszer hiánya	Verseny erőssége, versenytársak
2.	Bürokratikus akadályok	A piac „le van osztva”, nehéz belépni	Verseny erőssége, versenytársak	Költségek
3.	A piac „le van osztva”, nehéz belépni	Támogatási rendszer hiánya	Költségek	A piac „le van osztva”, nehéz belépni
4.	Rendelkezésre álló kapacitás és erőforrások korlátozottsága	Tőkehiány	A piac „le van osztva”, nehéz belépni	Jogi, kereskedelmi szabályozás

1: egyáltalán nem akadályozott; 5: kifejezetten akadályozott

Összefoglalás

A vonatkozó szakirodalom szerint az együttműködés egyik fontos motivációja az *erőforrások megszerzésének igénye*. Eszerint minél kisebb a vállalat mérete, annál intenzívebb együttműködési szándékkal kellene találkozunk, a kisebb vállalatok fokozott erőforráskorlátai miatt. A vállalati mintán végzett vizsgálataink ezt a következtetést nem igazolták. Azt tapasztaltuk, hogy az együttműködés ténye a vállalatmérettel nő. Ennek oka pedig az együttműködés költségeiben (még ha az alacsonyabb is más lehetséges alternatívák költségénél), a pótlólagos időráfordításban és a szükséges ismeretek hiányában keresendő.

Az erőforrások megszerzési motivációjának kisebb módosításával közelebb kerülhetünk az ellentmondás feloldásához. Mi az *erőforrások viszonylag jobb feltételekkel történő megszerzését tekintettük az együttműködés egyik jelentős motivációjának*. A szokványos erőforrásokhoz való hozzáférés általában nem ütközik különösebb akadályokba. A szokásos piaci tranzakcióval történő megszerzésük azonban ahhoz vezetne, hogy egy vállalat éppen úgy juthat hozzá az erőforrásokhoz, mint bármely versenytársa. Az együttműködés új motivációja éppen az lehet, hogy segítségével a vállalat a *versenytársaktól megkü-*

lönböztetett módon szerezheti meg a neki szükséges erőforrásokat, így versenyelőnyhöz juthat. Ez a motiváció összekapcsolódhat a költségcsökkentés és a minőségjavítás motivációjával is.

Az együttműködés további motívumaival kapcsolatban megvizsgáltuk a felmerülő pótlólagos költségeket is. Azt feltételeztük, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye kedvezőtlen gazdasági helyzete miatt ennek nagy szerepe lesz, mint motivációs és akadályozó tényező. Kiderült, hogy a vállalatok által érzékelt akadályok között és a vállalatok motivációiban is előkelő helyet foglalt el.

Az együttműködés vizsgálatát két elmélet magyarázó erejére építve vizsgáltuk. Vizsgálataink arra utalnak, hogy az együttműködés tényleges motivációit a vállalat több objektív tényezője (például a vállalat mérete, tevékenységi köre) határozza meg egyidejűleg, ezért az együttműködés nem vezethető vissza egyetlen végső tényezőre (tranzakciós költség vagy kompetencia), így bármely monokauzális megközelítés csak részben képes empirikusan megalapozott magyarázatot adni az együttműködés tényére.

Ilyen tényező például a vállalat mérete és tevékenységi köre. A kérdőíves megkérdezés eredményei alapján minél kisebb egy vállalat, annál inkább a hiányzó kompetenciák, fizikai erőforrások megszerzése lesz az együttműködés motívuma. A vállalati méret növekedésével egyre inkább a pénzügyi erőforrások megszerzése, illetve növelése, a költségek csökkentése és a hatékonyság növelése válik az együttműködés domináns motivációjává. Fő tevékenységi kör szerint pedig az együttműködés révén a szolgáltatók főként pótlólagos tudást és munkaerőt igyekeznek szerezni, míg az ipari vállalatok kapacitásaik minél teljesebb kihasználását szeretnék elérni. A kereskedelmi vállalatok legfontosabb motivációja a piacbővítés.

A kutatás a vállalati együttműködés akadályainak vizsgálatára is kitért. Megállapítottuk, hogy egyrészt a vállalatoknál más-más szempontok szerint történik a külső, valamint a belső objektív és szubjektív akadályok szerepének megítélése: a megkérdezett vállalatok irreálisan túlértékelik a külső tényezőket, illetve alulértékelik saját képességeik, kompetenciáik hiányosságait. Az együttműködés legjelentősebb akadályának az erős versenyt, a megfelelő támogatási rendszer hiányát és a kooperáció várható költségeit tekintik. Mindez megerősíti az általunk vélelmezett kényszervállalkozói jelleget.

Az együttműködés akadályai és a vállalat mérete között azt az összefüggést találtuk, hogy a kisebb vállalatoknál a legjelentősebbnek tartott akadályok a kompetenciákkal illetve erőforrásokkal is kapcsolatosak, a vállalatméret növekedésével viszont egyre inkább csak az erős versennyel és költségekkel.

A kapott eredmények azt sugallják, hogy a kis- és középvállalatok együttműködésének ösztönzése és általában vett fejlesztése során eltérő típusú támogatást szükséges nyújtani a vállalatoknak azok mérete és tevékenységi köre szerint, másrészt, hogy oktatási, fejlesztési igényeik megfogalmazásakor nem elégséges a vállalati visszajelzésekre támaszkodni, szakértők bevonása szükséges.

Kutatásunk egyik korlátja, hogy bár együttműködésnek objektív és szubjektív tényezői egyaránt ismeretesek, lehetőségeink csak az objektív tényezők vizsgálatára terjedtek ki. Másrészt a kapcsolatrendszer komplexitása, a kis- és középvállalatok környezeti beágyazottsága további kvalitatív vizsgálatokkal tárható fel.

Abstract

The cooperation among enterprises provides competitive advantage to those, taking part in it. It allows companies to acquire additional competences, cut down their costs without any integration. Nowadays tendencies amplify that it becomes less probable to keep competitiveness alone, cooperation among small and medium sized enterprises is to be expected in certain fields.

The aim of the paper is to analyse the motivation of SME cooperation with asking companies from Borsod-Abaúj-Zemplén County. We would like to highlight what type of incentives are important in the decision of cooperation among SMEs and what type of obstacles they have to face. Because of the heterogeneity of the sector different motivations and obstacles can be expected depending on the size and scope of business. Cooperation is not only a possibility that a company can decide about, it is a pressure and therefore the acquisition of the needed competencies to the cooperation is substantial. To get acquainted with the possible motivations and obstacles we can conclude

whether the cooperation's intent can be suggested and enhanced through external factors.

Key words: vállalati együttműködés, kis- és középvállalat

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- COASE, R.H. (1937): The Nature of the Firm. *Economica* N.S.
- DUSSAUGE, P., GARRETTE, B., MITCHELL, W. (2000): Learning from competing partners: outcomes and durations of scale and link alliances in Europe, North America and Asia. *Strategic Management Journal*. 99-126.
- ETERNAD, H., WRIGHT, R.W., DANA, L.P. (2001): Symbiotic International Business Networks: Collaboration between Small and Large Firms. *Thunderbird International Business Review*, Vol. 43. Nr. 4. 481-499.
- FISCHER, M.M. (2003): The new economy and networking. In: Jones et al. (eds.): *Handbook of Economics in the Information Age*. Academic Press
- FRITSCH, M. (2001): Co-operation in regional innovation systems. *Regional Studies*, Vol.35. Nr. 4. 297-307.
- FÜLÖP, Gy. (2001): A globális vállalati stratégiák. Aula Kiadó, Budapest
- GEMSER, G., BRAND, M., SORGE, A. (2004): Exploring the internationalisation process of small businesses: a study of Dutch old and new economy firms. *Management International Review*, Vol. 44, No. 2. 127-148.
- GROENEWEGEN, J., Beije, P.R. (1992): The European answer to the dilemmas of competition cooperation, and mergers. *Journal of Economic Issues*. Vol. XXVI. No.2. 493-511.
- HAMEL, G., DOZ, Y.L., PRAHALAD, C.K. (1989): Collaborate with your Competitors – and win. *Harvard Business Review* January-February 133-139.
- HAMEL, G., PRAHALAD, C.K. (1990): Strategic intent. *The McKinsey Quarterly* Spring 36-61.
- HODGSON, G.M. (1998): Evolutionary and competence-based theories of the firm. *Journal of Economic Studies*. 25(1), 1998, pp. 25-56.
- KOCSIS, É. (2000): Új szervezeti formák a modern kapitalizmusban. Megjelent: Bara Z., Szabó K. 2000: *Gazdasági Rendszerek, Országok, Intézmények*. Aula Kiadó, Budapest.
- KSH (2005a): *Kutatás és fejlesztés 2004*. Központi Statisztikai Hivatal

- KSH (2005b): Innováció 2003. Központi Statisztikai Hivatal
- KSH (2006a): A gazdasági fejlődés regionális különbségei Magyarországon 2005-ben. Országos statisztika, Központi Statisztikai Hivatal Debreceni Igazgatósága
- LANGLOIS, R.N., ROBERTSON, P. (1995): *Firms, Markets, and Economic Change: A Dynamic Theory of Business Institutions*. London. Routledge
- LAZONICK, W. (1991): *Business Organization and the Myth of the Market Economy*. Cambridge University Press
- NOOTEBOOM, B. (2003): An integrated survey of the theory on sourcing, inter-firm collaboration and networks. Rotterdam School of Management, Knowledge Intensive Services and Changing Organisational Forms Workshop 26-27 November 2003.
- Observatory of European SMEs (2003/5): *SMEs and Cooperation*. KPMG Special Services and EIM Business & Policy Research in the Netherlands, European Network for SME Research, Intomart Luxembourg.
- SCHERMERHORN, J.R. (1980): Inter-firm cooperation as a resource for small business development. *Journal of Small Business Management*. 18. 2. 48-54.
- SZERB, L., VARGA, A. (2004): A vállalkozói aktivitás regionális és lakóhely szerinti különbségei Magyarországon 2004-ben. Megjelent: *Vállalkozásindítás, vállalkozói hajlandóság és a vállalkozási környezeti tényezők alakulása Magyarországon a 2000-es évek első felében*. Global Entrepreneurship Monitor, 2004 Pécs
- TJOSVOLD, D., WEICKER, D. (1993): Cooperative and competitive networking by entrepreneurs: A critical incident study. *Journal of Small Business Management*, 31. 1. 11-21.
- WILLIAMSON, O.E. (1985): *The economic institutions of capitalism*. Free Press, New York
- WILLIAMSON, O.E. (1991): Comparative economic organization: The Analysis of Discrete structural Alternatives. *Administrative Science Quarterly*, 36. 269-296.
- WILLIAMSON, O.E. (1998): Transaction cost economics: How it works; where it is headed? *The Economist*, 146, No. 1. 23-58.

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Szentes Tamás

Eltérő egészségügyi rendszerek és azok finanszírozási aspektusai

Bevezetés

WHO (2000) által is alkalmazott definíció szerint az egészségügyi rendszer részét képezik mindazok a tevékenységek, amelyek elsődleges célja az egészségi állapot védelme, helyreállítása, javítása és további romlásának megakadályozása.

Az egészségügyi rendszer fő összetevőit a következő funkciók és intézményrendszerek alkotják:

- Egészségpolitika (szabályozás)
- Finanszírozás
 - (i) forrásteremtés
 - (ii) a források allokációja (a finanszírozási módszerek)
- Szolgáltatások (beleértve mind a közösségi szintű – elsősorban prevenciók – programokat, beavatkozásokat, mind a személyes egészségügyi szolgáltatásokat)
- Az erőforrások termelése (oktatás, kutatás-fejlesztés, beruházás)

Az **egészségpolitika**, mint tevékenység átfogja az egészségügyi rendszer egészének működését – fő elemei: a tervezés, irányítás, *szabályozás*, értékelés és széles értelemben vett információ-szolgáltatás. Elsősorban, de *nem kizárólag* a központi és helyi kormányzatok tevékenységét jelenti. A *szabályozás* a keresletet és kínálatot, a finanszírozók, szolgáltatók és a szolgáltatást igénybevevő egyének viselkedését befolyásoló mechanizmusokat (jogi kereteket) jelenti. A szabályozás

vonakozhat a rendszerbe való belépésre (pl. a szolgáltatók működésének engedélyezési rendszere), a szolgáltatások áraira, mennyiségére, minőségére; a humán erőforrások és az állóeszközök áraira, mennyiségére, minőségére; továbbá a szolgáltatók és vásárlók közötti kapcsolatokra (pl. betegjogok szabályozása).

A **finanszírozási rendszer két fő összetevője**: a *forrásteremtés és a források allokációja*. A **forrásteremtés** fő kérdései: mekkora források állnak rendelkezésre és kik a finanszírozók (költségvetés, kötelező biztosítás, magánbiztosítás, betegek általi közvetlen fizetés). Milyen módon jönnek létre az egészségügyi rendszer működéséhez szükséges források (adók, járulékok – törvény általi – kötelező beszedésével és /vagy önkéntes biztosítás és közvetlen fizetés által). Milyen típusú és mértékű a biztosítás által létrehozott kockázatközösség (pl. a társadalom kisebb csoportjai szerint megosztott, vagy az egész társadalom egyetlen kockázatközösséget alkot).

A forrásteremtés módja alapvetően befolyásolja, hogy a társadalom egyes csoportjai milyen mértékben viselik az egészségügyi ellátás működtetésének anyagi terheit, továbbá az ellátáshoz való hozzáférés esélyeit.

A **források allokációjának** (a finanszírozók és szolgáltatók közötti kapcsolatnak) a fő kérdései: milyen mechanizmusokon, módszereken keresztül történik a rendelkezésre álló forrásoknak a felhasználása (mi jellemzi az egyes ellátási formák, pl. házi orvosok, fekvőbeteg-ellátás finanszírozási módszereit). A *finanszírozási módszerek alapvetően befolyásolják a szolgáltatók magatartását, döntéseit, és azokon keresztül az egészségügyi szolgáltatások hatékonyságát és minőségét.*

A **szolgáltatási szektor** több szempont szerint írható le: (i) a *szolgáltatói szervezetek fő funkciói, struktúrája* (megelőzés, alapellátás, rehabilitáció stb. intézményeinek mennyiségi és minőségi jellemzői); (ii) a *szolgáltatási struktúra*, azaz az egészségügyi intézmények által nyújtott *szolgáltatások* mennyiségi és minőségi jellemzői (pl. az egyes megelőzési programokra vagy az egyes betegségek kezelésére milyen eljárások, technológiák állnak rendelkezésre); valamint (iii) a *tulajdonosi struktúra, működtetési formák*. További fontos kérdést jelent a szolgáltató intézmények belső szervezeti jellemzői (a menedzsment hatásköre, az orvosok státusza stb.). A *szolgáltatói szektor jellemzői alapvetően befolyásolják az egészségügyi szolgáltatások hatékonysá-*

gát és minőségét, továbbá, hogy hogyan, milyen mértékben szabályozott a szolgáltatók felelőssége (a *felelősség érvényesíthetősége*) az általuk hozott döntésekért.

Az **erőforrások termelése** (oktatás, kutatás-fejlesztés, beruházás) alapvetően befolyásolja az egészségügyi rendszer hosszú távú fejlődését: az egészségügyi technológia alkalmazását, a munkaerő-kínálat alakulását, színvonalát, a szolgáltatási szektor jellemzőinek változását.

Látható, hogy az egészségügyi rendszerek fő összetevői egymással szoros összefüggésben állnak, és az egyes részek önmagukban kevésbé értelmezhetőek. Mégis az alábbiakban kénytelenek leszünk kiragadva önállóan csak a finanszírozási szempontjából vizsgálni a kérdést.

A finanszírozási tendenciák globális gazdasági, politikai háttere

Az állam szerepének átfarmálódása

Az elmúlt négy-öt évtized során a jóléti állam fogalmával illetett társadalombiztosítási és szociális programok bonyolult rendszere – annak minden problémájával együtt – a modern társadalmak alapvető intézményévé, az emberek mindennapi életének a részévé vált. A 60-as évek során a jóléti állam és a gazdasági növekedés viszonya harmonikusnak tűnt: az a nézet uralkodott, hogy a jóléti állam nemcsak biztonságot teremt, hanem – mindenekelőtt a munkaerő újratermelésében játszott szerepe révén – a gazdasági növekedést is elősegíti. A 70-es évek közepén – a gazdasági növekedés megtorpanásának, a világ gazdaságban bekövetkező változásoknak a hatására – az állam szerepének radikális átértékelése következett be. A 70-es évek közepére kiéleződött a feszültség a nemzetközivé váló gazdaság és a kormányok korábbi – alapvetően nemzeti keretekre szabott – gazdaság és társadalomszervező tevékenysége között. A tudományos-technikai korszakváltásban, a világgazdaság alapvető szerkezeti átalakulásában, a gazdaság rohamos nemzetköziesedésében, a nemzetközi pénzügyi rendszer gyökeres átalakulásában megtestesülő új kihívások a piaci tényezők, eszközök felértékelődését eredményezték. A gazdasági nö-

vekedés megtorpanása és lelassulása – az „arany” hatvanas évek növekedési teljesítményeihez hasonlítva – felszínre hozta, kiélezte a jóléti szféra és a gazdaság közötti ellentmondásokat. Mindezek következtében előretört és uralkodóvá vált a – Reagan és Thatcher nevével fémjelzett – neoliberális politikai ideológia és gazdaságpolitikai gyakorlat. A világgazdasági struktúraváltáshoz történő alkalmazkodás azonban számos társadalmi problémát súlyosan kiélezett: növekedett a munkanélküliség és az elszegényedés mértéke, fokozódtak a jövedelmi különbségek, depressziós gazdasági térségek alakultak ki, s ezekkel együtt fokozódott a nagyvárosok szociális problémáinak (hajléktalanság, bűnözés, drog) megoldatlansága. Az utóbbi évtizedben egyre érzékelhetőbbé váltak a globalizáció természeti környezetre és társadalomra gyakorolt negatív hatásai. Láthatóvá vált, hogy nem teljesült a neoliberális gazdaságpolitikának az az ígérete, hogy a gazdasági növekedés jótékony hatásai leszivárognak a gazdagoktól a szegényekhez is, nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági növekedés nem jár szükségszerűen együtt a jólét, életminőség társadalmi méretű javulásával. Miközben a korábbinál relatíve kevesebb erőforrás áll a jóléti programok rendelkezésére – a szociális problémák hathatósabb közösségi szintű válaszokat, köztük az állami beavatkozást (habár annak új módját) igényelnék. Ugyanakkor láthatóvá vált az is, hogy az egyes országok kormányzatainak az eszközei korlátozottak – a globalizálódó gazdaság nemzetközi méretű szabályozására lenne szükség. Ezen szélesebb keretek között napjainkban is zajlik – az egyes államok és az EU szintjén is – az állami beavatkozás új szociálpolitikai (és egészségpolitikai) eszköztárának a keresése.

Egészségpolitikai korszakváltás

A gazdasági és politikai folyamatokkal párhuzamosan a nyugat-európai országok egészségpolitikájában is jelentős hangsúlyeltolódások mentek végbe az elmúlt évtizedekben. A második világháború utáni évtizedekben az egészségpolitika elsősorú célja az egészségügyi szolgáltatásokhoz – az egyének jövedelmi helyzetétől független – hozzáférés biztosítása volt. Továbbá az erőforrások földrajzi, területi elhelyezkedésében mutatkozó nagymértékű egyenlőtlenségek csökken-

tése, valamint a kórházi infrastruktúra modernizálása jelentették az egészségpolitika alapvető céljait. Ezen célok elérése érdekében a 70-es évek közepéig tartó *expanziós szakaszt* az egészségügyi szektor látványos növekedése jellemezte. Az OECD országok átlagát tekintve az egészségügyi kiadások 40%-kal gyorsabban növekedtek, mint a GDP. A növekedés fő hajtóereje a finanszírozási források szerkezetében bekövetkezett gyökeres változás volt, vagyis a *közpénzek nagyarányú beáramlása az egészségügyi szférába* – a kötelező biztosítás kiterjesztése vagy állami egészségügyi szolgálatok létrehozása, továbbá állami kórházépítési programok révén. A 70-es évek közepétől *egészségpolitikai fordulat következett be: a kiadások korlátozása vált az egészségpolitikák fő céljává, ezáltal a korlátozás szakaszába* léptek a nyugati egészségügyi rendszerek. Nyilvánvaló, hogy az egészségügyi kiadásoknak a gazdasági növekedést jelentősen meghaladó növekedési üteme nem lett volna örökké tartható. A *hirtelen fordulatot, azaz az egészségügyi kiadások korlátozásának a középpontba kerülését* (gyakran az egészségpolitika napirendjéről minden mást lesöprő kérdéssé válását) *külső okok magyarázták*. A külső ok, a *gazdasági növekedés megtorpanása* volt. Ez a magyarázat arra is, hogy miért beszéltek egyforma hevességgel a finanszírozás válságáról a relatíve (a GDP-ből való részesedést tekintve) keveset költők (pl. Anglia) és az egészségügyre a legtöbbet fordítók (pl. USA). A másik külső ok: *annak az illúzióknak a vége, hogy a jóléti állam önmaga képes minden szociális probléma megoldására*. A 70-es évtized végére az alábbi kérdések kaptak egyre nagyobb figyelmet: Arányban áll-e a kapott eredmény az egészségügybe áramló óriási mértékű közpénzekkel? Az egészségügyre többet fordító országokban kedvezőbb-e a lakosság egészségi állapota? Egyértelműen hasznos-e (pozitívan befolyásolja-e a betegek egészségi állapotát) az egészségügyi technika alkalmazása?

A korlátozás időszakának általános jellemzői

- *Az egészségpolitikák központi kérdésévé a kiadások növekedésének lefékezése és az erőforrások hatékonyságának a fokozása vált.*
- *Mind a keresleti, mind a kínálati oldalon törekedtek a kiadások korlátozását és a költségérzékenyebb magatartást kiváltó eszközök keresésére – ténylegesen a kínálati oldal befolyásolása kapott nagyobb hangsúlyt.*

- Az egészségpolitikai eszköztárban egyaránt megtalálhatók voltak a *pénzügyi ösztönzők és az adminisztratív szabályozás* is.
- A pénzügyi ösztönzőket mindenekelőtt a *kórházak és az orvosok finanszírozási módjának a módosítása*, vagy új módszerre való áttérés jelentette.
- Az adminisztratív szabályozás a *felesleges kapacitások korlátozására* irányult (pl. kórházi kapacitások csökkentése, engedélyezési eljárások bevezetése az új beruházások esetében, vagy egyes esetekben a beruházások befagyasztása).
- A gyógyszerkiadások korlátozása (a támogatások szűkítése pozitív és negatív listák bevezetésével, referencia árrendszer alkalmazásával stb.).
- Előtérbe kerültek a *verseny, a piac szerepének fokozását, a szolgáltatások széles értelemben vett privatizációját* célzó koncepciók, reformjavaslatok.

A nemzetközi összehasonlítások, elemzések egyértelműen kimutatták, hogy a 80-as évtizedben *azok az országok voltak képesek a kiadások korlátozására, a GDP-n belüli részarányának a stabilizálására, amelyekben a közfinanszírozás a domináns.* (Ezek a rendszerek képesek voltak a kínálati oldal korlátozására). Ezzel szemben az USA magánfinanszírozás dominanciáján alapuló egészségügyi rendszere a 90-es évek közepéig nem volt képes megállítani az egészségügyi kiadásoknak a GDP ütemét meghaladó növekedését (1993-ra elérte a GDP 14%-át).

A hatékonyság, minőség javítására törekvő reformok

A 80-as évtized második fele a reformtörekvések új hullámát hozta Európában. Nyilvánvalóvá vált, hogy a bizonyos értelemben *sikeres kiadás-korlátozó stratégiák az alapvető kérdést, a szolgáltatók hatékonyságra ösztönzését nem oldották meg.* A pénzügyi megszorítások miatt kiéleződtek a feszültségek a szolgáltatók és a finanszírozó(k) között – növekedtek a korábbi szabályozási (kiadás-korlátozó) eszközöknek a politikai költségei. A költségek növekedését ösztönző tényezők többsége – az orvostechnika fejlődése, lakossági elvárások növe-

kedése, a népesség öregedése – továbbra is hatást gyakorolt, ugyancsak a gazdaság oldaláról továbbra is a közkiadások csökkentésre irányuló nyomás nehezedett az egészségügyi szektorra. A reformok kidolgozói az egészségügyi rendszerek fő *hatékonysági problémáit* általában az alábbiakban látták (Enthoven, 1989; Ham, 1990; OECD, 1990):

- *hiányoznak azok az ösztönzők, amelyek a szolgáltatókat a hatékonyabb tevékenységre sarkallnák*; elsősorban hiányzik a verseny; a szolgáltatók túlzott dominanciája érvényesül a rendszer működésében;
- rendkívül nagyok a különbségek az egészségügyi szolgáltatások nyújtásában (az egyes betegségek esetében alkalmazott eltérő terápiák és az egyes beavatkozások esetszámaiban mutatkozó területi különbségek, ami a hatásosság és hatékonyság problémáit tükrözi);
- a kormányok korábbi adminisztratív eszközei nem alkalmasak ezeknek a problémának a megoldására;
- a páciensek (fogyasztók) választási lehetősége korlátozott;
- az erőforrások elosztása túlzottan kórház-centrikus – az alapellátás rovására; továbbá a kórházak hatékonysága alacsony;
- hiányzik a koordináció a kórházi ellátás, az alapellátás és a szociális gondoskodás között;
- a menedzsment alacsony színvonalú, amelynek az egyik oka a megfelelő információs rendszer hiánya (sem a költségekről, sem a tevékenység eredményéről nem állnak rendelkezésre megfelelő adatok).

A 80-as évek közepe óta a reformkonceptiók súlypontja a *hatékonyság növelése, minőség javítása* lett (Abel-Smith et al., 1996; Robinson-Le Grand, 1994; OECD, 1995, 1996; Mossialos-Le Grand, 1999). Ezt a 80-90-es évek fordulóján és a 90-es évek elején megfogalmazott reformkonceptiók többsége a finanszírozók és a szolgáltatók közötti viszony alakításával kívánta elérni, elsősorban a piaci mechanizmusok alkalmazásával, a szolgáltatók közötti verseny ösztönzésével; a finanszírozó szerepének, mozgásterének a növelésével (a korábbi szabályozás csökkentésével) – azaz a *szabályozott verseny megteremtésével a szolgáltatás szférájában*.

Azt, hogy a 80-as évek közepétől az egészségügyi reformkoncepciókban meghatározó volt a piac szerepének növelése nemcsak (és nem elsősorban) az egészségügyön belüli folyamatok idézték elő, hanem az egészségügyi rendszer szélesebb kontextusát képező gazdasági és társadalmi folyamatok. A nemzetgazdaságok növekvő interdependenciája, a gazdaság globalizációja korlátozza az egyes államok lehetőségét az önálló fiskális és monetáris politikára, a magas jóléti kiadások megvalósítására. Az egyes országok gazdasági fejlődése szempontjából alapvető kérdés a tőke-kiáramlás megakadályozása és a külföldi tőke vonzása. Ehhez a kormányzatoknak megfelelő feltételeket kell teremteniük. Az egészségügyi kiadások a jóléti kiadások fontos elemét jelentik, így alapvető gazdaságpolitikai célt jelentett az egészségügyi közkiadások korlátozása (ami a munkaerő költségek csökkentésének egyik módja volt). A gazdasági nyomást erősítette az uralkodó ideológia. A 80-90-es évtized fordulóján nemcsak a fejlett országok többségében uralkodó jobboldali, neo-liberális politikát követő kormányzatok ideológiája, hanem a szocialista rezsimek összeomlása is megkérdőjelezte az állam szerepét. A demokratikus politikai mechanizmusok, a választók szavazatáért folyó verseny azonban inkább ellentétes irányba, a jóléti rendszerek radikális piacosítása ellen hatott. A közvélemény kutatások adatai azt mutatták, hogy a nyugat-európai országokban a lakosság többségének elvárása, hogy a kormányzat biztosítsa az alapvető egészségügyi ellátást (Mossalios, 1997). Ugyanakkor lényeges társadalmi változások is bekövetkeztek: erősödtek a fogyasztói magatartás jegyei, a középosztálybeli fogyasztóknak a több választás, magasabb minőség iránti elvárásai.

„Inkább az a meglepő, hogy milyen jelentős mértékben ellenállt a közvélemény Nagy-Britanniában, Kanadában és Új-Zélandon ezeknek a támadásoknak, ugyanakkor azonban ... a közegészségügyi rendszerek támogatása egyre inkább a teljesítményüktől függ, és jelen van egy gazdagodó és szélesedő középosztály, amelyik kész a piachoz fordulni, hogy magasabb minőséget és mennyiséget vásároljon.” (Ranade, 1998, p. 196)

Az egészségügyi reformokra vonatkozó tényleges tapasztalatok azt mutatják, hogy a Nyugat-Európai országokban a *finanszírozás (forrásteremtés) területén csak kismértékű volt az állam visszavonulása*, ami a rendszerek alapvető jellemzőit nem érintette. A *finanszírozást tekint-*

ve, egyetlen ország sem változtatta meg a forrásteremtés alapvető rendszerét. (Néhány országban, pl. Nagy-Britanniában, Új-Zélandon jelentős viták folytak, de ezek nem vezettek tényleges változáshoz.). A co-payment szerepe növekedett, különösen a gyógyszerek esetében, ugyanakkor jelentős viták folytak a co-payment szerepéről – számos szerző véleménye szerint az se nem hatékony, se nem méltányos (Carr–Hill, 1994; Saltman–Figueras, 1997). Néhány országban (Németország, Hollandia, Cseh Köztársaság) a reformok egyik fő célja a biztosítók közötti verseny megteremtése volt, amitől általában a hatékonyság növelését, az egészségügyi kiadások növekedésének a mérséklődését várták. Ugyanakkor azok a szabályozások, amelyeket a versenyző biztosítók esetében fellépő káros hatások (pl. jó kockázat lefölözése, magas adminisztratív költségek) korlátozása érdekében alkalmaztak – amelyek kiterjedtek a járulékok, a szolgáltatási csomag, a szolgáltatóknak fizetendő ár, és a biztosító adminisztratív szervezetre vonatkozó kérdésekre – valójában kevés teret hagytak a versenynek (Saltman–Figueras, 1997). Lényegesen több országban állt a viták középpontjában a verseny megteremtése az egészségbiztosításban, mint ahány országban végül is gyakorlati lépések születtek. A számos ellenérv között az egyiket a magánbiztosítási piacok tényleges működése szolgáltatta.

„Az egyik fő kérdés, mellyel a reformoknak foglalkozniuk kell, hogy milyen módon lehet a biztosítói piac versenyét az egyenlő hozzáférés jogával összeegyeztetni... az esélyegyenlőség fő alkotóeleme, mely minden országban bevezetésre került, hogy minden egyénnek meg kell adni a biztosítás lehetőségét és a biztosítási díjnak inkább a jövedelemtől, semmint a személyes kockázattól kell függnie. ... A biztosítói piac fokozott versenye nem biztos, hogy a globális kiadások csökkenéséhez vezet. Ahol szabadon határozhatják meg a biztosítási díjakat, ott lehet, hogy a díjak felfelé és nem lefelé fognak igazodni... A magánbiztosítási piacok mai tapasztalatai a biztosítási díjak növekedését mutatják” (OECD, 1995, p. 53.)

A piaci-típusú eszközöket alkalmazó (a szabályozott piac valamilyen változatát középpontba állító) reformok a szolgáltatás szférájára és az erőforrások elosztására (finanszírozási módszerekre) koncentráltak. A fő jellemzők: a vásárló és eladó szerepek szétválasztása és a szolgáltatók versenyeztetése, (főleg a közpénzekért folyó) szerződéses

rendszeren keresztül. *Olyan „vásárló” megteremtését célozták a reformok, amely az egyén képviselőjében hatékonyan képes fellépni a szolgáltatókkal szemben.* Ez a vásárló lehet az önkormányzat (Svédország), a területi menedzser vagy GP csoport (Anglia) vagy a biztosítási alap (Hollandia). A fentiek alapvető feltétele: a finanszírozó és szolgáltató szerep elválasztása (ahol ez korábban nem volt meg: Anglia, Svédország), továbbá a központi ár és/vagy költségvetési szabályozás lazítása (Abel-Smith, et al, 1995; Flood, 2000; OECD, 1995; Seedhouse, 1995). A hagyományos finanszírozók ezeknek a követelményeknek kevésbé képesek megfelelni. A finanszírozó fő funkciói (Van der Ven, 1994): (i) a biztosítási funkció: a szolgáltatás igénybevételekor felmerülő pénzügyi kockázat átvállalása, (ii) a képviselői funkció: a fogyasztó hatásos képviselőjeként működik, informált és takarékos *vásárló*, és megfelelő információt szolgáltat az ellátás minőségéről, (iii) a hozzáférés biztosítása: garantálja a szolgáltatásokhoz való hozzáférést. A fejlett országokban (USA kivételével) az első és a harmadik funkciót a közfinanszírozású rendszerek megfelelően kielégítették, azonban a második, a vásárló szerep általánosan problémát jelentett.

A reformkonceptiók szerint a szolgáltatók számára a fő motivációt a teljesítményük javítására az a potenciális veszély jelenti, hogy elveszthetik a vásárlóikat, ha nem reagálnak megfelelően a vásárlók (vagy az azokat képviselő finanszírozó szervezetek) szükségleteire/keresletére. Ez a motivációs erő azonban nagymértékben múlik azon, hogy milyen ösztönzők érik a fogyasztókat vagy az őket képviselő szervezeteket, jelen vannak-e olyan tényezők, amelyek arra ösztönzik őket, hogy törekedjenek az aktív, hatékony vásárlói szerepre (a jó eredményt nyújtó szolgáltatók kiválasztására). Abban az esetben, amikor a fogyasztó és a szolgáltató közvetlen pénzügyi kapcsolatban áll, a fogyasztó számos problémával kerül szembe. Hiányzik az információ a lehetséges szolgáltatók által nyújtott szolgáltatások eredményességére vonatkozóan, bizonytalan lehet a szolgáltatás szükségessége is, továbbá nehézségekbe ütközik a szolgáltatás után az eredményesség értékelése. Ezeknek a problémáknak a következtében a *fogyasztók meglehetősen gyenge pozíciójú szereplők* ahhoz, hogy megfelelő nyomást gyakoroljanak a szolgáltatókra a teljesítményük, hatékonyságuk javítására (a piac elméleti előnyeinek az érvényesítésé-

re). Ezeknek a problémáknak egy része enyhíthető, ha a vásárló szervezet (kormányzat, biztosító) képviseli a fogyasztókat (a vásárló és a fogyasztó szerep elválik). Azonban a vásárló szervezet megléte önmagában nem garantálja, hogy a szolgáltatók számára megteremtődik a megfelelő ösztönzés a költségek csökkentésére, hatékonyság növelésére. A vásárló szervezet hasonló információ-aszimmetria problémákkal néz szembe, mint az egyéni vásárló. Továbbá hiányozhatnak azok a tényezők, amelyek ösztönzést gyakorolhatnak a finanszírozó szervezetre annak érdekében, hogy hatékonyan gyakorolja a vásárló szerepét. *Elvileg – bizonyos feltételek megléte mellett – a finanszírozók közötti verseny* jelentheti ezt az ösztönzést. Abban az esetben pedig, ha *egyetlen finanszírozó van*, vagy ha a finanszírozók között nincs verseny, akkor a *közigazgatási szektoron belüli teljesítmény ösztönzők* alkalmazása teremthet ösztönzést a finanszírozó szervezet menedzsmentje számára. „Nem egyértelmű, hogy ezek rosszabbak, jobbak, vagy azonosak a versennyel a szolgáltatókra gyakorolt nyomás tekintetében, továbbá a hatásuk nagymértékben múlik a ténylegesen alkalmazott ösztönzőkön és a szigorúságon, amellyel érvényesítik azokat.” (Appleby, 1998, p. 48.)

A legújabb kérdőjelek

A 80-as évek elején a reformkoncepciókban uralkodott az a nézet, hogy az állami intézmények *ab ovo* nem működhetnek hatékonyan. A 90-es évek második felére már érzékelhetővé váltak a piaci eszközök alkalmazásának korlátjai, ill. problémái is – egyre több kérdőjel fogalmazódott meg a piaci ösztönzők alkalmazásával kapcsolatban (Annandale, 1998; Ovretveit, 1993; Ranade, 1998).

„A két európai ország, amelyek piac-orientált reformjai a legnagyobb nemzetközi figyelmet kapták – Svédország és Nagy-Britannia – az elmúlt években visszavonult attól, hogy a versenyre való ösztönzést tekintse az egészségügyi reform hajtóerejének. Svédországban a meghatározó kifejezés mind országos, mind megyei szinten a „kooperáció”, és visszatért az érdeklődés a megyei szintű tervezés és az országos szabályozás iránt. Nagy-Britanniában... az egészségügyi hatóságok tradicionális felelőssége és a magasfokú bizalmon alapuló hosszú

távú szerzödések logikája felé fordult a figyelem.” (Saltman-Figueras, 1997, p. 41)

Ezek a hangsúlyeltolódások egybeesnek a lakosság körében uralkodó véleménnyel, elvárásokkal is. Az EU országokban az egészségügyre vonatkozóan 1996-ben végzett közvélemény-kutatás szerint az EU országok lakosainak 74%-a azon a nézeten volt, hogy „A kormánynak minden állandó lakos számára biztosítani kell az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutást, függetlenül annak jövedelmétől.” (Svédország esetében 90%, Anglia, Dánia, Görögország és Spanyolország esetében 80% feletti volt az ezen álláspontot választók aránya, míg Belgium esetében a legalacsonyabb, 60,3%). Azzal a véleménnyel, hogy „A kormánynak csak az alapvető szolgáltatásokat kellene nyújtania, mint például a súlyos betegségek kezelése, és a többi esetben az öngondoskodásra kellene ösztönöznie az embereket.” az EU országok lakosainak kb. 25%-a értett egyet (7,9%-a határozottan, és további 17,2%-a inkább egyetértett, mint elutasította). A két szélső érték: a svédeknek csak 13,7%-a fogadta el, míg az olaszoknak 34%-a (European Commission, 1998).

A piac szerepének negatív hatásai közül az egyik legkritikusabb, legvitatottabb az orvosi szakmára gyakorolt hatás. A piac térnyerésével konfliktus keletkezett az orvosi hivatás hagyományos értékei és az üzleti értékek között.

„Az egészségügyi szakembereknek az intézményük és a pácienseik felé is kötelezettségeik vannak. ... Versenyző piacon a szakemberrel szembeni elvárást alakítja az intézmény vagy egység növekedése vagy életben tartása. A pénzügyi ösztönzők és ellenösztönzők, amelyek a piacot motiválják elkerülhetetlenül részévé válnak a szakemberek (orvosi szakma) kultúrájának, mentalitásának. Fennáll a kockázata annak, hogy a piaci mentalitás előnyben részesít olyan értékeket, amelyek károsak az egészségügyi ellátásra” (Cribb, 1995, p. 180)

Összefoglalva: a nyugat-európai közfinanszírozású egészségügyi rendszerek folyamatos alkalmazkodásra kényszerültek – és miközben az adott egészségpolitikai beavatkozás enyhítette a kiéleződött konfliktusokat, egyben új problémákat is generált. Az egészségügyi kiadások gyors növekedése és a gazdasági növekedés megtorpanása által kiváltott problémákra a 80-as években a kiadások korlátozásával választak, a kiadások korlátozása által kiváltott túlzott feszültségeket a

90-es években a piaci ösztönzők adaptálásával korrigálták, végül pedig úgy tűnik, hogy újabban növekvő figyelem fordul a piaci ösztönzők által keltett negatív hatásokra.

Ugyanakkor a 90-es évtizedben *kieleződött a feszültség az egészségügyön kívüli gazdasági és társadalmi folyamatok, valamint az ellátásnak az egészségügyi technológia fejlődése által kiváltott drágulása és a másik oldalon a társadalombiztosítási rendszerekben lévő jövedelem újraelosztás, a hagyományos társadalmi értékek (a szolidaritás) között.* Azon társadalmi rétegek között, akik nyertesei és akik teherviselői a szolidaritási elv érvényesítésének. Nyitott kérdés, hogy az egyes országokban (beleértve Magyarországot is) a politikai elit milyen válaszokat fog adni a fenti konfliktusok által jelentett kihívásokra. Korunk az útkeresés időszaka: gyökeresen átalakult világ gazdasági feltételek és nemzetgazdasági gyakorlatok között az új szociálpolitikai és egészségpolitikai válaszok keresése.

Egészségügyi kiadások és állami szerepvállalás

Fentiekből látható, hogy az egészségügyi finanszírozás két kulcskérdése, hogy tovább nőnek-e az egészségügyre fordított kiadások, valamint, hogy az állam ebből milyen részt tud, illetve kíván vállalni, azaz mennyire érvényesül a szolidaritási elv a rendszer hozzáférhetőségének szintjén.

Nézzük meg, hogy a régi EU tagállamok esetében miként alakultak a feni számok. Az egészségügyi kiadások a legtöbb országban gyorsabb ütemben növekedtek, mint a gazdasági növekedés. 2004-ben az EU-15 tagországok GDP-jük átlag 9,27%-át fordították egészségügyi kiadásokra, az 1990-es 7,1%-hoz és az 1970-es alig több, mint 5%-hoz képest. A GDP egészségügyi kiadásokra szánt aránya azonban jelentős eltéréseket mutat az egyes országok között. Legmagasabb Németországban, 10,9%, legalacsonyabb (Luxemburgot nem számítva) Írországban (7,2%), 7,5-7,8% Ausztriában, Finnországban és Spanyolországban. A kiadásokból a legtöbbet visel az állam Luxemburgban (90,2%) és az Egyesült Királyságban (85,9%), 80% fölötti még az állami részvétel aránya Svédországban (85,4%), Dániában (82,6%). Legalacsonyabb az állami részvétel aránya Görögországban (51,7%)

és Hollandiában (61,2%). 70% körüli az állami kiadások részesedése az összes egészségügyi kiadásból Ausztriában (67,6%), Portugáliában (69,7%), Belgiumban (70,9%), Spanyolországban (71,9%).

Az újonnan csatlakozott országok egészségügyi kiadásai a GDP arányában átlagosan 6,44%-ot tesznek ki. Szlovénia 8,2%-os, Málta 8,8%-os arányával a legmagasabb, míg Lettország 4,9%-ot, Észtország 5,1%-ot fordított egészségügyre. Az állami kiadások a kelet-közép európai országokban az összes kiadás kb. 78%-át fedezik (Csehországban az arány 90% fölötti, legalacsonyabb Lettországban: 68% és Magyarországon: 70%). Vásárlóerő paritáson számolva az egy főre jutó egészségügyi kiadások az EU15-ben átlagosan 2364 USD-t tettek ki, az újonnan csatlakozott országok átlagában 780 USD-t jelentettek (2002).

Tendenciák a finanszírozásban a reformok során

Az egészségügyi kiadások gyors növekedése és a gazdasági növekedés megtorpanása által kiváltott problémákra a 80-as években a reformok a kiadások korlátozásával válaszoltak. A kiadások korlátozása által kiváltott túlzott feszültségeket a 90-es években a piaci ösztönzők adaptálásával korrigálták. Végül pedig úgy tűnik, hogy újabban növekvő figyelem fordul a piaci ösztönzők által keltett negatív hatásokra. Napjainkban számos EU-tagországban (Nagy-Britannia, Svédország vagy a legutóbbi időben a piaci típusú reformjáról ismert Hollandia) az egészségpolitika ismét nagy hangsúlyt ad a hagyományos európai értékek, az esélyegyenlőség, szolidaritási elv elsőbbségének.

A reformok gyakran eredményeznek olyan megoldásokat, amelyek a szabályozás azonos eszközeinek alkalmazása következtében konvergenciára utalnak. A változások következtében Európa országaiban megfigyelhető az állami és magán elemek keveredése az egészségügyben, s ezzel jellemzővé vált a markáns egynemű rendszerek oldódása. A centralizált rendszerek a szükségleteknek való jobb megfelelés érdekében decentralizálnak, az állami rendszerek a piac irányába nyitnak, a decentralizált rendszerekben helyenként központosítás vagy annak igénye merül fel, hiszen tapasztalatok bizonyítják, hogy bizonyos funkciók központosítva működnek jobban. Tulajdon szempont-

jából sem az a kérdés, hogy állami- vagy piaci körülmények között működjön az egészségügy, hanem az, hogy milyen feladatmegosztás célszerű az állami és a magánszektor között.

A minőség, az ellátás eredményességének javítása

A minőség javításának eszközei között alkalmazzák a klinikai irányelvek, működési standardok, akkreditációs rendszerek fejlesztését, a technológiai értékelést, a szolgáltatók folyamatos monitorozását, értékelését, a teljesítmények mérését, ennek érdekében indikátorrendszerek kialakítását, a finanszírozási rendszerekben a minőség értékelését, elismerését. Mindez feltételezi az informatika és a menedzsment fejlesztését.

A költségérzékenység fokozására azonban a keresleti és kínálati oldalon egyaránt eszközöket kerestek:

- A co-payment szerepének növelése. (pl. Németország, Ausztria)
- A biztosítók közötti verseny fokozása (Németország, Hollandia). Ugyanakkor azok a szabályozások, amelyeket a versenyző biztosítók esetében fellépő káros hatások (pl. kockázatszelekció, magas adminisztratív költségek) korlátozása érdekében alkalmaztak, valójában kevés teret hagytak a versenynek.
- Az új szolgáltatások befogadása során a technológiai eljárás-értékelés felhasználása (pl. Nagy-Britannia, Németország).
- Koordinált betegellátás, háziorvosi szerep erősítése (Franciaország, Németország).
- A finanszírozó és szolgáltató szerep elválasztása (a vásárló lehet önkormányzat - Svédország, területi menedzser, GP csoport - Anglia, biztosítási alap - Hollandia).
- Normatív finanszírozás elterjedése: DRG jellegű kórházi finanszírozás (Németország, Nagy-Britannia, Belgium, Ausztria, Franciaország, Olaszország, Svédország, Finnország stb.), fejpénz jellegű finanszírozás az alapellátásban

(Olaszország, Nagy-Britannia, Svédország, Dánia, Írország, Hollandia stb.).

- A betegek választási lehetőségének bővülése, az egyéni felelősség erősítése (Nagy-Britannia).

Szolidaritási elv érvényesülése különböző finanszírozási rendszerekben

Láthattuk, hogy a különböző országok eltérő módon teremtik meg az egészségügyi rendszerük finanszírozásához szükséges forrásokat. Szolidárisnak tekinthető a rendszer, ha jövedelemarányos elvonásokból fedezi a kockázatközösség egészségügyi kiadásait és a rendszer szolgáltatásaiból a közösség tagjai szükségleteiknek megfelelően részesülnek.

Európában az egészségügyi rendszereknek két nagyobb típusát különböztetjük meg. Egyik a Bismarck német-porosz kancellár nevéhez fűződő társadalombiztosítási rendszer. Itt jövedelem alapú járulékokból fedezik az egészségügyi kiadások többségét (állam által finanszírozott rész zömét), és a rendszerbe az adott ország majdnem(!) minden állampolgára beletartozik. A másik, Európai hagyományokra alapuló rendszer Beveridge brit közgazdász nevéhez kötődik. Ebben a rendszerben az egészségügyi kiadásoknak az állam által vállalt részét az adókból finanszírozzák. Természetesen a rendszerek egymással is keveredtek és országonként jelentősen eltérő sajátosságokkal rendelkeznek. A társadalombiztosítás dominanciájával működő országokban a járulékokból szedett jövedelmeket sok esetben kiegészítik adókból származók, és a másik oldalon a Beveridge modellen alapuló rendszereket használó országok közül egyesekben, az egészségügy finanszírozásában helyet kapott a társadalombiztosítás is.

A két modellt elsősorban akként írják le, hogy biztosítás vagy adó alapon működnek. Finanszírozás szempontjából a gyakorlati különbségek nem is olyan jelentősek. A biztosítási járulékok jövedelemfüggők, a jövedelemből adóhoz hasonlóan fizetendőek. A biztosítási rendszerek is alkalmaznak kiegyenlítő mechanizmusokat, hasonlóképpen az adókból fenntartott rendszerekhez. Mindkét rendszer kötelező,

kevés kivételtől eltekintve a teljes lakosságot lefedi. Mindenki egyenlő módon kap jogot a szolgáltatásokhoz való hozzáférésre.

Az egészségügyi rendszerek közötti valódi különbségek a funkciókban, politikákban jelentkeznek: a rendszereket a finanszírozási eszközök gyűjtése, forrása mellett a finanszírozási alapok összevonásának (pooling), a szolgáltatásvásárlás módjának, a nyújtott szolgáltatások körének és a lakossági önrészfizetés alkalmazásának módszerei együttesen jellemzik.

A szolidaritás érvényesülését két fontos paraméter alapján írhatjuk le a finanszírozás oldaláról különböző országokban: egyrészt, hogy az állami egészségügyi kiadásokra a fedezetet jövedelemarányos elvonásokkal teremtette-e meg, másrészt pedig, hogy az egészségügyi kiadások fedezetének mekkora részét vállalta az állam.

Ausztriában olyan társadalombiztosítási rendszer működik, mely a lakosság 98%-ra terjed ki. Alapelvei a szolidaritás és kötelező jelleg, nem létezik kockázati mérlegelés, a társadalombiztosítás nem nyereségorientált. A rendszert kötelező társadalombiztosítási járulékokból finanszírozzák, melyek a jövedelemtől függnek, ennek azonban felső határt szabtak, mely 3750 Euró/hó jövedelem. A járulék mértéke a bruttó kereset 7,5%-a, melyen kívül további 0,5% kórházi ellátásért, valamint 0,1% balesetektől eredő szolgáltatások finanszírozására szolgáló kiegészítő járulékot szabtak meg.

Belgiumban kötelező egészségbiztosítási rendszer működik, melyek kölcsönös egészségbiztosító pénztárakból állnak. Anyagi háttérrel a társadalombiztosítási hozzájárulások, illetve a szövetségi kormány finansziális támogatása képezi. A kötelező biztosítás a lakosság 99%-a számára biztosít fedezetet. Az egyes biztosítók által nyújtott térítések mértéke függ az igénybe vett szolgáltatás jellegétől, a szolgáltató jogállásától és a biztosított személy társadalmi helyzetétől. Ennek függvényében létezik standard, illetve emelt összegű térítés a sérülékenyebb lakossági csoportok számára. A biztosítók kiegészítő (komplementer) biztosítást is kínálnak a biztosítottak számára az alapt biztosítás által nem fedezett költségekre, az önálló vállalkozók 80%-ának pedig a kötelező biztosításnak megfelelő (szubsztitútív) biztosítás nyújt kisebb kockázatokra fedezetet. A profitorientált magánbiztosítás szerepe igen csekély, de a kötelező biztosítás háttérbe szorulásával nő. Az egészségügy átfogó költségeit (gyógykezelés, gyógyszerkiadások,

infrastruktúra) az állam (mintegy 71%), a betegek (23%) és a magánbiztosítás (6%) fedezi. A munkáltatói járuléka a bruttó beralap 8,9%-a, munkavállaló járuléka pedig a bruttó bér 7,4%-a.

Dániában a rendszer finanszírozása adóbevételekből történik. Az anyagi erőforrásokat 81%-ban jövedelemadó, 13%-ban állami támogatás és 6%-ban különböző illetékek képezik. Az állami kiadás 82,6%.

Az **Egyesült Királyságban** az egészségügyi ellátás állampolgári alapon biztosított és adókból finanszírozott. Az állami kiadások aránya az egyik legmagasabb Európában, 85,9%. Az NHS finanszírozása túlnyomó többségében (kb. 94%) az állam adóbevételeiből, valamint adó jellegű biztosítási hozzájárulásokból történik.

Finnország egészségügyi rendszerének finanszírozása túlnyomó részt adóalapú. Az állami kiadások az összes kiadás 76,8%-át teszik ki, mely az önkormányzati kiadás 43%, kormány 17% és egészségbiztosítás 16%-os kiadásából tevődik ki. A háztartások hozzávetőlegesen 20%-kal, magánbiztosítók pedig 4%-kal járulnak hozzá az összes egészségügyi kiadáshoz.

Franciaország egészségügyi rendszere országos egészségbiztosítási rendszeren alapul, melyet a CSG (Általános Társadalmi Hozzájárulás), az adóalapú finanszírozás bizonyos elemei és a kiegészítő biztosítási formák tesznek teljessé. A kötelező biztosítás a lakosság 99,9%-ának nyújt védelmet. 2000-ben a kötelező egészségbiztosítás anyagi erőforrásai a következőképpen oszlottak meg; munkáltatók: 51,1%, munkavállalók: 3,4%, CSG: 34,6%, gyógyszeripar reklámadója: 0,8%, állami támogatások és a dohánytermékekre, illetve alkoholfogyasztásra elkülönített adóbevételek: 10,1%. Az állami kiadások az összes kiadás 76,6%-át teszik ki. A fennmaradó részt önkéntes egészségbiztosítás, illetve közvetlen térítés teszi ki.

Görögországban az egészségügy vegyes rendszer a finanszírozás és a szolgáltatás tekintetében egyaránt. Tartalmazza (növekvő mértékben) a bismarcki társadalombiztosítási modell elemeit és az állami költségvetésből finanszírozott Beveridge-rendszer jellemzőit is. A biztosítási alapok a lakosság 95%-át biztosítják. A biztosítás a foglalkoztatottnak és a hozzátartozóknak kötelező, foglalkozási kategóriák szerint oszlik meg. A munkanélküliek fedezetét korábbi biztosítójuk nyújtja. Az állam nyújt fedezetet az összes egészségügyi kiadás 51,7%-ára. A magánkiadások aránya az összes egészségügyi kiadás-

ból több mint 48% (az EU-15 tagországok között a legmagasabb). A magán egészségügyi kiadások 90%-a közvetlen kifizetés, 10%-a magánbiztosítási járulék. Egészségbiztosítási járulék a jövedelem 7,65%-a, melyből 2,55%-ot a biztosított, 5,1%-ot a munkáltató fizet.

Hollandia egészségügyi rendszere 2006. január 1-től kötelező egészségbiztosításon alapul. Az egészségügyi kiadásokból államilag finanszírozott 61,2% volt, mely igen alacsony értéket képvisel európai viszonylatban. Járulék a jövedelem 13%-a. Minden 18 éven felüli biztosított névleges járulékot fizet, melynek összege 1038 Euró/év.

Írországban adókból finanszírozott egészségügyi rendszer működik. Az egészségügyi kiadások 78,5%-át finanszírozza az állam, és az állami kiadások több mint 80%-át adózásból fedezik. Magánbiztosítók fedezik a kiadások 8,5%-át, míg a fennmaradó rész közvetlen lakossági kifizetés.

Luxemburg egészségügyi rendszere kötelező egészségbiztosításon alapul. Állami kiadások az egészségügyi kiadásokon belül 90,2%-ot tettek ki, mely a legmagasabb az EU-15 között. Az egészségügyi kiadások anyagi erőforrásai a következőképpen alakultak: kötelező egészségbiztosítás 80,4%, adóbevételek 5,0%, közvetlen térítés 11,9%, magánbiztosítás 1,4%, egyéb 1,3%. Az egészségügy finanszírozása többségében állami forrásokból történik, az anyagi háttérrel elsősorban a kötelező biztosítás képezi, mely a lakosság 99%-a számára nyújt fedezetet.

Németország egészségügyi rendszerét olyan táradalombiztosítási rendszer jellemzi, melynek bázisát a kötelező egészségbiztosítás jelenti. Németországban a lakosság körülbelül 90%-a részesül a szolidáris alapú kötelező egészségbiztosításban és közel 10%-ot tesz ki a magán egészségbiztosítókkal szerződötték aránya. A magánbiztosítókkal szerződők körébe a vállalkozók, köztisztviselők és a bizonyos jövedelmi szintet meghaladó (3937,50 EUR/hó 2006-tól) lakosok tartoznak. (A magánbiztosításnál kormányzati szabályozás korlátozza a kockázati besorolást. A biztosító egyszer, a szerződéskötés elején felméri a biztosított kockázatát, azonban később nem ismételheti meg, és nem vonhatja vissza a szerződést.) Az egészségügyi ellátás anyagi háttérét – melyet túlnyomó részt az állam biztosít 78,1%-ban – az állami szektor részéről főként a kötelező betegbiztosítási járulékokból, ápolásbiztosításból illetve adókból befolyt bevételek jelentik. A német

egészségbiztosítás két kategóriára osztható. A kötelező betegbiztosításban vesznek részt azok a munkavállalók, akik jövedelme nem éri el a 3937,50 EUR/hó szintet (2006-os adat). Az egészség- és ápolásbiztosítás terén a járulék megállapításának jövedelmi határa 2006-ban 3562,50 EUR/hó-ra (42.750 EUR/év) emelkedett (2005: 3525 EUR/hó; 42.300 EUR/év). A kötelező fedezet anyagi erőforrásai a biztosított munkavállalók és a munkáltatók járulékából tevődnek össze, melyet 2005. július elsejéig a munkavállalók és a munkáltatók fele-fele arányban térítettek. A járulék jelenlegi mértéke 14,2%. 2005. július 1-től a kötelező betegbiztosítással rendelkezők számára egy ún. 0,9%-os kiegészítő járulék bevezetésére került sor (0,4% fogpótlás, 0,5% táppénz), melyet egyedül a munkavállaló köteles viselni, azaz a kiegészítő járulék bevezetésének köszönhetően a munkaadók terhei 0,45%-kal csökkentek (6,6%-ra), a munkavállalók tényleges terhei pedig ugyanennyivel nőttek 7,5%-ra (a bevezetéssel egy időben a kötelező betegbiztosítókat törvény kötelezte járulékaik 0,9%-kal való csökkentésére). A fenti határértéket meghaladó jövedelemmel rendelkezők a kötelező biztosítás helyett, illetve kiegészítésként a magánbiztosítók valamelyikének szolgáltatásait választhatják.

Olaszország egészségügyi rendszere döntően adókból finanszírozott. Az összes állampolgár számára hozzáférhető rendszer. Az állam fedezi az összes egészségügyi kiadás 76,4%-át. Az adó egy része közvetlenül a régiókhoz folyik be, mely egyrészt a vállalatok nyeresége és a közalkalmazottak munkabére után fizetendő 4,25%, valamint regionális jövedelemadó, mely a nemzeti jövedelemadó 0,9%-át tette ki, a forgalmi adó egy része és az üzemanyagadóból 0,13 Euró literenként. A régiók különbségeinek kiküszöbölésére szolgál a szolidaritási alap, ami az általános forgalmi adóból származó bevételek 25,7%-ából kerül finanszírozásra.

Portugáliában vegyes egészségügyi rendszer működik, melyben a legnagyobb súlyt az adókból finanszírozott NHS képezi, ezen túl működik társadalombiztosítás bizonyos foglalkozási csoportokra, valamint önkéntes magánbiztosítás. Az állami kiadások aránya 69,7%, az egészségügy összes kiadásain belül. Az NHS, mely teljes lefedettségű, főként adójövedelmekből finanszírozott. Nemzetközi tanulmányok szerint a portugál elméletileg progresszív, felosztó adórendszer valójában regresszív, figyelembe véve a magas out-of-pocket kiadásokat

és az indirekt adók magas hányadát. Az adóbevételekből a termékeket és a szolgáltatásokat terhelő indirekt adók 42,6%-ot tesznek ki, míg a jövedelemadók és nyereségadók aránya 28,5%. Mindez magyarázza azt a tényt, hogy az egészségügyi kiadások elsősorban az alacsony jövedelmű háztartások számára komoly terhet jelentenek. A társadalombiztosítási alrendszer a munkáltatók és munkavállalók járulékaik alapján működik.

Spanyolország egészségügyének finanszírozása az állam adóbevételein alapul. Az állami kiadások aránya az egészségügyi összkiadás 71,9%-át tette ki. Az egészségügyi rendszert általános adózásból – általános forgalmi adóból, jövedelemadókból és a régiók által kivetett adókból – tartják fenn. A régiók módosíthatnak a területükre vonatkozó adókulcsot a kormány által megszabott határig. Egyes autonóm tartományok állami támogatásban is részesülnek. 1997 óta az egészségügyi rendszer a lakosság mintegy 99,8%-át lefedi, kiterjed a bevándorlókra és az alacsony jövedelmű állampolgárokra egyaránt.

Svédország egészségügye kötelező adózási rendszeren alapul és lefedi a teljes lakosságot. A svéd Országos Egészségügyi Szolgálat állampolgárságtól független fedezetet nyújt minden lakos számára. Az állami kiadások aránya az összes egészségügyi kiadáson belül 85,4% volt. Svédországban az egészségügynek három bevételi forrása van: adók (központi, regionális, helyi), az országos társadalombiztosítási rendszer, és a magánkiadások.

A szolidaritási elv érvényesülése azonban nem csak finanszírozási oldalról jelenik meg a különböző rendszerekben, hanem a rendszer hozzáférhetősége és a co-payment jellege és szerepe is jelentősen befolyásolja érvényesülését a rendszer működésében. A co-payment fizetésének rendszeren belüli helye, nagysága, jövedelem arányossága jelentősen befolyásolja a rendszer hozzáférhetőségét, szolidáris voltát. Nézzük meg ezeket az EU-15 országokban.

Ausztriában a 30%-os magánfinanszírozás nagyobbik része lakossági kifizetés. A lakosok fizettek egyebek mellett a három hónapig érvényes betegkártyákért, 2006-tól ehelyett az e-card-ot térítik, amely az ellátás igénybevételének igazolására szolgál, fizetnek a kórházi ellátásért naponként, a felírt gyógyszerekért receptdíjat, önrész vállalás kíséri a gyógyfürdő szolgáltatások, a rehabilitációs szolgáltatások igénybevételét, a gyógyászati segédeszköz felírásokat. Az e-card szol-

gáztatás éves díja a betegek részére 10 EUR. A biztosítóval szerződésben álló kórházakban napi 10 euró (tartományonként változó összegű) térítési díj fizetése az előírt, melyet évente legfeljebb 28 napos kórházi tartózkodás idejére kell téríteniük a betegeknek. A hozzátartozók kórházi ellátás esetén a járulékos költségekhez (szállás, étkezés stb.) 10%-os kórházi költséghozzájárulást térítenek, melyre szintén érvényes a 28 napos korlát.

Magánbiztosítás az egészségügyi kiadások 7,3%-ára nyújt fedezetet, és a lakosság körülbelül egyharmada rendelkezik magánbiztosítással. Magánbiztosítás nyújthat fedezetet a kórház napi költségeinek biztosítására, a táppénz további fizetésének biztosítására.

Belgiumban a betegek viselik, mint önrészesedést a társadalombiztosítás fedezete alatt álló szolgáltatások költségeinek bizonyos részét, valamint a térítés nélküli szolgáltatások (egyes gyógyszerek, alternatív medicina, plasztikai sebészet, külön elhelyezés stb.) költségeit. Az extra igények teljesítésének fedezésére kiegészítő magánbiztosítás köthető.

Az alapellátásban az orvosi kezelés esetében az önrészfizetés mértéke általában 10% és 25% közötti (általános orvos szakosodása esetén 30%), egyes szolgáltatások esetében azonban nincs önrészfizetés. A költséghozzájárulás egy meghatározott éves felső határa felett a biztosítottak egyes csoportjai részére (jövedelmi szintek szerint) minden további szolgáltatás ingyenesen vehető igénybe. Az önrészfizetésben kedvezményeket kapnak a fogyatékkal élők, nyugdíjasok, özvegyek, árvák, akiknek – az egyenlő hozzáférés esetleges sérelmének kiküszöbölésére – arányaiban kevesebbet kell fizetni, illetve szociális és pénzügyi kivételeket állapítottak meg részükre. A kedvezményezettek, illetve mentességet élvezők körébe tartoznak Belgiumban, továbbá a fogyatékkal élők segélyére, az időseknek járó garantált jövedelemre, az integrációs jövedelemre jogosultak: a fogyatékkal élő gyermekek, a részben vagy egészben szociális segélyre jogosultak, az 50 év feletti munkanélküliek, azon családok, ahol az éves adóköteles jövedelem 13 246,34 EUR alatti, a foglalkozási ártalmaktól szenvedők és a balesetet elszenvedettek. A szakorvosi ellátás esetén a biztosítottak éves költségterhe a jövedelmi szinttől függően körülbelül 40%-os. Egyes szolgáltatások igénybevétele során elmarad az önrészfizetés. Belgiumban bizonyos összeg felett a fizetendő önrész levonható a

jövedelemadóból mindenki számára, ez a küszöbérték a háztartások adóköteles bruttó jövedelmének nagyságától függ. Kórházi kezelés esetén a felvételi költség 27,27 EUR. A napi hozzájárulás mértéke 13,06 EUR. A hozzátartozó gyermekek és alacsonyjövedelmű betegek esetén a napi hozzájárulás 4,64 EUR. Pszichiátriai otthonban történő elhelyezésnél, öt éven túli kezelés esetén 21,78 EUR a napi hozzájárulás mértéke (jövedelmi helyzettől függően itt is léteznek kedvezmények). Az első 5 évben az általános kórházakéval megegyező a díj. Fix hozzájárulást kell fizetni az ápolási otthonokban és az idősek otthonaiban. Kedvezmény adható a hozzátartozó eltartott gyermekei részére, fogyatékkal élők, nyugdíjasok, özvegyek, árvák, munkanélküliek számára. Ilyen esetekben a napi hozzájárulás mértéke 4,46 EUR. 2002-ben az egészségügyi ellátás mindenki számára való jobb elérhetősége érdekében a rászorultság alapján érvényesített mentességek helyett átfogó támogatási rendszer lépett életbe, mely maximált keretösszeget állapít meg a háztartások éves egészségügyi kiadásaira a családok jövedelemviszonyainak függvényében. A maximált díjtétel összehatárt szab a családok közvetlen egészségügyi kiadásainak, melynek mértéke a család jövedelmétől, illetve a jogosult személy szociális helyzetétől függ.

Magánbiztosítással a lakosság 57,5%-a rendelkezik, mely fedezetet nyújt az alapbiztosítás által nem fizetett költségekre.

Dániában az egészségügyre fordított magánkiadások az összkidadás 15%-át teszik ki. Alap- és járóbeteg-ellátás esetén két ellátási csomag létezik. Az elsőben a háziorvost választó betegek számára nincs fizetési kötelezettség, míg a második csomagot választóknál szabad orvosválasztás esetén, az első csomagra megállapított díjszabást meghaladó költségek a beteget terhelik. Kórházi ellátás esetén csak nem szerződött magánkórház választásakor hárulnak a betegre az ellátás költségei. A privát kiadások olyan közvetlen kifizetések, melyek fizioterápia igénybevétele, fogászati ellátás vagy szemüvegrendelés esetén merülnek fel, illetve a kiegészítő egészségbiztosítás járulékaiból tevődnek össze.

A lakosság mintegy 30%-a rendelkezik magánbiztosítással a kötelező biztosításban nem finanszírozott szolgáltatások költségeinek térítésére (fogászati kezelések, szemüvegrendelés, gyógyszerköltségek stb.). Ez az egészségügyi összkidadás 1,6%-át fedezi.

Az **Egyesült Királyságban** az állami egészségügyi ellátásban, az orvosi ellátásra nincs önrészfizetés. Hasonlóan nincs co-payment az NHS keretein belül működő kórházi ellátásra, kivéve ha a beteg klinikailag nem szükséges kezelést kér vagy különleges kényelmi szolgáltatásokat igényel. A fogorvosi kezelés esetén, az NHS keretein belül önrészesedést kell fizetni, ez 80%-ig terjedhet, max. 372£ értékig (551 EUR). Nincs költség a terhes nőkre, a szülést követően 12 hónapig, a 18 év alattiakra, a 19 év alatti tanulóakra, jövedelem pótló támogatásban részesülőkre stb. Az alacsony jövedelműek szintén támogatást kérhetnek. A gyógyszerek önrésze 10 EUR/tétel (receptdíj).

Az NHS alapelvei között elsőként említi, hogy mindenki számára univerzális fedezetet kíván nyújtani, mely az indokolt szükségleten és nem a fizetőképességen nyugszik. Az egészségügy alapvető emberi jog, így a magán rendszerektől eltérően az NHS nem zár ki embereket egészségi állapotuk vagy pénzügyi helyzetük miatt. Ellentétben azokkal az országokkal, ahol a magán- vagy társadalombiztosítás által fedezett egészségügyi szolgáltatások terjedelme világosan kimondott, az Egyesült Királyságban az NHS nem ír elő határozott szolgáltatási listát.

Magánbiztosítás az egészségügyi kiadások 4%-át fedezi és a lakosság 12%-a rendelkezik vele. Fedezetet jelent magánkórházi ellátásra, alternatív gyógyászati eljárásokra, fogászati ellátásra, kényelmi szolgáltatásokra, elektív beavatkozások esetén a várakozási idő csökkentésére.

Finnországban a kiadások növekedése a magánforrások részarányának növekedéséhez vezetett. Mind abszolút, mind relatív értelemben növekedett a magánfinanszírozás (az állami kiadások csökkenésével egyidejűleg), ami elsősorban a városi szolgáltatások díjai növekedésének, a gyógyszerek és más egészségügyi kezelések költségeinek adóból történő levonhatósága megszüntetésének tudható be, valamint annak, hogy a Nemzeti Társadalombiztosítás csökkentette a gyógyszer-visszatérítések mértékét. Az alacsony jövedelműek, ill. egyéb csoportok nem mentesülnek a fogyasztói díjak alól. 2000 elején vezették be a magán egészségügyi kiadások éves plafonját. Fix önrészfizetés van, mely az alapellátásban 11 EUR az első három konzultációra, extra díjtétel 15 EUR a rendelési időn kívüli ellátásért, az ügyelet igénybevételeért. Szakellátásban 22 EUR konzultációnként, ambuláns

sebészeti beavatkozás 72 EUR (mentesség jár 18 év alatt). Fekvőbeteg-ellátásban 26 EUR/nap a fizetendő díj (küszöbérték évi 590 EUR, e fölött a naponta fizetendő díj 12 EUR-ra csökken).

Az önkéntes magán egészségbiztosítás szerepe Finnországban továbbra sem jelentős, habár az utóbbi időben valamelyest növekedett. 1980-ban az összes egészségügyi kiadás 0,8%-át tette ki, 1990-ben pedig 1,7%-ot. A jelenlegi 2%-ra való növekedés oka főként a magán biztosító társaságok által nyújtott rehabilitációs és fogászati szolgáltatásokban mutatkozó növekedés. A lakosság 12%-a rendelkezik magán egészségbiztosítással.

Franciaországban a kötelező biztosítás az egészségügyi szolgáltatások betegek által fizetett díját meghatározott rátákon számítva téríti vissza, s a visszatérítés sem teljes, a betegek (a kivételektől eltekintve) co-payment fizetésére kötelezettek. Alap- és járóbeteg-ellátásban 2006-ban általános orvosi vagy szakorvosi konzultáció, valamint a radiológiai vizsgálatok után a betegek általában a díj 30%-át és 1 eurós vizitdíjat fizetnek. Ez a gyakorlatban általános orvosi konzultációként 21 EUR összeget jelent, melyből 13,7 EUR-t visszatérít a biztosító. A szakorvosi konzultációk tarifája ennél magasabb, de a visszatérítés aránya betegúton belül mindenütt 70%, beutaló nélkül pedig 60%. A hozzájárulás évente személyenként 50 EUR-ban van maximum, és nem érinti a 18 évnél fiatalabbakat, az előrehaladott állapotban lévő terhes anyákat és a CMU kiegészítő csomagjában részesülőket. A kórházi ellátás esetén a napi térítési összeg 15 EUR. A kórházból távozó beteg az ellátása során felmerült és a napidíjat is tartalmazó költségek 20%-át köteles téríteni, de előzetes megállapodás alapján a kiegészítő biztosítás erre is fedezetet nyújthat. A fekvőbeteg-ellátás 100%-os térítésére a következő esetekben kerül sor: 91 EUR-t meghaladó díjtételű beavatkozások, 30 napot meghaladó kórházi tartózkodás, a terhesség utolsó 4 hónapjában és a szülés utáni 12 napban az anya részére, a szülés utáni 30 napban a csecsemő részére nyújtott ellátás, munkahelyi baleset vagy munkaköri ártalom kezelése, krónikus betegség, kiskorún elkövetett nemi erőszak.

Franciaországban az önkéntes magánbiztosítás a kötelező biztosítás kiegészítésére szolgál, mivel főként a co-payment-et téríti, és az állami fedezetben kevésbé részesülő területeket fogja át, így például a fogászati és a szemészeti ellátást, valamint a gyógyászati segédeszközöket.

Nem jár kötelező térítés a plasztikai műtétekre és a gyógyfürdő-kezelések többségére sem, ez is a magánbiztosítás hatáskörébe tartozik. Az egészségügyi kiadások 13,2%-ának fedezetére szolgál és a lakosság 95%-a rendelkezik magán egészségbiztosítással.

Görögországban a magánkiadások aránya az összes egészségügyi kiadásból 48% (az EU-15 tagországok között a legmagasabb). A magán egészségügyi kiadások több mint 90%-a közvetlen kifizetés, 10%-a magánbiztosítási járulék. A magán egészségügyi kiadások számottevő részét informális kifizetések teszik ki. A magánkiadások magas aránya az állami és magánszolgáltatások egymásba nyúló gyakorlatának, az alapellátás alacsony szintjének, a biztosítási alapok nagyon különböző szolgáltatási fedezetének tudható be. Az alap- és fekvőbeteg-ellátásban nincs önrészfizetés. A járóbeteg-ellátásban alkalmanként 2,9 EUR térítendő.

A lakosság 20%-a rendelkezik magán egészségbiztosítással, mely magán egészségügyi ellátás költségeit fedezi.

Hollandiában az alap- és szakellátás meghatározott jövedelem alatt ingyenes. A fekvőbeteg-ellátásnál a magasabb színvonalú ellátásért külön díjat számolnak fel. Gyógyszerekért referenciaáras térítést, valamint átalánydíjas fizetési kötelezettséget (receptírási díjat) vezetnek be.

A magánbiztosítás az egészségügyi kiadások 15,2%-a. A lakosság 92%-a rendelkezik magán egészségbiztosítással. A magánbiztosítás nyújt fedezetet magasabb színvonalú fekvőbeteg ellátásra, gyógyszerköltségekhez való hozzájárulásra, alternatív kezelésekre, fogászati ellátásra, gyorsabb hozzáférésre kórházi ellátáshoz.

Írországban az I. kategóriában a háziorvosi ellátás, állami kórházak szolgáltatásai, gyógyszerek, fogászati kezelés számára nincs önrészfizetés. A II. kategóriában a háziorvosi ellátás fizetendő, ennek értéke maximálva van, ami családonként évi 500 EUR, személyenként 220 EUR, ezen összeg fölött nem kell fizetni. A járóbeteg-ellátás díja 45 EUR, kórházi kezelés 45 EUR/éjszaka (éves küszöbérték 450 EUR). A betegek költséghozzájárulása a következő fizetésekből áll: GP szolgáltatások; a gyógyszer támogatási rendszer által nem fedezett vényköteles gyógyszerek; az állami kórházak járó- és fekvőbeteg ellátási díjai azok számára, akiknek nincs egészségügyi kártyájuk, és nem rendelkeznek biztosítással ezen ellátásokra; az önkéntes biztosítás

nélkül történő magánellátás; krónikus ápolóotthoni ellátás időseknek, akiket nem támogat az RHB vagy nem fedez önkéntes biztosítás.

A magánbiztosítás az összes egészségügyi kiadás 7,6%-a. A lakosság 43%-a rendelkezik magán egészségbiztosítással, mely segíti a gyorsabb hozzáférést a szolgáltatásokhoz, gyógyszerköltségekhez való hozzájárulást biztosít, kényelmi szolgáltatásokhoz való hozzáférést biztosít, anyasági juttatást biztosít, járóbeteg konzíliumhoz járul hozzá.

Luxemburgban az egészségügyi kiadások 5,0% közvetlen térítés, 11,9% magánbiztosítás. Közvetlen lakossági kifizetés az alap- és szakellátás %-os díjfizetése, alap- és szakellátásban a vizit 20%-a, minden hónap első vizitjén, a további vizitek 5%-a, felső korlát 44 EUR/ alkalom, fekvőbeteg ellátásban fix önrészfizetés 9,31 EUR/ nap.

A lakosság 75%-a rendelkezik magán egészségbiztosítással, mely nem alapvető ellátási formák fedezetére szolgál.

Németországban az egészségügyi kiadások 21,9%-át teszik ki a magánkiadások, melyek jelentik a fix önrész fizetést, alap- és szakellátásban 10 EUR/ negyedév, felső korlát az éves jövedelem 2%-a, krónikus betegeknél 1% (mentesség 18 év alatt), fekvőbeteg ellátásban 10 EUR/ nap, felső korlát az éves jövedelem 2%-a, krónikus betegeknél 1%-a, valamint 28 nap (mentességet élvez gyermek és anyagilag rászoruló).

Magánbiztosítás az egészségügyi kiadások 8,6%-át fedezi, és a lakosság 10%-a szerződött velük. Ambuláns ellátás költségeinek biztosítására, kórházi kezelés költségeinek biztosítására, táppénz fizetésre, fogpótlás biztosítására, gyógyfürdő kezelésre, ápolás biztosítására szolgál. Bizonyos jövedelmi szint felett kötendő biztosítási forma.

Olaszországban az egészségügyi kiadásokon belül az állam által nem finanszírozott rész 23,4%. A privát finanszírozás hányada az utóbbi években vált számottevővé, melynek oka egyrészt a betegek önrészfizetésének bevezetése, illetve a magánbiztosítók szolgáltatásai iránt jelentkező növekvő kereslet. Alapellátásban nincs önrészfizetési kötelezettség. Szakellátásban fix önrészfizetés van, 36 EUR térítendő. Fekvőbeteg ellátás esetén többágyas szobákban az ellátás ingyenes. Pozitív gyógyszerlistára fel nem került gyógyszerek illetve a listán lévő gyógyszerek esetén járulékos térítési díj van.

A lakosság mintegy 30%-a rendelkezik magánbiztosítással.

Portugáliában a magánkiadások aránya 30,3% (out-of-pocket payment) az egészségügyi kiadásokon belül, növekvő tendenciájú, a fogyasztók költségtudatosságának befolyásolását is szolgálva. Alap- és szakellátásban 2-8 EUR/ alkalom fix önrészfizetés. (Mentesség és felső korlát van). Fekvőbeteg-ellátásban nincs önrészfizetési kötelezettség. Gyógyszerköltségek esetén a co-payment összege 30% körül van.

A lakosság 10%-a rendelkezik magán egészségbiztosítással.

Spanyolországban a lakossági kifizetések aránya az összes egészségügyi kiadásokon belül 28,1%-ot tett ki. Ilyen közvetlen kiadás a privát szektorban az ambuláns szolgáltatások anyagi ellentételezése, az önkéntes biztosítás járuléka, valamint a gyógyszerekre fizetendő co-payment. Ambuláns és kórházi ellátásban nincs önrész fizetés. Fogászati ellátásban 18 év felett teljes ár fizetendő kivéve a foghúzást és bizonyos kezeléseket. A lakosság 40%-os co-payment-tel köteles hozzájárulni a gyógyszerkiadásokhoz. A fizetési kötelezettség alól a 65 éven felüli állampolgárok és a krónikus betegek élveznek mentességet.

A magán egészségbiztosítók egyre nagyobb szerepet játszanak a lakosság ellátásának térítésében, mivel az általuk nyújtott kiegészítő biztosítás az alapvető szolgáltatásokon felüli ellátásra nyújt fedezetet, és segít a várólisták enyhítésében. 2003-ban a lakosság 18,7%-a rendelkezett magánbiztosítással. Magánbiztosítás fedezi az összes egészségügyi kiadás 3,9%-át.

Svédországban a magánkiadások aránya az egészségügyi kiadásokon belül 14,6%-os volt. Fix önrészfizetés kötelező az alapellátásban 11-17 EUR/ alkalom, járóbeteg-ellátásban 22-33 EUR/ alkalom (felső korlát 100 EUR/ hó, nem számítva a kórházi napidíj költségeit). Mentességet élveznek 20 év alattiak, terhesség alatti kontrollvizsgálat. Fekvőbeteg-ellátásban 9 EUR/ nap (a díjtételek jövedelmi viszonyoktól függően csökkenthetők).

Magánbiztosítások az egészségügyi kiadások kevesebb mint 1%-ára nyújtanak fedezetet és a lakosság kevesebb mint 1%-a rendelkezik vele. Felhasználható alternatív gyógyászati eljárások, fogászati ellátás, gyógyszerköltségek térítésére, co-payment kifizetése, gyorsabb hozzáférés az elektív szakellátáshoz, magánkórházi szolgáltatások igénybeviteléhez.

Értékelés

Láthattuk, hogy az EU-15 országai különböző megoldási sémákkal és finanszírozási rendszerek kiépítésével próbáltak megfelelni a kor kihívásainak és a változó társadalmi igényeknek. Amikor azonban társadalmi igényekről beszélünk a különböző egészségügyi rendszerek kialakításánál már nem csupán a társadalom egészségi állapotából fakadó egyre diverzifikáltabb igényekkel kell számolnunk, hanem egyre jelentősebb szerepet kapnak bizonyos gazdasági igények. Ezek a gazdasági igények részint abból fakadnak, hogy a nemzetgazdaság versenyképességének fenntartásához minél kisebb elvonást jelentsenek az egészségügy kiadásai, másrészt látható, hogy mind finanszírozó, mind szolgáltató oldalról erőteljes törekvés van arra nézve, hogy a magántőke bekapcsolódjon a rendszerbe. Tehát a magántőke profitigényével is számolni kell a legtöbb országban az egészségügyi kiadások vonatkozásában. Ezek a gazdasági igények is bekapcsolódnak a társadalmi igények finom hangolásába és mint látni fogjuk a rendszerek értékelésébe is.

Látható, hogy igen eltérő a társadalmi szintű ráfordítás országonként és jelentős eltérések láthatók az állami szerepvállalás vonatkozásában is (1. táblázat). Összességében elmondható, hogy a nagyobb állami szerepvállalás társadalmi szinten gazdaságossá tette a rendszer működését és az egy főre eső kiadások itt alacsonyabbak voltak, melynek az ára volt, hogy az állam állta a kiadások nagy részét. Ez nyilvánvaló, ha megnézzük az Egyesült Királyság, Franciaország illetve Hollandia adatait. Az Egyesült Királyságban az állami kiadások az összes kiadás 86%-át teszik ki, míg ez Franciaországban 76,5% (egy főre eső GDP valamivel magasabb, mint az Egyesült Királyságban), Hollandiában pedig 61,2% (egy főre eső GDP egyértelműen magasabb, mint az Egyesült Királyságban). A három ország vonatkozásában szembe tűnő, hogy az állami szerepvállalás csökkenésével párhuzamosan társadalmi szinten drágul az egészségügy, megnőnek az egy főre eső kiadások. Ezzel párhuzamosan ugyan az állami ráfordítás kis mértékben csökken, azonban ez a csökkenés nem nevezhető szignifikánsnak.

1. táblázat: Összes kiadás/állami kiadás

	A	B	Dan	UK	Fin	Fr	Gr	Nl	Irl	Lux	D	I	Por	Sp	Sv	EU-15
Egy főre jutó GDP, PPP US \$ 2003	30 094	28 335	31 465	27 147	27 619	27 677	19 954	29 371	37 738	62 298	27 756	27 119	18 126	22 391	26 750	26 779
Összes egészségügyi kiadás a GDP %-ában	9,6	9,3	9,0	8,1	7,5	10,0	9,8	9,8	7,2	6,9	10,9	8,7	9,8	7,8	9,5	9,27
Állami kiadás az összes egészségügyi kiadás %-ában 2004	67,6 GDP 6,49%	70,9 GDP 6,60%	82,6 GDP 7,43%	85,9 GDP 6,96%	76,8 GDP 5,76%	76,5 GDP 7,65%	51,7 GDP 5,07%	61,2 GDP 6,00%	78,5 GDP 5,65%	90,2 GDP 6,22%	78,1 GDP 8,51%	76,4 GDP 6,65%	69,7 GDP 6,83%	71,9 GDP 5,61%	85,4 GDP 8,11%	76,23 GDP 7,07%
Magánkiadás az összes egészségügyi kiadás %-ában 2004	32,4	29,1	17,4	14,1	23,2	23,5	48,3	38,8	21,5	9,8	21,9	23,6	30,3	28,1	14,6	23,77
Összes ráfordítás/fő (EUR)	2 889	2 635	2 831	2 198	2 071	2 768	1 955	2 878	2 717	4 298	3 025	2 359	1 776	1 746	2 541	

Elgondolkodtató, hogy bizonyos gazdasági preferenciák mint az állami kiadások csökkentése, munkaerő költségeinek szinten tartása, melyek összességében javítják a versenyképességet, gyengítik a társadalmi szinten létrehozott kockázatközösséget (állami ráfordítások csökkentésével gyengül a szolidaritás is) és növelik a társadalmi szintű ráfordítást. Természetesen a megnövekedett ráfordítás következtében az egészségügyi piac aktívabb lesz, profitabilitása fokozódhat, de kérdés az, hogy ez a szempont releváns-e az egészségügyi rendszerek értékelésében. Az egészségügyi szektor gazdaságra gyakorolt globális hatásának elemzése mindazonáltal meghaladja a dolgozat kereteit.

1. Rendszer hozzáférhetősége (szakmai vagy gazdasági kapuőrzés)

A kapuőrzés gyakorlatának kialakítására a rendszer működésének olcsóbbá tétele, az állami kiadások csökkentése miatt került sor. Szakmai kapuőrzésről ott beszélünk, ahol a betegnek először egy háziorvossal kell találkoznia bármilyen jellegű egészségügyi panasz esetén, és amennyiben szükség van nagyobb szakértelmet megkövetelő ellátásra, a beteg beutalót kap a szakellátáshoz. A másik modell a közvetlen hozzáférésees rendszer, ahol a beteg szabadon dönt, hogy először elmenjen-e a háziorvoshoz vagy közvetlenül szakellátást vegyen igénybe. Az országokat a következőképpen lehet csoportosítani a két modell alapján. Kapuőrző rendszer: Portugália, Olaszország, Finnország, Dánia, Egyesült Királyság, Hollandia, Írország, Spanyolország. Közvetlen hozzáférésees rendszer: Luxemburg, Ausztria, Németország, Franciaország, Belgium, Görögország, Svédország. A kapuőr rendszerekben az állami egészségügyi ellátás a meghatározó (kivételem Hollandia), míg a szabad, direkt elérésees rendszerek Görögország és Svédország kivételével biztosítás alapú rendszereknek tekinthetők. Az osztályozás 17 szolgáltatás (orvosi ellátás, kiegészítő egészségügyi ellátás és rehabilitációs ellátás területén pl.: fogorvos, gyermekorvos, nőgyógyász, szülésznő, ambuláns szakorvos, kórházi szakorvos, otthoni ellátást nyújtó nővér, pszichoterapeuta, pszichiáter, kórházi fekvőbeteg ellátás, rehabilitációs intézmény stb.) elérhetősége szerint történt. Kapuőrző rendszernek tekinthető az az ország, ahol a szolgál-

tatások kevesebb mint 50%-a érhető el közvetlenül, közvetlen hozzáférések rendszernek pedig ahol több mint 50%-a. Vita van arról, melyik típusú rendszer előnyösebb. Vannak tanulmányok, amelyek arra következtetnek, hogy az alapellátást előtérbe helyező egészségügyi rendszerek alacsonyabb költségekkel és jobb kimenetekkel járnak, más kutatók csak az alacsonyabb költségekre találtak bizonyítékot.

A kapuőrzés másik technikája a gazdasági kapuőrzés, mely nem a hasznos (célzott) orvos-beteg találkozások számának növelésével, és a felesleges találkozások kiiktatásával próbálja meg a rendszert hatékonyabbá tenni és ezáltal az állami kiadásokat mérsékelni, hanem egyszerűen gazdasági eszközökkel kívánja az alacsonyabb egzisztenciával rendelkezőket a rendszertől elzárni. A rendszerbe való belépéskor fizetendő co-payment, vizitdíj célja alapvetően az, hogy a beteget a rendszertől távoltartsa, fizetőképesség vagy fizetési hajlandóság alapján megszelektálja a rendszert igénybevenni kívánókat. A rendszertől ily módon távolmaradók jelentik az állami megtakarítást. A gazdasági kapuőrzés gyakorlata nem csupán etikátlan, alapvetően ellentmond a legtöbb európai rendszer alapját képező szolidaritás elvnek, valamint az egyik lehangsúlyosabbá vált célnak is, a beteg vásárlói szerepe erősítésének is ellentmond. A rendszertől távoltartott beteg nem lesz informált saját állapotáról, lehetőségeiről, választási alternatíváiról, így vásárlói szerepe gyengül, illetőleg megszűnik. Ez a típusú kapuőrzés jellemző: Ausztria, Belgium, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Németország, Portugália, Spanyolország esetén. Tehát a gazdasági kapuőrzés technikája sajnos széles körben elterjedt, inkább a biztosítási rendszerekre jellemző, de ugyan úgy megtalálható az adóból finanszírozott (állami) rendszerek között is.

2. Társadalmi vagy állami gazdaságosság

Érdekes összevetési lehetőséget kínál különböző egészségügyi rendszerek összehasonlítására, ha azok állami és összes költségét vetjük össze. Korunk egyik legnagyobb kihívása, hogy az egészségügyi rendszer finanszírozható legyen, tehát ne vonjon el sok forrást a gazdaságtól és más területektől. Ez leginkább két dologra összpontosult: egyrészt azáltal, hogy a gazdaság más területéről nem von el több forrást,

az oda kerülő források fejlődést indukálnak, vagy tartanak fenn, másrészt pedig a bérek járulékainak csökkentésével illetve szinten tartásával a munkaerő árának csökkentésével fokozzák a nemzetgazdaság versenyképességét.

A nyugat-európai országokban a piac szerepének növelésére vonatkozó törekvések nem az egészségügyben indultak el, hanem a először a gazdaságban, majd a jóléti rendszer egészére vonatkozóan és valójában az egészségügy az a szektor, ahol a társadalom jelentősebb ellenállásába ütköztek a radikálisabb elképzelések. A piac szerepének növelése és az állami visszavonulás megnyilvánulhatott mind a finanszírozói, mind a szolgáltatói struktúrában. Vizsgáljuk meg, hogy ezek a tényezők milyen módon hatottak az állami és magánkiadásokra.

Látható, hogy az Egyesült Királyság esetén az állami finanszírozás aránya közel 86%, míg Hollandia esetén ez csak 61%, az egészségügyi kiadásokban. Az is látható, hogy az egy főre eső állami kiadásokban ez 7% körüli különbséget jelent, tehát a holland államnak, annak ellenére, hogy ott az egy főre eső GDP magasabb, Hollandiában az állam számára az egészségügy olcsóbb, kevesebb állami kiadást jelent. Össztársadalmi szinten azonban a holland egészségügy jóval drágább, több mint 30%-kal több az egy főre eső egészségügyi kiadás, mint az Egyesült Királyságban. Franciaországban az állami kiadások aránya 76,5% az egészségügyi kiadásokon belül, tehát jóval magasabb, mint Hollandiában, de szignifikánsan kevesebb, mint az Egyesült Királyságban. Franciaországban ahol az egy főre eső GDP csak minimálisan magasabb, mint az Egyesült Királyságban, az egészségügyi kiadások több mint 26%-kal magasabbak, mint az Egyesült Királyságban, állami kiadásokban ugyanakkor már csak 12% körüli a különbség. Tehát látható, hogy össztársadalmi szinten az állam szerepének csökkenésével az egészségügyi kiadások nőnek, társadalmi szinten az egészségügy drágul a piac térnyerésével. Mindemellett az állami kiadások mérséklődése jóval kisebb mértékű, ami magától értetődően azt jelenti, hogy a magánkiadások jelentős növekedése fedezheti csak ezt a drágulást.

Az állam szerepével kapcsolatos dilemmák

Ennek legfőbb okait fogalmazza meg a piaci kudarcokra vonatkozó elmélet. A piaci kudarcokra vonatkozó elmélet alapvető következtetése, hogy *bizonyos feltételek mellett* a javak és szolgáltatások piaci viszonyok között történő termelése és elosztása társadalmi szinten nem hatékony (az erőforrások olyan elosztását fogja eredményezni, amely nem optimális a Pareto-i értelemben). Ha a tökéletes piac modellje érvényesülne az egészségügyi ellátásban, akkor azt a következő viszonyok jellemeznék: a fogyasztók tökéletesen informáltak és így képesek mérlegelni az egészségügyi ellátás költségeit, s hozamait más javakéhoz képest. Annyit költenek egészségügyi ellátásra, amennyi maximalizálja jólétüket. Ennek eredményeként a társadalom a legcélsezerűbb erőforrás-mennyiséget fordítja globálisan az egészségügyi ellátásra, illetve annak különböző típusaira – ezáltal fennáll az allokatív (elosztási) hatékonyság. Ugyanakkor az egészségügyi ellátás termelői, akik profitjuk maximalizálására törekszenek, a fogyasztók által legmagasabbra értékelt ellátásokat kínálják, a legkisebb költséggel, tehát technikailag hatékony módon viselkednek. A technikai és az elosztásbeli hatékonyságnak ez az együttese biztosítja, hogy a fogyasztók jóléte maximális legyen, a társadalom szempontjából lehetséges legalacsonyabb költségek mellett. Ennek az ideális állapotnak az eléréséhez a (tökéletes) piacokon a következő feltételeknek kellene fennállniuk: a bizonyosság (a fogyasztók pontosan tudják, hogy milyen szolgáltatást kívánnak); az externalitások hiánya; tökéletes tájékozottság a fogyasztó részéről; a fogyasztók képesek a termelők önérdéke által befolyásolt tanácsoktól mentesen tevékenykedni; és sok kis termelő gondoskodik a valóságos versenyről, a termelők nem tudnak összejátszani. Széleskörű irodalom foglalkozik azzal, hogy ezek a feltételek miért és milyen módon nem érvényesülnek az egészségügyi szolgáltatások esetében – azaz a piaci kudarcok jelenségeivel (Cullis-West, 1979; Donaldson-Gerard, 1993; Mooney, 1986; McGuire et al., 1988; Musgrove, 1996, 1999).

Az externális hatások

Az externalitások a piaci ügyletek során keletkező – a fogyasztón és termelőn kívüli harmadik személyt érintő olyan negatív vagy pozitív következmények, amelyek kívül állnak ennek a személynek az ellenőrzési körén. Az ilyen javakból a piac nem képes optimális mennyiséget előállítani, mivel a fogyasztók és a termelők csak a számukra jelentkező költségeket és hozamokat veszik figyelembe. Az egészségügyi ellátásban a pozitív externális hatás két típusa figyelhető meg. Előnyös lehet számunkra ha tudjuk, mások igénybe vehetnek valamilyen állami egészségügyi beavatkozást, mint például a védőoltást, aminek közvetlen hatása van a saját egészségi állapotunkkal kapcsolatos kockázatokra („önző” externális). Humánusan gondolkodó egyének számára hasznossága lehet annak a tudatnak is, hogy az ő közönségében (országában) senki nem maradhat ellátás nélkül („gondoskodó” externális).

Információ-aszimmetria

A fogyasztók az esetek többségében nem tudják megítélni, milyen típusú, mennyiségű és minőségű egészségügyi ellátást vegyenek igénybe, sőt még azt sem tudják megítélni, hogy mikor van szükségük ellátásra – így az orvos kerül abba a helyzetbe, hogy tanácsot adjon betegének. Az orvos a beteg „megbízottjaként” jár el, aminek következtében az orvos kivételes befolyásolási helyzetbe kerül, mivel *egyidejűleg befolyásolja az egészségügyi ellátás keresleti és kínálati oldalát is*. A piac nem képes tájékoztatni a fogyasztót arról, hogy az egészségügyi ellátás milyen mértékben járul hozzá az ő egészségi állapotához. Weisbrod szerint (1978): „Amit a vevő tudni kíván, az a különbség, amely a vizsgált árucikk megvásárlásával, illetve anélkül létrejövő állapota között van. A közönséges jószágok esetében a vásárló számára kevés nehézséget okoz a „kontrollhelyzet” értékelése, vagyis azé a helyzeté, amely akkor következik be, ha nem veszi meg a szóban forgó jószágot. Nem így áll a dolog azonban az egészségügyi ellátás legnagyobb részével... A figyelemreméltó dolog nem egyszerűen az, hogy a fogyasztó nehezen tudja megítélni a minőséget a vásárlás előtt... hanem az, hogy ennek megítélése még utólag is nehéz...” Ál-

talánosan elfogadott, hogy szükség van normákra és ellenőrzésre az egészségügyi ellátás piacán, mivel nem valószínű, hogy a fogyasztók eléggé tájékozottak ahhoz, hogy megvédelmezhessék saját érdekeiket. Ennek eszköze az engedélyezési rendszer, amelyben az egyéneknek ahhoz, hogy az orvosi gyakorlat folytatására engedélyt kapjanak, meg kell szerezniük bizonyos minimális minősítéseket. Ezzel azonban bizonyos mértékű piaci hatalom kerül azok kezébe, akik ilyen működési engedéllyel rendelkeznek, azaz az orvosok kezébe. Ennek a hatalomnak a mértéke fokozódik, ha maga a szakma dönti el, hogy hány belépőt engedélyez a piacra. *Az orvos képviseleti szerepe megakadályozza, hogy a piac az egyedi klinikai döntések szintjén megfelelően működjön.*

A biztosítási piac kudarcai

A nem megfelelő és aszimmetrikus információ által keltett *problémát a harmadik fél típusú finanszírozás csak tovább súlyosbítja.* A biztosítási piac kudarcai: a morális kockázat, a káros szelekció és a kis méretből eredő gazdaságtalanság.

A morális kockázat

A morális kockázat az egészségügyi ellátás fogyasztóinak és szolgáltatóinak az attitűdjeiben bekövetkező változás, amely abból ered, hogy a harmadik fél finanszírozó (biztosító) megjelenésével az egészségügyi ellátás (összes vagy meghatározó) költsége ellen biztosítottá válnak. Az erkölcsi kockázat két részre osztható: az egyik a „fogyasztó morális kockázata”, a másik pedig a „szolgáltatók morális kockázata”. Mindegyiknek két aspektusa van. A fogyasztói erkölcsi kockázat egyrészt azért keletkezik, mert az igénybevételkor jelentkező zérus vagy csökkentett ár több, illetve bonyolultabb szolgáltatás igénybevételére ösztönöz, mint amely egyébként hatékonynak tekinthető. Amorális kockázat másik aspektusát az jelenti, hogy pusztán a biztosítottság ténye a beteg-státusz nemkívánatos voltát csökkenti – annak elkerülésére az érintettek kevésbé törekednek (mint ha nekik kell fizetni az ellátás költségeit). A szolgáltatók morális kockázata abból eredhet, hogy

egyszerűen hiányzik a költségek tudatossága, vagy abból, hogy az orvosok javadalmazására szolgáltatásonkénti díjtételeket (fee-for-service módszert) alkalmaznak. Az ilyen finanszírozási rendszer az orvosokat arra ösztönzi, hogy több ellátást nyújtsanak, mint amennyit egy tökéletesen tájékozott fogyasztó igénybe venne. Ezt a jelenséget a szakirodalom a *szolgáltató indukálta keresletnek* (vagy „a kínálati oldalról indukált kereslet”) nevezi (Evans, 1974; Rice, 1983; Cromwell-Mitchell, 1986). A szakirodalom korántsem egységes a szolgáltató indukálta kereslet jelenségének a megítélésében: „Az egészségügy-gazdaságtan relatíve rövid története alatt egyetlen kérdés sem váltott ki több figyelmet és szembenálló véleményt, mint a szolgáltató indukálta kereslet” (Folland et.al., 1993, p. 204). A jelenség érvényesülése mellett érvelők is hangsúlyozzák, hogy a jelenség meglehetősen komplex, az érvényesülésnek számos korlátja is van, továbbá a fogyasztóknak számos eszköz állhat a rendelkezésére a saját érdekeik képviselésére. Például az utóbbi évtizedekben felerősödött betegjogi törekvések is értelmezhetők úgy, mint az információ aszimmetria csökkentésére és ezáltal a szolgáltató indukálta kereslet korlátozására irányuló törekvések. A morális kockázat következtében a biztosításon alapuló egészségügyi ellátási rendszerben fennáll a potenciális „túlkereslet” problémája. A túlkereslet következtében az egészségügyi ellátásra felhasznált erőforrásokból származó hozamok elmaradnak azok mögött az elvesztett hozamok mögött, amelyek akkor származhatnának, ha ezeket az erőforrásokat alternatív módon használnák fel, amelyekre ily módon nem jut pénz (vagyis a használatozat költségek magasabbak a hozamoknál).

A kontraszelekció

A kontraszelekció jelenségét a szakirodalom egy elméleti modell segítségével tárgyalja. A kiindulópont: kezdetben a piacon a biztosítótársaságnak semmilyen adata nincs az egyének kockázati státusáról, azaz a biztosítási piacon érvényesül az információs aszimmetria (a biztosítás vásárlói rendszerint többet tudnak kockázati státusukról, mint az egészségbiztosítás eladói). Ezért a díjat a biztosító kénytelen úgy megszabni, hogy az a biztosított népesség átlagos egészségügyi

kockázatát tükrözze. Ennél fogva mindenki, aki egészségbiztosítást köt, olyan díjat fizet, amely a biztosított népesség átlagos kockázati szintjét fejezi ki. Ezt nevezzük „közösségi díjszabásnak”. A biztosított népesség egyes tagjai számára, akiknek véleménye szerint saját kockázati szintje az átlagosnál alacsonyabb, ez a közösségi díjszabás alapján meghatározott biztosítási díj túlságosan magas lesz. Ők tehát úgy döntenek, hogy nem kötnek egészségbiztosítást. Ennek a döntésnek azonban az a következménye, hogy a megmaradó biztosítottak átlagos kockázati szintje emelkedik, mivel az átlagosnál alacsonyabb kockázatú személyek kiléptek a biztosításból. Így tehát ennek a populációnak a várható egészségügyi ellátási költségei fedezésére a biztosítási díjnak emelkedniük kell. Ennek megint csak az lesz az eredménye, hogy akik úgy érzik, hogy az ő kockázati státusuk alacsonyabb, mint a megmarad biztosítottak átlagáé, kimaradnak a biztosításból és ez a folyamat halad tovább. Ezt a folyamatot, amelyben a piac a legjobb kockázatúak nem képes biztosítást nyújtani, nevezzük „kontraszelekciónak” (vagy káros szelekciónak). *Az állami beavatkozás azzal, hogy kötelezővé teszi a biztosítást hatékony megoldást nyújt a kontraszelekció problémájára.*

Piaci verseny esetén várhatóan egy másik jelenség következik be a kontraszelekció nyomán. Az a tény, hogy egy csekély kockázatú, biztosítás nélküli réteg létezik, azt a lehetőséget kínálja a biztosítótársaságok számára, hogy díjaikat *az egyéni kockázat*, nem pedig az egész népességre érvényes kockázat szintjének megfelelően szabják meg. Ez az úgynevezett „tapasztalati díjszabási rendszer”. Ennek a folyamatnak a következtében a magasabb kockázatú csoportoktól (tipikusan az alacsony keresetűek, az időskorúak és a krónikus betegek) a tapasztalati díjszabási rendszerben magasabb díjakat követelnek meg a biztosítás fenntartásához, olyan díjakat, amelyeket gyakran már nem is képesek megfizetni. *A kis méret okozta veszteségek*: a méretgazdaságosság fogalma azt jelenti, hogy minél nagyobb valamely szervezet, rendes körülmények között annál könnyebben tudja *állandó költségeit* termékei között felosztani, és ezzel csökkenteni az egységnyi előállított termékre jutó költséget. A versenyző biztosítók esetében magas marketing és adminisztrációs költségek lépnek fel. Evans (1990) az ilyen tevékenységek hatását a következőképpen írja le: „Az összes amerikai egészségügyi kiadás nagy és egyre növekvőbb részét nem orvosokra

és ápolókra, hanem könyvelőkre, vezetési tanácsadókra és közönségkapcsolati szakemberekre fordítják. Nehéz rájönni arra, mivel járulnak hozzá ezek az utóbbiak az amerikai állampolgárok egészségéhez (ha csak valaki nem kapott kiképzést a neoklasszikus közgazdaságtanból és nem képes azt a hívő szemével nézni).”

Musgrove (1996) a piaci kudarcokat és az állami beavatkozást abból a nézőpontból is elemzi, hogy milyen módon gátolják, ill. segítik (az egészségügy megfelelő működéséhez alapvetően fontos) (a) kereslet és kínálat közötti, (b) kereslet és szükséglet közötti, (c) szükséglet és kínálat közötti egyensúly megteremtését. A piac alkalmas a kereslet és kínálat összhangba hozására, de alkalmatlan a kereslet és a szükséglet és a szükséglet és a kínálat közötti egyensúly megteremtésére. Az állami beavatkozás jobban képes ez utóbbi két egyensúlyt létrehozni, azonban nem alkalmas a kereslet és kínálat összhangba hozására.

Jogosan vethető fel, hogy egyetlen piac sem működik tökéletesen (az előzőekben vázolt ideális feltevéseknek megfelelően), mégis továbbra is a piaci erők által meghatározott erőforrás-allokáció a legjobb módja annak, hogy a lehető legközelebb kerüljünk a tökéletes piac ideális kimeneteléhez. Sok tökéletlen piacon igen éles verseny érvényesül, és ez hasznos lehet a fogyasztók számára. Az egészségügyi szektorban a kiterjedt kormányzati beavatkozás alapvető indoka azonban az, hogy ebben az ágazatban *a tökéletes piac egyetlen ideális feltevése sem érvényesül, másrészt a piaci kudarcok összes jelensége jellemzi.*

„...ha valamely árucikk esetében minden ilyen jellemző megtalálható, akkor a piac kudarcra olyan mélyreható, hogy ennek következtében az állami beavatkozás az optimális megoldás a finanszírozás tekintetében, noha ez az ellátás szolgáltatását illetően nem szükségképp igaz.” (Donaldson-Gerard, 1993)

Az állami beavatkozás indoka nemcsak a piaci kudarcok, hanem a piac „természetes” következménye is. Ugyanis az nem jelent piaci kudarcot, hogy az egészségügyi ellátásra leginkább rászorulók (szegények, idősek) nem tudják megvásárolni a biztosítást, nem rendelkeznek fizetőképességgel a magas kockázatuk miatt igen drága biztosítás megvásárlásához, ill. a drága szolgáltatások megfizetéséhez.

Musgrove (1996, 1999) szerint az *állami szerepvállalás indokai:*

- a közjavak és a jelentős externális hatással bíró javak termelésének és fogyasztásának csak az állami beavatkozás képes biztosítani az optimális szintjét;
- az állami beavatkozás hatékonyabbá és méltányosabbá teszi a biztosítást;
- a szegények támogatása, akik nem képesek megfelelő biztosítást vásárolni, továbbá az alacsony költségű szolgáltatásokat sem képesek megfizetni.

Összefoglalva, a hatékonyság és a méltányosság egyaránt javítható, ha az állam megfelelően avatkozik be – azonban az állami beavatkozás szükségessége még nem jelenti azt, hogy az államnak teljesen fel kell váltania a piacot. Az állami beavatkozás hatékony formája és módja az adott ország sajátos körülményeitől is nagymértékben függ.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- ABEL-SMITH, B. et al. (1995): *Choices in Health Policy. An Agenda for the European Union*, Dartmouth
- ABEL-SMITH, B. (1996): The Escalation of health Care Costs: How Did We Get There? In: *Health Care Reform. The Will to Change*. Health Policy Studies No. 8. OECD, Paris
- APPLEBY, J (1998): Economic perspectives on markets and health care. In: Ranade, W. (ed.) (1998) *Markets and Health Care*. Longman, London
- CROMWELL, J. – MITCHELL, J. B. (1986): Physician-induced demand for surgery. *Journal of Health Economics*, 5, 293–313.
- CRIBB, A (1995): A Turn for the Better? Philosophical Issues in Evaluating health Care Reforms. In: Seedhouse, D. (ed.) (1995) *Reforming Health Care. The Philosophy and Practice of International Health Reform*. Wiley
- CULLIS, J. G. and WEST, P. A. (1979): *The Economics of Health: An Introduction*. Martin Robertson
- DONALDSON, C. and GERARD, K. (1993): *Economics of Health Care Financing. The Visible Hand*. Macmillan
- ENTHOVEN, A. C. (1989): A Consumer-Choice Health Plan for the 1990s. *The New England Journal of Medicine*, 1, 29–37; 2, 94–101.

- EVANS, R. G. (1974): Supplier-induced demand: empirical evidence and implications. In: Perlman, M (ed) *The Economics of Health and Medical Care*. John Wiley and Sons; New York
- FLOOD, C.M. (2000): *International Health Care Reform*. Routledge, London
- FRENK, J. (1994): Dimensions of health system reform. *Health Policy*, 19–34.
- FOLLAND et. al (1993): *The Economics of Health and Health Care*. Prentice Hall, New Jersey
- HAM, C. (1990): Health Check. Health care reforms in an international context. King's Fund Institute, London
- LE GRAND, J. (1991): Quasi-markets and Social Policy. *The Economic Journal*, 101, September, 1256–1267.
- LE GRAND, J. (1992): The Theory of Government Failure. *British Journal of Politics*, 21, 423–442
- Mcguire, A. – HENDERSON and MOONEY (1988): *The Economics of Health Care: An Introductory Text*, Routledge and Keegan, London
- MOONEY, G.H. (1986): *Economics, Medicine and Health Care*. Harvester Wheatsheaf
- MOSSIALOS, E. and LE GRAND, J. (eds.) (1999): *Health Care and Cost Containment in the European Union*. Ashgate, Aldershot.
- MOSSIALOS, E. (1997): Citizens' view on health care systems in the 15 member States of the European Union'. *Health Economics*, 1997, 6 (2), 109–116.
- MUSGROVE, P. (1996): Public and Private Roles in Health: Theory and Financing Patterns. The World Bank
- MUSGROVE, P. (1999): Public spending on health care: how are different criteria related? *Health Policy*, 47, 207–223.
- OECD (1990): *Health Care Systems in Transition*. Social Policy Studies, No. 7., OECD, Paris
- OECD (1995): *New Directions in Health Care Policy*. OECD Health Policy Studies, No. 7., OECD, Paris
- OVRETVEIT, J. (1994): Purchasing for health gain: the problems and prospects for purchasing for health gain in the 'managed markets' of the NHS and other European health systems' *European Journal of Public Health*, 3, 77–84.
- RANADE, W. (1998): *Markets and Health Care*. Longman, London
- RICE, T. H. (1983): The impact of changing Medicare reimbursement on rates on physicians-induced demand. *Medical Care*, 21, 803–815.

- SALTMAN, R. B. and FIGUERAS, J. (eds.) (1997): *European Health Care Reform. Analysis of current strategies*. WHO, Copenhagen
- SEEDHOUSE, D. (ed.) (1995): *Reforming Health Care. The Philosophy and Practice of International Health Reform*. Wiley
- VAN DER VEN, W. et al. (1994): Forming and re-forming the market for third-party purchasing of health care. *Social Science and Medicine*, 10, 1405–12.

FORRÁSOK:

Ausztria

- Austria. In: *Social Security Programs Throughout the World 2002*. Washington, U.S. Department of Health and Human Services, 2002.
- Bundeskammer für Arbeiter und Angestellte
http://wien.arbeiterkammer.at/pictures/d17/Gesundheit_u_Soziales_0504.pdf
- Bundesministerium für Gesundheit und Frauen:
<http://www.bmgf.gv.at/>, <http://www.kaz.bmgf.gv.at/>
- Dr. Harmat György, Dr. Czárán Erzsébet: Kórházak és egészségügyi ellátás Európa kilenc országában, *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 2004. március
 e-card: <http://www.chipkarte.at/esv>
- Fidler, Armin H. et al, Incorporation of public hospitals: A “silver bullet” against overcapacity, managerial bottlenecks and resource constraints? Case studies from Austria and Estonia. World Bank Group, October 2005
- Hardsky, J.: Ausztria – aktualitások az egészségügyből, *Hospital*, 2003,5,3.
- Az EU-15 egészségügyi rendszerei – Ausztria Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet Health for All Data Base. European Region. WHO Regional Office for Europe.
 Updated: Juni 2006.
- Health Policy Monitor:
http://www.health-policymonitor.org/en/Policy_Survey/Search_for_Policy_Reforms/Search_Results.html
- Krankenkassen in Österreich zahlen für Misteltherapie In: *Ärzte Zeitung*:
<http://www.aerzte-zeitung.de/docs/2006/04/07/065a0602.asp?cat=/medizin/alternativmedizin>
- Mag Kraßnitzer, Michael: Hausarztpraxen in Existenznot In: *Ärzte Magazin*:
<http://www.medical-tribune.at/dynasite.cfm?dssid=4169&dsmid=71263&dspaid=548786>
- Österreichische Ärztekammer:
http://www.aek.or.at/text.html?aktuelles/apm2004_0058.htm
- Österreichische Sozialversicherung: <http://www.sozialversicherung.at>

<http://www.sozialversicherung.at/mediaDB/109609.PDF>,

<http://www.sozialversicherung.at/mediaDB/80001.PDF>,

<http://www.sozialversicherung.at/mediaDB/44782.PDF>,

<http://www.sozialversicherung.at/mediaDB/108932.PDF>

SCHNEIDER, M. et.al. Österreich - Gesundheitssysteme im internationalen Vergleich. Augsburg, BASYS, 1998.

Statistik Austria:

<http://www.statistik.at/neuerscheinungen/jahrbuch2006.shtml>,

http://www.statistik.at/fachbereich_02/vgr_tab1.shtml,

http://www.statistik.at/fachbereich_03/gesundheit_txt.shtml

WHO Country Information - Austria: <http://www.euro.who.int/countryinformation>

Belgium

Belgium. Health Care Systems in Transition, The European Observatory on Health Care Systems, 2000 <http://www.euro.who.int/document/e71203.pdf>

Highlights on Health in Belgium. WHO, Regional Office for Europe, 2004

http://www.euro.who.int/eprise/main/who/progs/chhbel/system/20050307_1

Extract from Health for All (HFA) Database: Belgium, WHO Regional Office for Europe

<http://www.euro.who.int/eprise/main/WHO/CountryInformation/HFAExtracts?Country=BEL&CtryName=Belgium&language=English>

CIA - The World Factbook. Belgium, 2005

<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html>

Belgium, Európai Unió, Pénzportál

http://www.penzportal.hu/?tPath=/europai_unio/&article_id=30&prk=74339631

Belgium, Bruxinfo, 2004

<http://www.bruxinfo.hu/cgi-bin/write.cgi?filename=/orszag/belgium.html>

Belgium. Health for All Data Base. European Region. WHO Regional Office for Europe. Updated: 2005 June Selected indicators, WHO, Belgium, 2005

http://www.who.int/whr/2005/annex/indicators_country_a-f.pdf

Belgium. OECD Health Data, 2005 June

<http://stats.oecd.org/wbos/viewhtml.aspx?QueryName=5&QueryType=View&Language=fr>

Profilis statistiques par pays, Belgique

<http://stats.oecd.org/wbos/viewhtml.aspx?QueryName=5&QueryType=View&Language=fr>

Regulatory procedures for drugs in Belgium, Société Belge de Pédiatrie, 2005.3.19.

http://www.pediatrie.be/SBP_CheminMdct.pdf

La Loi Demotte „adoucie” dans l'intérêt des patients, Mutualités Libres, 2005.4.13.

<http://www.mloz.be/jsp/internal.jsp?id=207&idDoc=1524&idFolder1=158&language=Fr&origin=Mloz>

Étude économique de la Belgique, OCDE, 2005

http://www.oecd.org/document/61/0,2340,fr_2649_37443_34550845_1_1_1_37443,00.html

TROYER, M. de – KRZESLO, E.: Assurance maladie, soins de santé et sécurité sociale: trois éléments indissociables. Chronique Internationale de l'IRES, n° 91, novembre 2004

<http://www.ires-fr.org/files/publications/chronique%20internationale/c91/c9110.pdf>

SPF Economie, Direction générale Statistique, 23/12/2005

http://www.statbel.fgov.be/figures/d362_fr.asp#1

Belgium. In: Social Security Programs Throughout the World, Europe, 2004-2005,

<http://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2004-2005/europe/belgium.pdf>

Dánia

Denmark. Health Care Systems in Transition, The European Observatory on Health Care Systems, 2001 <http://www.who.dk/document/e72967.pdf>

Extract from Health for All (HFA) Database: Denmark, WHO Regional Office for Europe

<http://www.who.dk/eprise/main/WHO/CountryInformation/HFAExtracts?Country=Denmark>

Dánia, Európai Unió, Pénzportál, 2005.11.15.

http://www.penzportal.hu/index.nfo?tPath=/europai_unio/&article_id=21&prk=74339631

CIA – The World Factbook, Denmark, 2005

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/da.html>

Highlights on Health, Denmark, 2004

http://www.euro.who.int/eprise/main/WHO/Progs/CHHDEN/annex/20041126_3

Highlights on Health, Selected Demographic and Socioeconomic Information, Denmark, 2004

http://www.who.dk/eprise/main/who/progs/chhden/demographic/20050310_1

Highlights on Health, Health System, Denmark, 2004

http://www.euro.who.int/eprise/main/who/progs/chhden/system/20050310_1

Agreement on a Structural Reform, Amsrådsforeningen, 2004

<http://www.arf.dk/English/Agreement.htm>

Counties of Denmark, Wikipedia, 2005

<http://www.answers.com/topic/counties-of-denmark>

Denmark. Health for All Data Base. European Region. WHO Regional Office for Europe. Updated: 2004 June.

Vrangbaek, K. – Christiansen, T.: Health Policy in Denmark: Leaving the Decentralized Welfare Path *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 2005, 30, 1-2, 29-52

Egyesült Királyság

Department of Health <http://www.dh.gov.uk>

Chief Executive's Report to the NHS: May 2005

<http://www.dh.gov.uk/assetRoot/04/11/03/83/04110383.pdf>

British Medical Association <http://www.bma.org.uk>

NHS waiting list figures 3 March 2006

http://www.dh.gov.uk/PublicationsAndStatistics/PressReleases/PressReleasesNotes/fs/en?CONTENT_ID=4131104&chk=BTpN2h

Achieving shorter waits

http://www.dh.gov.uk/PolicyAndGuidance/PatientChoice/WaitingBookingChoice/WaitingBookingChoiceArticle/fs/en?CONTENT_ID=4066038&chk=ZurIX5

Number of staff in the NHS

<http://www.dh.gov.uk/assetRoot/04/10/67/08/04106708.pdf>

United Kingdom. Health Care Systems in Transition.

The European Observatory on Health Care Systems, 1999

Highlights on Health in United Kingdom. WHO, Regional Office for Europe, 2004

Health for All Data Base, WHO Regional Office for Europe

Finnország

<http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalukapcsolatok/Europa/finnorszag/finngaz.htm>

Ministry of Social Affairs and Health: Health Care in Finland. Helsinki, Finland, 2004.

European Observatory on Health Care Systems: Health Care Systems in Transition.

HiT Summary: Finland, 2002. <http://www.observatory.dk>

Häkkinen, Unto; Linna, Miika: DRG-k a finn egészségügyben, *Euro Observer*, 2005. 4. szám.

Finnish Economic Outlook, 2006. január 9.

http://www.keskuskauppamari.fi/kauppamari/en_GB/

Government Resolution on the Health 2015 public health programme, Ministry of Social Affairs and Health,

<http://pre20031103.stm.fi/english/eho/publicat/health2015/summary.htm>

Strategies for Social Protection, Ministry of Social Affairs and Health,

<http://pre20031103.stm.fi/english/tao/publicat/strategies2010/brief.htm>

Statistics Finland- Finland in Figures- Population

http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vasto-en.html

Statistics Finland- Finland in Figures- Health

- http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_terveys_en.html
 OECD Reviews of Health Systems, Finland. OECD, 2005.
 A Finn Egészségügyi Minisztérium honlapja:
<http://www.stm.fi/Resource.phx/eng/subjt/socin/sickn/index.htx?template=print>
<http://www.stm.fi/Resource.phx/publishing/documents/6303/index.htx>

Franciaország

- Assurance maladie, Wikipédia, L'Encyclopédie libre, 2006.máj.30.
http://fr.wikipedia.org/wiki/Assurance_maladie
 CIA- The World Factbook, France, 2006.jún.6.
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/fr.html>
 Couverture médicale, Eco-santé OCDE, 2005.okt.5.
<http://www.irdes.fr/ecosante/OCDE/fr/620000.html>
 European Health for All Database, Updated January 2006
 Extract from health for all (HFA) database: France
<http://www.who.dk/main/WHO/CountryInformation/HFAExtracts?Country=FRA&language=English>
 François, PH. – Verdier-Molinié, A.: Assurance maladie: un monde d'exceptions, Institut Français pour la Recherche sur les Administrations Publiques, Société Civile, n°54. 2006. január
<http://www.ifrap.org/Sante/Dossier-AM-exceptions.htm>
 Highlights on Health, France 2004, WHO Regional Office for Europe
http://www.euro.who.int/eprise/main/who/progs/chhfra/system/20050131_1
 Inflation en France, 2006.jún.7., Eurostat, INSEE
<http://inflation.free.fr/index.php>
 Institut National de la Statistique et des Études Économiques: Informations Rapides, 2005. máj.20.
http://www.insee.fr/fr/indicateur/cnat_annu/base_2000/documentation/publication_s/cpta152.pdf
 L'Assurance Maladie en action, Janvier 2006: Le parcours de soins coordonnés, Publications MSA
<http://www.msa.fr/front/id/msafr/S1096461900197/S1098192456447/S1105636338498>
 La féminisation: une chance à saisir, Ordre National des Médecins, 2006.márc.1.
<http://www.conseil-national.medecin.fr/?url=presse/article.php&id=66>
 La France en bref, INSEE, 2005
<http://www.insee.fr/fr/ppp/publications/intfrcbref.pdf>
 Le premier acteur de la complémentaire santé en France, Mutualité Française
http://www.fnmf.fr/web/frameset.nsf/mutuelles/cs_1?OpenDocument&AutoFramed
 Médecin, Wikipédia, L'Encyclopédie libre, 2006.máj.19.

<http://fr.wikipedia.org/wiki/M%C3%A9decin>

Mutuelles de santé en France, Wikipédia, L'Encyclopédie libre, 2006.máj.12.

http://fr.wikipedia.org/wiki/Mutuelles_de_sant%C3%A9_en_France

OWEN,P.: Changes to French medical services, FrenchEntrée.com

<http://www.frenchentree.com/fe-health/DisplayArticle.asp?ID=14377>

Plan Hôpital 2007, la Mission „Tarification à l'Activité”, Ministère de la Santé et des Solidarités, République Française

<http://www.sante.gouv.fr/htm/dossiers/hopital2007/>

Tarification à l'activité, Wikipédia, L'Encyclopédie libre, 2006.jan.11.

http://fr.wikipedia.org/wiki/Tarification_A_l'Activit%C3%A9

Görögország

Greece

http://europa.eu.int/comm/employment_social/missoc/2002/socsot_greece_en.pdf

Health and social services

http://www.mediainfo2004.gr/cgibin/hweb?-A=302,printer_en.html&-V=mediainfo2004&-w

E. Mossialos and S. Allin: Interest groups and health system reform in Greece, West European Politics, vol.28, 2005, p.420-444

Greece in figures, 2003. www.statistics.gr

Kontodimopoulos N, Nanos P, Niakas D.: Balancing efficiency of health services and equity of access in remote areas in Greece, Health Policy. 2006 Mar;76(1):49-57.

Highlights on health, Greece 2004,

<http://www.euro.who.int/eprise/main/who/progs/chhgre/home>

The Greek Market for Drugs & Pharmaceuticals

<http://strategis.ic.gc.ca/epic/internet/inimr-ri.nsf/en/gr117379e.html>

Hollandia

Health care systems in transition, Netherlands 2004

http://www.euro.who.int/observatory/Hits/20041022_3

Highlights on health, Netherlands 2004

<http://www.euro.who.int/eprise/main/who/progs/chhnet/home>

Health insurance system

<http://www.minvws.nl/en/themes/health-insurance-system/default.asp>

Ministry of Health, Welfare and Sport

<http://www.minvws.nl/en>

Health for All Database. European Region. WHO Regional Office for Europe.

Írország

Health Strategy

http://www.dohc.ie/publications/fulltext/quality_and_fairness/

Health Service Reform Programme

<http://www.healthreform.ie>

Health System Achievements

http://www.dohc.ie/publications/health_system_achievements_oct_2005.html

The Irish Health Care System: Cost Containment Measures during the 1980s and 1990s

<http://www.lse.ac.uk/collections/LSEHealthAndSocialCare/pdf/healthAndSocialCareDiscussionPaperSeries/DP11.pdf>

Department of Health and Children <http://www.dohc.ie>

Irish Medicine Board <http://www.imb.ie>

Pharmaceutical Society of Ireland <http://www.pharmaceuticalsociety.ie>

Oasis Irish eGovernment – Health <http://www.oasis.gov.ie/health>

Health for All Database. European Region. WHO Regional Office for Europe.

Highlights on Health in Ireland. WHO Regional Office for Europe, 1998.

Luxemburg

Luxemburg, Európai Unió, Pénzportál

http://www.penzportal.hu/index.nfo?tPath=//&article_hid=42&prk=486921171049

Luxemburg, Bruxinfo, 2004

<http://www.bruxinfo.hu/cgi-bin/write.cgi?filename=/orszag/luxemburg.html>

Formation du gouvernement, 2004, Informations et actualités du gouvernement luxembourgeois, 2005.01.26.

<http://www.gouvernement.lu/dossiers/viepol/formation/index.html>

La population, 2004, Informations et actualités du gouvernement luxembourgeois, 2005.01.26. http://www.gouvernement.lu/tout_savoir/population_langues/populati.html

Luxemburg. In: Social Security Programs Throughout the World, Europe, 2004-2005

<http://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2004-2005/europe/luxembourg.pdf>

Programme du Ministère de la Santé, 2005, Le Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg

http://www.ms.etat.lu/MIN_SANT/Publication/Brochure%20avant%20B_T.pdf

Médicaments, Luxembourg, OMS, Bureau régional de l'Europe, 2004

http://www.euro.who.int/pharmaceuticals/Topics/Overview/20020416_1?language=French

Rapport d'Activité 2004, Ministère de la Santé, Grand-Duché de Luxembourg

http://www.ms.etat.lu/MIN_SANT/Publication/RapporActivite/MS_Rapport%20annuel%202004.pdf

Avis de la Chambre de Commerce sur le projet de budget de l'Etat 2004

<http://www.cc.lu/index.php?page=&type=art&id=135&pg=17>

Németország

Health Care System in Transition, Germany, 2005. European Observatory of Health Care Systems

<http://www.euro.who.int/countryinformation/CtryInfoRes?COUNTRY=DEU&CtryInputSubmit=>

Bundesministerium für Gesundheit:

<http://www.bmgs.bund.de>

<http://www.die-gesundheitsreform.de>

Statistisches Bundesamt: <http://www.destatis.de>

Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie: <http://www.bmwi.de>

CDU: <http://www.cdusu.de/upload/kabinett060110.pdf>

SPD: <http://koalitionsvertrag.spd.de/servlet/PB/menu/-1/index.html>

Bundesverband der Pharmazeutischen Industrie e.V.:

http://www.gesundheitspolitik.net/04_medikamente/apotheke/arzneimittelpreise/BPI_Erstattung_2005.pdf

Gesundheit und Gesellschaft, 2004,7,11,20-21

Äzteblatt: <http://www.aerzteblatt.de>

Általános Helyi Betegbiztosítók: <http://www.aok-bv.de>

Ärzte Zeitung Online: <http://www.aerztezeitung.de>

BESKE, Fritz; Drambinski, Thomas; Golbach, Ute. 2005. Leistungskatalog des Gesundheitswesens im internationalen Vergleich

Deutscher Bundesverband für Steuer-, Finanz- und Sozialpolitik e.V.:

<http://www.zeitreport.de/sozialversicherung2005.pdf>

KlinikManagement Aktuell:

<http://www.kmaonline.de/default.asp?navto=lesen&detailid=100002&stammid=248&back=default.asp?id=410>

Olaszország

Health Care System in Transition, Italy, 2001. European Observatory of Health Care Systems:

<http://www.euro.who.int/countryinformation/CtryInfoRes?COUNTRY=ITA&CtryInputSubmit=>

Highlights on Health in Italy. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 2004.:

<http://www.euro.who.int/eprise/main/who/progs/chhita/home>

- Health for All Data Base. European Region. WHO Regional Office for Europe, Updated: 2005 June
- Olasz Statisztikai Hivatal: <http://www.istat.it/sanita/sociosan/>
- BESKE, Fritz; Drambinski, Thomas; Golbach, Ute. 2005. Leistungskatalog des Gesundheitswesens im internationalen Vergleich
Gesundheitswesens im internationalen Vergleich
Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät – Europa Universität:
http://www.wiwi.eu/frankfurto.de/~econpol/lehre/seminar_2004/Italienisches_Gesundheits_system.pdf
- Központi Statisztikai Hivatal:
http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,327489&_dad=portal&_schema=PORTAL
- <http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalukapcsolatok/Europa/olaszorszag/gazdasagi.htm>
- Euro Observer: A new Italian Government: radical changes for the Italian NHS, Summer 2001, Volume 3, Number 2
- Devolving responsibility for funding and delivering health care in Italy, Spring 2000, Volume 3, Number 2

Portugália

- Health in Portugal basic indicators 2003,
<http://www.dgsaude.pt/upload/membro.id/ficheiros/i007458.pdf>
- Alto Comissariado da Saúde
<http://www.acs.min-saude.pt/acs/conteudos/alto+comissariado+da+saude/English+Version/HCH+-+english+version.htm>
- National health plan 2004-2010
<http://www.acs.min-saude.pt/NR/ronlyres/773E1772-578E-45A6-863AAAD2A0DC6147/2906/PNSingl%e9s.pdf>
- Economic Survey - Portugal 2004: The on-going reform of the health care system
http://www.oecd.org/documentprint/0,2744,en_33873108_33873764_33701508_1_1_1_1,00.html
- Health Care Systems in Transition, 2004.
<http://www.euro.who.int/document/e82937.pdf>
- Portugália
<http://www.portugal.gov.pt/Portal/Print.aspx?guid={2D936C00-C760-4548-B0AC-DF42CD0BE712}>
- http://www.eu2004.hu/index.php?op=tenyek_tagorszagok&id=15
- <http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalukapcsolatok/Europa/portugalia>

Spanyolország

CIA – The World Factbook, Spain, 2005

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/sp.html>

Spain Economy, Washington D.C.: Central Intelligence Agency, 2005

http://education.yahoo.com/reference/factbook/sp/econom.html;_ylt=AiZhSONjT8I Z9rp.uwAEIma4ecYF

En Espagne: une Sécu pour chaque région, L'Expansion, 2002,2,1.

<http://www.lexpansion.com/art/6.0.108592.0.html>

Spanyolország, Európai Unió, Pénzportál, 2005.11.15.

http://www.penzportal.hu/index.nfo?tPath=//&article_hid=53&prk=678366331049

Highlights on Health, Spain, 2004

http://www.euro.who.int/eprise/main/who/progs/chhspsa/system/20050131_1

The pharmaceutical sector, Spain, updated 01 November 2004

http://www.who.dk/pharmaceuticals/Topics/Overview/20020414_3

Health for All Data Base. European Region. WHO Regional Office for Europe.

Updated: 2005 June

Svédország

Ministry of Health and Social Affairs <http://www.sweden.gov.se/sb/d/2061>

Health Care Systems in Transition, Sweden

http://www.who.dk/observatory/Hits/20020524_11

The Health Care System in Sweden

http://www.sweden.se/templates/cs/BasicFactsheet_6856.aspx

Highlights on health, Sweden 2004

<http://www.who.dk/eprise/main/who/progs/chhswe/home>

Swedish Health Care in an International Context

<http://kikaren.skl.se/artikel.asp?C=473&A=15823>

Kritikai megjegyzések az öregségi nyugdíjrendszer szabályainak 2006-os módosításaival kapcsolatban

1. Reformot! – De miért?¹

A címben szereplő kérdés joggal vetődhet fel mindenkiben, tekintve, hogy az 1997-es reform azt vetítette előre, hogy a nyugdíjrendszer legalább középtávon működőképes lesz, és finomításoktól eltekintve nem igényel mélyreható változtatásokat. A mai nyugdíjrendszer képtelen legalább középtávon beváltani a hozzá fűzött reményeket, tekintve, hogy magánnyugdíj-pénztári rendszer bevezetésén kívül gyakorlati reform nem valósult meg. A társadalombiztosítási nyugdíjak vonatkozásában tervezett reformlépések döntő többsége csak 2008-tól, illetve 2013-tól lép életbe.

A magyar nyugdíjrendszer igencsak mostohagyermeknek számított az elmúlt 4-5 esztendő során. A sorozatos politikai csatározások² rendre elterelték a figyelmet a nyugdíjrendszerben rejlő ellentmondásokról, a szükséges korrekciókról, kiigazításokról. Társadalmi párbeszéd gyakorlatilag nem folyt a kérdésben, sőt az aktuális kormányzat minden olyan korrekciós kérdést tabuként³ kezelt (és kezel), amely (esetleg szavazatokban is) érzékelhető változást idézne elő a nyugdíjrendszerben. A nyugdíjügyet a viharos idők elmúltával felébredteték Csipkerózsika-álmából, és végre ismét foglalkozni kezdtek vele, de az elvesztegetett idő már soha sem hozható vissza. Tette ezt azért is a

¹ A nyugdíjreform reformját 2006. november 27-én fogadta el az Országgyűlés. A reform elfogadása gyakorlatilag egybeesik jelen fejezet megírásának időpontjával. Erre való tekintettel a reformfolyamat szakirodalmi feldolgozása nem, csak publicisztikai feldolgozása valósulhatott meg, így a szerző döntően ezen forrásokra tudott alapozni.

² Összesen 6 db választás, kormányváltás, miniszterelnök-csere, kampányok stb.

³ Ilyen tabutéma pl. a 13. havi nyugdíjak eltörlése. A kormány minden szakmai és politikai támadás ellenére meghagyta a 13. havi nyugdíjat, mint a „nyugdíjas társadalom szerzett jogát”.

politika, mert a magyar konvergencia-programban vállalt államháztartási hiány-lefaragás csak az állam kiadásainak – így a nyugdíjkiadások – radikális csökkentésével érhető el.

Az újbóli nyugdíjreform igényét 2006. nyarán kezdték mértékadó közgazdászok, értelmiségiek szorgalmazni. Holtzer Péter hangsúlyozta, hogy „ma a vegyes nyugdíjrendszerből évente a GDP 2 százalékának megfelelő összeg, mintegy 400 milliárd forint hiányzik... És mindez csak rosszabb lesz:... Az éves hiány hamarosan eléri, majd meghaladja a GDP 3 százalékát, 2040-ben a 3,5 százalékot, majd... ismét folyamatos növekedésnek indul. Mindez azt jelenti, hogy a mai éves GDP-hez viszonyítva száz év alatt a bruttó hazai össztermék 240 százaléka, mintegy 50 ezer milliárd forint hiányozhat a rendszerből, ami kezelhetetlen helyzetet teremt”.¹

Ezen állítással Békesi László is egyetért. Álláspontja szerint a „jelenlegi nyugdíjrendszer 2012-re finanszírozhatatlan lesz, ezért elkerülhetetlen a nyugdíjkorhatár felemelése az átlagéletkor növekedését követve”.² A korhatár-emeléssel Bokros is egyetért.³ A reformkényszer a demográfiai adatok indukálják, és gyökeres reformok nélkül a nagy ellátórendszerek, illetve az államháztartás belátható időn belül finanszírozhatatlanná válik.⁴ Bodor András az egyéni számlás rendszert támogatja.⁵ Draskovics Tibor is egyetért a korhatáremelés elvi kérdésével, ugyanakkor rámutatott arra is, hogy a „nyugdíjrendszer küszöbön álló reformját nem szabad a mostani nyugdíjasok rovására megvalósítani”.

Megjelent egy olyan elképzelés is, mely szerint a rokkantnyugdíjazás kérdésköre az öregségi nyugdíjaktól financiálisan és szervezetileg

¹ [INDEX.HU]: Nyugdíjreform: sok az öreg, kevés a pénz. Forrás: <http://index.hu/gazdasag/magyar/nyug060427>, 2006. december 12.

² [INDEX.HU]: Adót és nyugdíjkorhatárt is emelni kell (2006. szeptember 26.). Forrás: <http://index.hu/gazdasag/magyar/bek060926/?main&rnd=864>, 2006. december 12.

³ [INDEX.HU]: Bokros a minimálbért is eltörölné (2006. október 16.). Forrás: <http://index.hu/gazdasag/magyar/bokr061016/>, 2006. december 12.

⁴ Békesi László: Mit várhatunk egy modern államtól – és mibe kerül ez nekünk? Gazdaságpolitika és államháztartás a 21. század elején. In: *Mindentudás Egyeteme* V/4., 9. oldal. Forrás: <http://mindentudas.hu/bekesilaszlo/20060917bekesi.html>, 2006. december 12.

⁵ Facsinay Kinga: Nyugdíjcsőd. In: *Heti Válasz*, VI. évf. 29. szám, 2006. július 20. 47. oldal

is elkülönítve történjen a jövőben.⁶ Kiss Péter szerint „a nyugdíjrendszert úgy kell megváltoztatni, hogy a nyugdíjba vonulás ideje közelítsen a nyugdíjkorhatárhoz. Ma ugyanis az emberek 94 százaléka a nyugdíjkorhatár elérése előtt vonul vissza, 62 év helyett átlagosan az 58. életévet követően. Az a cél, hogy a korai nyugdíjazás helyett érje meg munkában maradni a lehető legtovább.”⁷ Varga Mihály szerint „az első (nyugdíj) pillért az öngondoskodásra és az önfinanszírozásra kell építeni”, ... „melynek kiváló eszköze lehet a 2001-ben már bevezetett és a munkavállalók számára kiértécsített névleges, egyéni számítás nyugdíjrendszer.”⁸ Hamecz István rámutatott ugyanakkor, hogy „a valódi nyugdíjreformhoz idő és minimális nemzeti konszenzus kell”.⁹

A szakmai közvélemény, beleértve több (ex)minisztert, független szakértőket, köztisztviselőket, egyet értenek abban, hogy az 1997-es nyugdíjreform mielőbbi folytatásra szorul, a kodifikált társadalombiztosítási, illetve nyugdíj-jogszabályokat rövidtávon lényegi elemeiket tekintve módosítani kellene. Mindenképp örvendetes, hogy korábbi kormányzati szereplőként is tevékenykedő politikus-közgazdászok hitet tettek a további reformlépések szükségessége mellett, ugyanakkor felvetődik az a kérdés, hogy ugyanezen politikai szereplők akkor, amikor döntési pozícióban voltak, miért nem tettek semmit a mai helyzet elkerülése érdekében. Az sem érhető, hogy miért támogattak olyan reformtörekvést, amely a magyar nyugdíj hagyományokkal, illetve a korabeli közvéleménnyel is ellentétes volt. Rendkívül sajnálatos, hogy a nyugdíjrendszer további reformját csak az I. pillér karcsúsítása jelenti néhány szakértő szerint. A korhatáremelés és az előrehozott nyugdíj-jogintézmények átalakítása csak tűzoltás jellegű erőfeszítések, de a nyugdíjrendszer lényegi elemeit nem érintik. Sajnálatos módon olyan lényegi kérdések, mint például a minimál nyugdíj megszűnésének hatásai, az esetlegesen bevezetésre kerülő (szociális) la-

⁶ [ORIGO.HU]: Drága és gyenge a magyar nyugdíjrendszer (2006. október 17.). Forrás: <http://origo.hu/uzletinegyed/hirek/hazaihirek/20061017draga.html>, 2006. december 12.

⁷ [INDEX.HU]: A nyugdíjreform két emberöltőre berendezi a körülményeket (2006. október 30.). Forrás: <http://index.hu/gazdasag/magyar/nyug061030/>, 2006. december 12.

⁸ [ORIGO.HU]: Elkerülhetetlen a nyugdíjrendszer reformja (2006. október 4.). Forrás: <http://origo.hu/uzletinegyed/hirek/hazaihirek/20061004elkerulhetetlen.html>, 2006. december 12.

⁹ [INDEX.HU]: Dudás Gergely: Mi kell a nyugdíjreformhoz? (2006. október 17.). Forrás: <http://index.hu/gazdasag/magyar/hame061017>, 2006. december 12.

kossági nyugdíj, a járulékfizetési hajlandóság megnövelése, a nyugdíjrendszer igazgatásának reformja, hogy csak néhányat említsünk, még mindig nem kerülnek a felszínre.

Mindenképp érdekes, hogy a politikához hasonlóan, a szakma is kitermelte a maga tabujait. Amíg a kormányzat nem engedi csorbítani a 13. havi nyugdíj elfogadásával kiharcolt jogokat, a szakma gyakorlatilag nem foglalkozik a magánpénztárak katasztrofális pénzügyi teljesítményével. Sőt legújabb értelemben a nyugdíjrendszer reformja, vagy nyugdíjreform alatt csak és kizárólag az állami társadalombiztosítási nyugdíjrendszer reformját értik, holott a rendszer hosszú távú stabilitásához a két kötelező pillér közös jó teljesítménye elengedhetetlen. Sajnálatos módon a szakma nem foglalkozik a pénztárak 2,9%-os reálhozamával,¹⁰ drága működési költségeikkel, az állam által a pénztárak részére ingyenesen biztosított szolgáltatásokkal, az ellátások bizonytalanságával, hogy csak néhányat említsünk.¹¹

Nem tekinthető helyes szakmai hozzáállásnak az, ha csak a rendszer egyik pillérével foglalkozunk, mert ekkor a rendszer egyensúlya felborulhat, s lehet, hogy nem rövidtávon, de közép-, esetleg hosszútávon a II. pillér gyenge teljesítménye ugyanazt az államháztartási hiányt fogja az egekbe emelni, melytől most (is) görcsösen akarunk megszabadulni.

A nyugdíjügy terén talán az alfától volna célszerű elindulni. A nyugdíjrendszer egy, a társadalom generációit átfogó összetársadalmi nemzetstratégiai kérdés. Egy ilyen horderejű kérdést nem lehet szűk érdekcsoportok kívánságai szerint végrehajtani, mert akkor az történik, mint ami most van. Ugyanakkor egy nemzeti nyugdíj-kerekasztal, amely tényleges társadalmi vitát valósít meg, sikerre vihet egy jövőbeli nyugdíjreformot. Utalni kívánok a Holland példára, ahol is a nyug-

¹⁰ [ORIGO.HU]: Drága és gyenge a magyar nyugdíjrendszer (2006. október 17.). Forrás: <http://origo.hu/uzletinegyved/hirek/hazaihirek/20061017/draga.html>, 2006. december 12.

¹¹ Lásd bővebben: Prugberger Tamás – Rab Henriett: A nyugdíjbiztosítás. In: Bíró-Nádas-Rab-Prugberger: Európai és magyar szociális jog. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004., Prugberger Tamás (szerk.): Szociális jog II. Novotni Kiadó, Miskolc, 2007., Prugberger Tamás – Pongrácz Aladár: Magyar és európai összehasonlító társadalombiztosítási jog. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001., Prugberger Tamás – Fabók András: Társadalombiztosítási jog. Szent István Társulat – Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2005.

díjreform kezdeteként minden társadalmi csoport egyetértése megvolt a reformmal kapcsolatban, és a kijelölt útról a kormányzat sem tért le.

2. A 2006. évi CVI. törvény, mint a legjelentősebb módosítás előkészítése és elfogadása

A 2006 tavaszán megtartott választások után – EU-s nyomásra – a kormányzat egy hiteles magyar konvergencia programot (valós adatokon alapuló) kellett megalkosszon. A 2006 szeptemberében elfogadott konvergencia program már tartalmazta tervezeti szinten a nyugdíjrendszer átalakításának koncepcióját. Ennek megfelelően megkezdődik a társadalombiztosítási járulékok befizetésének személyre szóló nyilvántartása, illetve az előrehozott öregségi nyugdíjazás korhatárának egy évvel történő felemelése, illetve az ellátás igénybevétele esetén biztosításmatematikailag indokolt mértékű korrekciója. Az induló nyugdíjak szintjét korrigálni kívánja a kormány, és a korhatár alatti nyugellátások szüneteltetését rendeli el kereső tevékenység esetén. Az egyes munkakörökben eltöltött időhöz kapcsolódó karkedvezményes nyugellátás további megszüntetésére, a fegyveres testületek részére járó nyugellátások szabályainak az általános feltételekhez való közelítésére kerül sor.¹²

A konvergencia program elfogadása után a kormányzat ugyanezen intézkedésekben jelölte meg a Kormány nyugdíjreformját.¹³ Kiss Péter azzal indokolta a kormányzat álláspontját, hogy „*az átalakításnak hosszú távon az a célja, hogy a nyugdíjrendszer igazságosabb legyen*”.¹⁴

¹² A Magyar Köztársaság Kormánya: A Magyar Köztársaság 2006. szeptemberi aktualizált Konvergencia Programja (vitaanyag), Budapest, 2006. augusztus 25., 38-39., 41-42. oldal; Ezzel gyakorlatilag megegyező 'terveket' tartalmaz a decemberi revideált konvergencia program is. V.ö.: A Magyar Köztársaság Kormánya: Magyarország aktualizált Konvergencia Programja 2006-2010, Budapest, 2006. december, 30-33. oldal.

¹³ A kormányzat a fentiek alapján a vonatkozó törvénytervezetet előkészítette és azt T/1140. szám alatt 2006. október 27-én nyújtotta be a Parlamentnek, kérve annak sürgős tárgyalását. A törvényalkotás során 23 módosító indítványt fűztek az eredeti javaslatához a képviselők.

¹⁴ [MAGYARORSZAG.HU]: Októberben dönthet a kormány az új nyugdíjszabályokról, <http://www.magyarorszag.hu>, 2006. szeptember 5., lásd továbbá: MEH: Koncepció készül a nyugdíjrendszer átalakítására, <http://www.meh.hu/kormany/kormanyulesek/prez/koncepcio/20060906.html>, 2006. szeptember 6.

Mindenképp figyelemre méltó, hogy az imént említett javaslatot mintegy két héttel követően a kormányzat újabb módosító javaslatot nyújtott be a kordedvezményes nyugdíjakra vonatkozólag. A törvényalkotás folyamata sajnos rávilágított ismételten arra a szomorú tényre, hogy a nyugdíjrendszert illetően (is) nemhogy kormányzat és ellenzék között, de még a Kormány és a parlamenti koalíciós erők között sincs egyetértés. Ilyen kardinális kérdésekben viszont nemzeti konszenzus nélkül nem lehet eredményeket elérni. Ekkora nézetkülönbségek láttán nem lenne meglepő, ha néhány év múlva ismét megváltoztatnák a nyugdíjtörvényt az akkor éppen kormányon lévő erők szájíze szerint.¹⁵

3. Változások az öregségi nyugdíjak szabályozásában I.: a 2006. évi CVI. törvény

A 2006. évi CVI. törvény (a továbbiakban Tny. mód.) számos területen érinti a nyugdíjak szabályozását, de témánk szempontjából csak a nyugdíjszámítás módjának (öregségi teljes nyugdíjak és speciális nyugdíjak), az előrehozott öregségi nyugdíj, a csökkentett összegű előrehozott öregségi nyugdíj szabályozása, valamint a nyugdíj folyósításának szüneteltetését meghatározó normák bírnak jelentőséggel.

3.1. A nyugdíjszámítás változásai

A Tny. mód. az 1997. december 31-ét követő és a 2013. január 1-jét megelőző időpont között megállapításra kerülő ellátások számítási szabályait változtatta meg. A módosítás egyszerre hordoz magában pozitív és hátrányos változásokat, melyek eredőjeként az új szabályok szerint meghatározott nyugdíjak már mintegy 7-8%-kal kisebb mértékűek lesznek.¹⁶ Pozitív változásként értékelhető, hogy a havi átlagkereset megállapítása során a nyugdíjazást megelőző naptári év előtt

¹⁵ A zárószavazás előtt benyújtott ellenzéki indítvány, mely az előrehozott nyugdíj megállapítása során a szolgálati időre helyezte a hangsúlyt, ellentétben a kormány korhatárszabályával, zöld utat kapott.

¹⁶ [INDEX.HU]: SZDSZ-Fidesz összeszavazás a nyugdíjtörvényről (2006. november 27.), Forrás: <http://www.index.hu/gazdasag/magyar/nyugd5352521/?main&rnd=119>, 2006. december 13.

elért keresetet, jövedelmet az országos nettó átlagkereset egyes években történő növekedését alapul véve a nyugdíjazást megelőző naptári év kereseti szintjéhez kell igazítani, a korábbi második évhez képest. A hátrányos változást az jelenti, hogy a keresetek nettósítása során nem csak a személyi jövedelemadót kell levonni, hanem az adott bruttó jövedelemre számított egészségbiztosítási járulék, nyugdíjjárulék, magán-nyugdíjpénztári tagdíj, valamint munkavállalói járulék összegét is. A módosítás értelmében a személyi jövedelemadó levonása már csak a különböző járulékok levonása után következik be.¹⁷ A nyugdíjszámítást érintő változás az is, hogy a saját jogú nyugellátásban részesülő, illetve a saját jogú nyugellátás szüneteltetését kérő személynek a nyugellátását, aki 2006. december 31-ét követően a Tbj. 5. §-a szerinti biztosítással járó jogviszonyban áll, kérelemre minden megszerzett 365 nap szolgálati idő után a járulékalapot képező kereset, jövedelem havi átlagos összegének indexált értékét 0,4%-kal meg kell emelni.¹⁸ A Tny. módosítása 2008. január 1-jén lép hatályba és az azt követő nyugdíj-megállapítások során kell alkalmazni.

A módosítás kétség kívül pozitív az indexálási szabályokat tekintve, mert rég áhított változtatásokat vezetett be. Ennek következtében nincsenek kitéve a nyugdíjba vonulók annyira a gazdasági környezet, a bérnövekedés (infláció) hatásainak. A nettósítási szabályok viszont kivetnivalót hagynak maguk után. Bár érthető és elfogadható a jogalkotó azon szándéka, hogy a nyugdíjszámítás alapját csak a tényleges nettó bérek jelentsék, tekintettel az öregségi nyugdíjak keresetpótló jellegére, de a választott módszer nem megfelelő, mert torzulások jelenhetnek meg. A nettósítás szabályai eltérnek a jelenlegi gyakorlattól, tekintve, hogy a hatályos jogszabályok értelmében mind a járulék, mind pedig az adó a bruttó jövedelem meghatározott részét képezi, így mindenképp torzulás lesz a ténylegesen elvont SZJA és a nyugdíjszámítás során figyelembe vett SZJA között. A nyugdíjnövelés intézménye alapvetően jó megoldás, hiszen ösztönöz a tovább dolgozásra. Az a tény azonban, hogy a kereseteket inflációval nem növelten veszik figyelembe, kétségessé teszi a jogintézmény hatályosulását.

¹⁷ Tny. mód. 3. §.

¹⁸ Tny. mód. 5. §.

3.2. Az előrehozott öregségi nyugdíjak változásai

Az 1997. december 31 – 2012. december 31. között megállapításra kerülő előrehozott öregségi nyugdíjak esetében eltűnik a korhatár- és szolgálati idő sávós rendszerű szabályozása. Az új szabályok értelmében a 62. életév betöltését megelőzően előrehozott öregségi nyugdíjra jogosult az a nő, aki az 57. életévét betöltötte, vagy az a férfi, aki a 60. életévét betöltötte, feltéve, hogy legalább 38 év szolgálati időt szerzett. A lényegi szigorítást az jelenti, hogy a jogosultság csak akkor állapítható meg, ha az érintett nem áll a Tbj szerinti biztosítási jogviszonyban.¹⁹

A 2008. december 31-ét követően megállapításra kerülő előrehozott öregségi nyugdíjak esetében több változást is megfigyelhetünk. A jogalkotó a Tny. egy újabb időbeli hatályát hozta létre, amikor külön szabályokat alkot a 2009.01.01-2012.12.31. között, illetve az ezt követő időszakra megállapítandó előrehozott öregségi nyugdíjak esetére. A 2009.01.01-2012.12.31. között megállapítandó ellátások jogosultsági feltételei csak annyiban változnak, hogy a jogosult nem állhat a Tbj. szerinti biztosítási jogviszonyban, vagyis nem végezhet kereső tevékenységet a nyugdíja mellett. A 2012.12.31-ét követően megállapításra kerülő ellátások esetében mind a korhatár, mind pedig a megkívánt szolgálati idő nő egy évvel, azaz 2012. december 31-ét követően előrehozott öregségi nyugdíjra az jogosult, aki 60. életévét betöltötte, és legalább 41 év szolgálati időt szerzett (valamint a Tbj. 5. §-a szerinti biztosítással járó jogviszonyban nem áll).²⁰

Azon személyek esetében, akik előrehozott öregségi nyugdíjra 2009. január 1-je, illetve 2012. január 1-je előtt jogosultságot szereztek, e jogosultságukat bármikor érvényesíthetik, tekintet nélkül arra, hogy az előrehozott öregségi nyugdíjat mikor, illetve milyen időponttól kezdődően állapítják meg. Az előrehozott öregségi nyugdíj összegét azon rendelkezések szerint kell megállapítani, amelyek arra az időpontra alkalmazandóak, amelytől kezdődően az előrehozott öregségi nyugdíjat megállapítják.²¹

¹⁹ Tny. mód. 1. §.

²⁰ Tny. mód. 4. §.

²¹ Tny. mód. 19. §. (1) bekezdés

Az előrehozott öregségi nyugdíj jogosultsági feltételei egyre inkább szigorodnak, mely szigorodás arányban áll azzal a kormányzati igénnyel, hogy a tényleges nyugdíjba vonulás egyre inkább közeledjen a tényleges nyugdíjkorhatárhoz. Bár ez az intézkedés a nyugdíjra készüők körében egyáltalán nem népszerű, mégis egyet kell érteni a módosítással, hiszen elvárható, hogy a nyugdíjba vonulás közeledjen az öregkori munkaképtelenség időpontjához, tekintve, hogy maga a nyugdíjrendszer is az öregség miatti munkaképtelenség esetére hivatott megélhetést biztosítani, mely munkaképtelenség a társadalmi fejlődés következtében egyre jobban kitolódik. Ugyanakkor a jogszabályváltozás nem hozza létre a flexibilis nyugdíjazás lehetőségét, természetesen minimális nyugdíjkorhatár meghatározásával.

3.3. A csökkentett összegű előrehozott öregségi nyugdíjak változásai

Az 1997. december 31-2012. december 31. között megállapításra kerülő csökkentett összegű előrehozott öregségi nyugdíjra az szerezhethető jogosultságot, aki 33 év szolgálati időt szerzett, és megfelel az előrehozott öregségi nyugdíjra való jogosultság egyéb feltételeinek (megfelelő életkor, kereső tevékenység mellőzése).²² Így ezen megfogalmazás kedvezőbb, mivel az eredetileg meghatározott max. 5 éves szolgálati idő csökkenés nem változott.

2008. december 31-ét követően 2012. december 31-ig csökkentett összegű előrehozott öregségi nyugdíjra jogosult az a biztosított, akinek a 40 éves szolgálati idejéből legfeljebb 3 év hiányzik és az 59. életévét betöltötte. A csökkentés mértéke a társadalombiztosítási nyugdíj megállapításának időpontjától a 62. életév betöltéséig terjedő időszak minden 30 napjára az előírt szolgálati időnél 1-1095 nap hiányzik, 0,1-0,3%.

A 2013. január 1. után megállapítandó ellátások esetében jogosultsági feltétel, hogy az igénylő 41 éves szolgálati idejéből legfeljebb 4 év hiányzik és a 60. életévét betöltötte. A csökkentés mértéke a társadalombiztosítási nyugdíj megállapításának időpontjától a 62. életév

²² Tny. mód. 2. §.

beöltéséig terjedő időszak minden 30 napjára az előírt szolgálati időnél 1-1460 nap hiányzik, 0,1-0,4%.²³

A nyugdíj összegét azon rendelkezések szerint kell megállapítani, amelyek arra az időpontra alkalmazandóak, amelytől kezdődően az előrehozott öregségi nyugdíjat megállapítják.²⁴ A változások 2007. január 1. napján lépnek hatályba.

A módosítást értékelve elmondható, hogy ezen esetben is nyomon követhető a jogalkotó azon szándéka, hogy a nyugdíjba vonulás időpontját közelítse a nyugdíjkorhatárhoz. Egyébként az előrehozott nyugdíj értékeléséről írottak jelen szolgáltatás-típusnál is érvényesek. Mindenképp ki kell emelni, hogy a szabályozás bonyolultsága rendkívül sok problémát fog a jövőben okozni.

3.4. Az ellátás folyósításának szüneteltetése

A Tny. módosítás a nyugdíjak folyósításával kapcsolatban igen fontos lépést tesz előre annak érdekében, hogy a többes ellátások lehetőségét visszaszorítsa. A korhatár alatti ellátottak vonatkozásában az ellátás folyósításának szüneteltetését rendeli el arra az esetre, ha az ellátott a Tbj. szerinti biztosítási jogviszonyt létesít, és a nyugellátás mellett legalább a minimálbérnek megfelelő járulékalapot képező jövedelmet realizál.²⁵ Ezen rendelkezés 2008. január 1. napján lép hatályba.

Az ellátások folyósításával kapcsolatban ki kell emelni, hogy ezen rendelkezés betartása alapvetően a megfelelő ellenőrzéseken fog múlni. Félő ugyanakkor, hogy a dolgozni kívánó korhatár alatti nyugdíjasok a nyugdíjuk megtartása érdekében kiszorulnak a fehér gazdaságból, és az állam lehet, hogy több bevételtől esik el, mint maga a folyósított ellátás.

²³ Tny. mód. 4. §.

²⁴ Tny. mód. 19. §. (1) bekezdés

²⁵ Tny. mód. 9. §.

4. Változások az öregségi nyugdíjak szabályozásában II.: 2006. évi CXIX. törvény

A módosítás²⁶ a karkedvezményes nyugdíj szabályait érinti, melynek értelmében a karkedvezmény jogintézménye nem szűnik meg, hanem immáron a törvényi rangra emelt szabályozás révén továbbra is hatályban marad. 2010. december 30-ig még a régi szabályok (a 2006. december 31-én hatályos szabályok) szerint jár a karkedvezmény. További lényeges változás, hogy a fegyveres szerveknél hivatásos szolgálatban töltött idő is karkedvezményre jogosító időnek számít.²⁷ A további változtatást vetíti elő, hogy a karkedvezményes munkakörök listáját 2011-től külön törvény rendezi, továbbá új törvényi szabályozás készül a bányásznyugdíj, a művészeti nyugdíj²⁸, illetve a szolgálati nyugdíj vonatkozásában.

Az újabb módosítással kapcsolatban örömteli hír, hogy a karkedvezményes nyugdíj szabályozása a korábbi rendeleti szintről törvényi szintre emelkedett, mely változás a jogbiztonság szempontjából pozitív. Habár a karkedvezményes nyugdíj jogintézménye megmaradt, előrelépésként értékelhető, hogy annak finanszírozását a munkáltatókra kívánja hárítani a jogalkotó.

Megjegyzendő, hogy a fokozatosság jegyében ezt a többletköltséget 2007-ben a központi költségvetés 100%-ban átvállalja, majd ezen arány évente 25-25%-kal csökken.²⁹ Egy megfelelően átgondolt reformkoncepció esetében ezt a lépést már sokkal korábban meg kellett volna tenni, hiszen így a nyugdíjalap többletbevételekre tehetett volna szert. A többlet járulékok munkáltatókra történő áthárítása már csak azért is indokolt lett volna, mert 1990-től a foglalkoztatók zöme már nem állami vállalat, így nem elfogadható, hogy ezen költségeket is az államnak kell viselnie.

²⁶ A Tny. előző fejezetben tárgyalt módosításai még hatályba sem léptek, de a kormányzat már a Parlament elé is terjesztette T/1304. szám alatt a nyugdíj törvény legújabb módosítását, melyet az Országgyűlés 2006. december 11-én fogadott el.

²⁷ Tny. mód. #2.1. §.

²⁸ Tny. mód. #2. miniszteri indoklása. Részletes indoklás a 2-3. §-hoz.

²⁹ Tny. mód. #2. miniszteri indoklása. Általános indoklás

5. Összegzés és kitekintés

Az előzőek során áttekintettük, hogy a „megreformált” nyugdíjrendszer szabályaiba mennyire mélyen avatkozott be a jogalkotó a 2006. év során. Sajnos megállapítható, hogy a 2006-os változások nem tekinthetőek egyedinek, hiszen 1997 óta számos esetben változtak a nyugdíjszabályok. A kutató jelen módosítást egyszerre fogadja örömteli hírnek, de ugyanakkor szomorkodik is. Mindenképp örömteli, hogy nyugdíjügyben talán elindult valami, de elszomorító, hogy a jogszabályok gyors elfogad(tat)ása sejtetni engedi, hogy a társadalmi párbeszéd elmaradásán túl a szakmai megalapozottság sem teljeskörű.

A változások kétségtelenül lépéseket jelentenek a rendszer fenntarthatóságának (finanszírozhatóságának) megteremtése érdekében. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy ha az 1997-es reformcsomagot megfelelően előkészítették volna, a hasonló finansziális és fenntarthatósági problémák elkerülhetőek lettek volna. Megjegyzendő, hogy számos kutató már 1997-ben felhívta a kormányzat figyelmét, hogy a PM reformkonceptiója nem megfelelően előkészített.

A jogszabályok módosítási iránya összességében mégis pozitívnak értékelhető. A nyugdíjba vonulási időpont közelítése a tényleges nyugdíjkorhatárhoz, illetve az ellátás folyósításának szüneteltetése a nyugdíjas meghatározott keresőtevékenysége idejére, illetve a továbbdolgozás nyugdíjemeléssel történő honorálása mindenképp pozitív változás a szabályok rendszerében. Ugyancsak érdemes az a változás is, hogy a karkedvezmény szabályait új alapokra helyezi finanszírozásának teljes átalakításával.

Álláspontunk szerint a nyugdíjrendszer további reformja során számos kérdést kell alapvetően – valóságos társadalmi párbeszéd keretében – eldönteni. Nem elegendő csupán a rendszer egyes elemeit módosítani a pillanatnyi érdekeknek megfelelően, hanem átgondolt, megtervezett reformstratégiára van szükség.

Ilyen alapvető kérdés a rendszer 0. pillérét jelentő alapnyugdíj kérdése. Szorgalmazzuk, hogy a kormányzat sürgősen kezdje meg az alapnyugdíj rendszerének előkészítését, mely – álláspontunk szerint – történhet mind lakossági, mind pedig állampolgársági elven. Bár a magyar gazdaság állapotának ismeretében tudatában vagyunk annak, hogy a költségvetésből finanszírozott alapnyugdíj csak távlati cél le-

het. Ugyanakkor nem támogatjuk az alapnyugdíj segélyezési jellegét (nem tartjuk járható útnak az időskorúak járadékának továbbfejlesztését), hanem kiállunk annak biztosítási jellegű megszervezése mellett, bár az első időszakban jelentős állami források bevonására számítunk.

Meggyőződésünk szerint a nyugdíjrendszer I. pillérének további reformja során meg kell valósítani annak biztosításmatematikai korrektségét, illetve ki kell iktatni a rendszer szociális elemeit. Megállapításaink szerint ez a mai hatályos szabályok is megvalósítják 2013-tól, ugyanakkor teszik mindezt annak ellenére, hogy a 0. pillér még előkészítés alatt sem áll, amint ezt az előzőek során már megállapítottuk.

Ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül a rendszer II. pillérének alulteljesítése mellett. Kutatásaink rávilágítottak arra, hogy az 1997-es nyugdíjreform eredményeképpen működő magánnyugdíj-pénztárak nem működnek megfelelően eléggé gazdaságosan. Ez alapvető problémákat vet föl, hiszen számos pénztártag ellátása válik kétségessé. A köztudatban ugyanis az a téves nézet tartja magát, hogy a pénztártagok a társadalombiztosítási nyugdíjuk 25%-át kapják majdan a magán-pénztártaktól, de ez az arány a jó gazdálkodás miatt inkább több lesz.

Az önkéntes gondoskodást az államnak személyi jövedelemadó kedvezményekkel kellene ösztönöznie, hiszen ezen megtakarítások mellett, hogy az időskori megélhetést biztosítják a takarékoskodó részére, a tőkepiac működő forrásává is válhatnak. Javasoljuk ezzel kapcsolatban, hogy a kiszámíthatóság és jogbiztonság elvének megfelelően az állam ne változtatgassa évente a személyi jövedelemadó-kedvezmények rendszerét, mert ez rendkívül negatívan érinti a takarékoskodási kedvet. Sajnos a jelenlegi tendenciák javaslatunkkal éppen teljesen ellentétesek.

Összességében a tanulmány rávilágít az abszurd magyar valóságra. Ugyanazok, akik az 1997-es reformot sebbel-lobbal áterősztol(tat)ták a parlamenten és a magyar társadalmon, kétségbeesett kísérleteket tesznek annak érdekében, hogy a rendszer gazdasági alapjait megszilárdítsák. Ugyanakkor a téves döntések konzekvenciáit nem kívánják maguk részére levonni, és hallani sem akarnak tényleges társadalmi párbeszédéről, hanem csak a „szakértők” forgatókönyveit kívánják megvalósítani. Ugyanakkor csak remélni tudjuk, hogy a nyugdíjrendszer gazdasági alapjainak meg nem teremtése, illetve alultervezése „csak” szakértői tévedés volt, és nem eképp kívánja a hata-

lom – hasonlóan az egészségbiztosításhoz – a teljes nyugdíjrendszer privatizációját előkészíteni az „állam rossz tulajdonos” zászlaja alatt felvonulva. Bízunk benne!

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- ÁMON ZSOLT – BUDAVÁRI PÉTER – HAMZA LÁSZLÓNÉ – HARASZTI KATALIN – MÁRKUS ANNA-MÁRIA: A nyugdíjreform első négy éve. In: Közgazdasági Szemle, XLIX. évf., 2002. június
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA – GÁL RÓBERT IVÁN – MATTIS ÁGNES – MÁTÉ LEVENTE – SIMONOVITS ANDRÁS – STAHL JÁNOS: A magyar nyugdíjrendszer az 1998-as reform előtt és után. In: Közgazdasági Szemle, XLIX. évf., 2002. június
- BALOGH GÁBOR – SZÜCS LÁSZLÓ: Alkalmazott társadalombiztosítás tan. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- BÁNYÁR JÓZSEF – MÉSZÁROS JÓZSEF: Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer. Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.
- BARTA JUDIT: Az önkéntes biztosítás szerepének alakulása a magyar nyugdíjrendszerben. In: In Memoriam Novotni Zoltán (1931-1993), Novotni Kiadó, Miskolc, 1993.
- CZÚCZ OTTÓ: Az öregségi nyugdíjrendszerek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- DR. KÁROLYI GÉZA – PRUGBERGER TAMÁS: Gazdasági magánjog. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004.
- HAJDÚ JÓZSEF: Társadalombiztosítási jog. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2005.
- PRUGBERGER TAMÁS – FABÓK ANDRÁS: Társadalombiztosítási jog. Szent István Társulat – Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2005.
- PRUGBERGER TAMÁS – PONGRÁCZ ALADÁR: Magyar és európai összehasonlító társadalombiztosítási jog. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001.
- PRUGBERGER TAMÁS (SZERK.): Szociális jog II. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2006.
- BÉKESI LÁSZLÓ: Mit várhatunk egy modern államtól – és mibe kerül ez nekünk? Gazdaságpolitika és államháztartás a 21. század elején. In: Mindentudás Egyeteme V/4. 9. oldal. Forrás: <http://www.mindentudas.hu/bekesilaszlo/20060917bekesil.html>, 2006. december 12.
- FACSINAY KINGA: Nyugdíjcsőd. In: Heti Válasz, VI. évf., 29. szám, 2006. július 20., 47. oldal
- A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA: A Magyar Köztársaság 2006. szeptemberi aktualizált Konvergencia Programja (vitaanyag). Budapest, 2006. augusztus 25., 38-39. oldal, 41-42. oldal

A lízingszerződés előzményei a római jogban

1. A lízingszerződés jelentősége

Az európai jogfejlődésben jelentős lépést jelentett, hogy a XIX. század polgárjogi törvénykönyvei szinte kivétel nélkül deklarálták a szerződési szabadság princípiumát, mely elsősorban a gazdasági jog fejlődésének adott lendületet. Az ennek hatására kialakuló újszerű jogi képződmények lehetővé tették a gazdasági szervezetek szerződési kapcsolatait jellemző merev típuskényszer oldását, az üzletszerű gazdálkodás, a tömegméretű vagyoni és árukapcsolatok, a nagyméretű beruházások valamint a nemzetközi határokat átlépő üzleti viszonyok szerződési igényeinek jogi artikulációját.

Napjainkban a kis- és középvállalkozások jelentősebb befektetéseinek és finanszírozásának elsődleges módjává a lízing vált. Emellett egyre változatosabb formákban – lakáslízing, gépjárműlízing – szövi át ez a szerződéstípus a lakosság mindennapjait is.

A Magyar Lízingszövetség adatai¹ szerint Magyarországon évente 1300 milliárd forintnyi befektetést képvisel a lízingszektor, s ennek legjelentősebb eleme a mintegy 60%-ot kitevő gépjárműfinanszírozás. Mindemellett fokozódik a termelőeszközök és az egyedi, speciális eszközök vonatkozásában az igény a lízings finanszírozási formák iránt. Ennek elsődleges oka a kis- és középvállalkozások területén, az ún. kkv-szektorban jelentkező, már-már állandósulni látszó forráshiány, illetve az a tény, hogy a banki hitelek az esetek többségében fedezetalapú finanszírozást jelentenek, mely különösen az induló vállalkozások nehézségeit fokozza.²

¹ Magyar Lízingszövetség: Magyar Lizingpiac, 2006. (tanulmány)

Forrás: <http://www.lizingszovetseg.hu/index.php?pageid=25>

² A lízing aktuális gazdasági vonatkozásai tekintetében lásd: Heti Válasz VII. évfolyam, 26. szám, 39. oldal

Ez az egyre népszerűbbé váló finanszírozási konstrukció a magyar jogban az atipikus szerződések fogalmkörében jelenik meg. Ezért is szükséges először ennek a modern polgári jogi kategóriának az értelmezése ill. a lízingszerződés alapvető fogalmi elemeinek tisztázása.

A dolgozatban a továbbiakban a hatályos jogi szabályozás alapvonalait szeretném bemutatni, majd a történeti fejlődés főbb irányait tekintem át a római jog rendszerének alapulvételével, utalva a mai szabályozással való összefüggésekre. Végül a lízingszerződés fejlődéstörténetéből levonható következtetések összegzése zárja a témát.

2. A lízingszerződés fogalma és főbb jellemvonásai

A lízingszerződés fogalma három hatályos magyar jogszabályban található meg. Ezek a nemzetközi pénzügyi lízingről szóló, Ottawában, 1988. május 28-án kelt UNIDROIT Egyezmény kihirdetéséről szóló 1997. évi LXXXVI. törvény, a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény, és a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény.

Ezek alapján a nemzetközi pénzügyi lízing fogalma az alábbi ügyletekre alkalmazandó. Az egyik fél (lízingbeadó) a szerződési megállapodástól függően két típusú nyilatkozatot tehet. Vagy a másik fél (lízingbevevő) részletes leírásának megfelelően szerződést köt egy harmadikkal (szállító), amely szerint a lízingbeadó felszereléseket, gépeket vagy egyéb berendezéseket (a továbbiakban: berendezés) vesz meg a lízingbevevő által jóváhagyott olyan feltételekkel, amelyeket a lízingbevevő az érdekeivel megegyezőnek ítél. Vagy a lízingbeadó olyan szerződést (lízingszerződés) köt a lízingbevevővel, amely alapján a lízingbevevő bér fizetése ellenében jogosult a berendezés használatára.

A lízingszerződés alapvetően kétoldalú jogviszony, a lízingbeadó és a lízingbevevő köti. A lízingbevevő bármely jogalany lehet, általában ugyanez érvényes a lízingbeadóra is, kivéve a pénzügyi lízing esetét. Ez ugyanis olyan pénzügyi szolgáltatásnak minősül, melyet csak olyan hitelintézet vagy pénzügyi vállalkozás folytathat, mely rendelkezik a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének engedé-

lyével és legalább 50 millió forintos felelősségbiztosítással és 20 millió forintos alaptőkével rendelkezik.

A szerződés tárgyát tekintve, a lízingszerződés közvetlen tárgya a lízingtárgy birtoklásának és használatának joga. A lízingmegállapodás közvetett tárgya lehet forgalomképes ingó dolog, ingatlan és vagyoni értékű jog, kivéve az értékpapírokat és a pénzköveteléseket. A lízingszerződésnek nem érvényességi kelléke az írásbeliség. A megállapodás terjedelme és aprólékossága miatt mégis az esetek nagy részében írásban köttetik. A szerződéskötési folyamat egy ajánlatból és ennek elfogadásából áll.¹

A lízingszerződés tehát egy sok elemből álló, egységes kodifikációt nélkülöző, a mindennapi gazdasági élet szempontjából mégis kiemelkedő jelentőségű szerződés.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a kérdés átfogó és korrekt rendezése számos nehézséget vet fel. Ilyen és ehhez hasonló tisztázatlan, vagy a hatályos jog alapján nehezen magyarázható esetekben tanácsért fordulhatunk az összehasonlító jogtudomány és a jogtörténet eredményeihez.

3. A „lízings” elhelyezése a római jog szerződésrendszerében

A római jog differenciált intézményrendszere számos elméleti alapot kínál számunkra a lízing alapjainak ill. történeti alakzatainak megragadásához. Mindenekelőtt azonban érdemes utalni arra, hogy a tudományos közhelyek ismeretében elsőre elképzelhetetlennek tűnik, hogy létezhetek volna a szerződési típuskényyszerbe nem illeszthető, atipikus megállapodások, melyek bírói úton ki is kényszeríthetők.

Mindemellett nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a tiszta és szinte feloldhatatlannak minősülő formakötöttség csak az archaikus rendszert jellemezte, s már a préklasszikus kortól oldódni kezdett ez a merev szemlélet. *Contractus*nak ettől kezdődően mindig az az akarat-megegyezés számított, mely az általánosan elfogadott érvényességi kellékekkel rendelkezett. Azaz a préklasszikus korban a szerződés érvényességét a tényleges dologátadáshoz kötötték, s így

¹ PAPP TEKLA: *Atipikus szerződések*, Szeged, 2004. 123. p.

létrejött a reálszerződések köre. Majd a szóbeliség terjedésével és a Kr.e. II. századtól a *bona fides* elvének tudatosulásától a szerződések pusztá akarát-megegyezésként is kötelező erővel bírtak a konszenzuál-szerződések esetében.

Az atipikus szerződéseket, mint a szerződések általános formai ill. tartalmi kellékeivel nem rendelkező *contractusok*at tehát csak a verbál-, konszenzuál-, litterál-, illetve reálszerződések fogalmi körén kívül, vagy legalábbis azok határmezsgyéjén értelmezhetjük.

A római jog klasszikus kori virágzásának időszakára kialakultak azok az alapvető jogintézmények, melyek a későbbiekben a lízing alapjainak megjelenéséhez vezettek. A kiindulópontot jelentheti a kölcsön legősibb formájának a megjelenése, a *nexum* kialakulása. A *nexum* az archaikus kor szerződésrendszerébe illeszkedve eredetileg pénzkölcsön nyújtását jelentette stipulációs formában. A *lex Papiria Poetelia* kiadását követően² teret vesztett szerződés helyébe a *mutuum* lépett,³ mely már bármilyen *res fungibilis*, helyettesíthető dolog vonatkozásában biztosította a kölcsön lehetőségét. Majd ezt követte azoknak a megállapodásoknak a kifejlődése, mely már alapvető termelőeszközök vonatkozásában, a tartós használat biztosításának céljával jelentek meg és ezáltal a „lízing” alap gondolatának a közvetítőjévé váltak.

4. Telekbérlet

Kiindulópontként azokat a lehetséges alakzatokat érdemes megvizsgálni, melyek már a korábbi korszakokban is léteztek, ennél fogva a változás iránya jól nyomon követhető. Ezt követően érdemes említést tenni a lízing olyan esetleges formáiról, melyek kifejezetten a római joghoz köthetők, s így a „lízing” római jogi értelmezésének közös, alapvető vonásai is feltárhatók.

² FÖLDI ANDRÁS - HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, Budapest, 2006. 496. p.

³ „mutui autem datio proprie in his fere rebus contingit, quae res pondere, numero, mensura constant, qualis est pecunia numerata, uinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eadem, sed aliae eiusdem naturae reddantur. unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit.” (Gai. 3,90)

Ennek értelmében a vizsgálatot a termőterület- ill. telekhasznosítással és annak jogi szabályozásával érdemes kezdeni.

Ezzel kapcsolatban a kiindulópontot egy Iavolenustól származó szövegrészlet⁴ jelentheti, mely a földterületek bérletének sajátos alakzatáról tesz említést, s a megállapodás részletinek vizsgálata alapján tekinthető a lízing előzményének is.

Már eleve a fragmentum Digestán belüli elhelyezése is figyelemre méltó, hiszen a 19. könyv 2. fejezete *Locati conducti* címet viseli, arra utalva, hogy elsősorban bérlettel kapcsolatos jogügyletek lesznek megtalálhatók. Ezzel szemben a nevezett fragmentum egy első ránézésre adásvételnek tűnő szerződést és az ehhez kapcsolt, pactum formájában kötött megállapodást vizsgálja.

Iavolenus egy olyan esetről tesz említést, melyben a felek egy telek adásvételéről egyeztek meg, és az *emptio venditió*hoz egy *pactum adiectum* formájában mellékegyezményt kapcsoltak. Ez a mellékegyezmény azt mondta ki, hogy a vevő mindaddig, amíg a telek teljes vételára kifizetésre nem került, az adott területet bérlet jogcímén használhatja. Mindebből azonban még nem igazán tűnik ki, hogy miért tekinthető egy ilyen típusú megállapodás a lízing előzményének, hiszen itt nem bérletről van szó a vásárlás lehetőségének fenntartásával, hanem sokkal inkább a *lex commissoria* egy sajátos esetének tekinthető. Ezt a kikötést sok helyütt bontó feltételként értékelik a források⁵, mindenesetre az tény, hogy a *lex commissoria* az eladó számára biztosította a lehetőséget az áru, a merx visszaszerzésére, amennyiben a vevő a megállapodásban vállalt kötelezettségét az ár, a pretium kifizetésére, elmulasztaná.

Önmagában tehát a megállapodás konstrukcióját tekintve beleilleszhető lenne egy *lex commissoria* szerkezetébe. Azonban a szöveg-

⁴ D. 19, 2, 21

„Cum venderem fundum, convenit, ut, donec pecunia omnis persolveretur, certa mercede emptor fundum conductum haberet: an soluta pecunia merces accepta fieri debeat? respondit: bona fides exigit, ut quod convenit fiat: sed non amplius praestat is venditori, quam pro portione eius temporis, quo pecunia numerata non esset.”

⁵ D. 18, 3, 1

Si fundus commissoria lege venierit, magis est, ut sub condicione resolvi emptio quam sub condicione contrahi videatur.

ben megjelenik a *merces* kifejezés, ami a *locatio conducti*ónál szereplő pénzfizetésre utal.

„...*certa mercede emptor fundum conductum haberet...*”

A vevő a telket meghatározott összegű bér fizetése ellenében bérlí, mindaddig amíg a teljes vételár megfizetésre nem kerül. Ez a tény azért jelentős, mert megfordítja a jogügylet célját. Azaz a felek elsődleges szándéka nem egy adásvétel megkötése, melyhez valamilyen sajátos mellékegyezményt csatolnak, hanem éppen ellenkezőleg: egy hagyományos bérleti konstrukciót egészítenek ki adásvétellel.

A kérdés most az, hogy a két fizetési kötelezettség hogyan viszonyul egymáshoz, s Iavolenushoz is ezzel a problémával fordultak. Azaz, ki kell-e a vevőnek fizetnie az esedékes bérleti díjat akkor is, ha a teljes vételár kifizetésére a megállapított határidőnél korábban kerül sor. (A *lex commissoria* jellegű megállapodások tartalmából és jellegeből fakad, hogy a szerződés felbontását meghatározott időponthoz ill. a megadott időn belüli nemteljesítéshez köti.) Ebben a kérdésben azonban már nehezebb egységes álláspontot kialakítani. A megállapodás értelmezése a fizetési kötelezettség alakulása szempontjából nem egyértelmű.

Iavolenus válaszában a *bona fides* elvére történik utalás, s ebből egyben az is következne, hogy a két megállapodást külön-külön kell kezelni. Ennél fogva az adásvételben kikötött ár esedékesség előtti megfizetése nem vonja automatikus magával a bérletből fakadó fizetési kötelezettség megszűnését.

A fragmentum zárószorai adhatják meg ennek az elméletnek a megalapozását, mely szerint vevőnek csak annak az időnek az arányában kell a mercest, vagyis a bérleti díjat fizetnie, amíg a vételár fizetésére nem került sor.

„... *sed non amplius praestat is venditori, quam pro portione eius temporis, quo pecunia numerata non esset...*”

Ebből pedig egyben az is következik, hogy a felek megállapodása tulajdonképpen úgy szólt, hogy mindaddig, amíg a vevő a vételárat nem fizette meg, addig köteles a bérleti díjat fizetni. Valószínűleg

tehát a kettős fizetési kötelezettség kilátásba helyezésével kívánta az eladó a vevőt a mielőbbi teljesítésre rászorítani.

Ekkor azonban a vevő akkor sem köteles a megállapodás eredeti szövege szerint fennmaradó tartamra a bérleti díjat fizetni, ha a vételár teljesítésére a kitűzött időpontnál korábban került sor. Ez az értelmezés is összefüggésbe hozható a bona fides elvével, elsősorban annak az egyenlőség elvét hangsúlyozó értelmezésével. A jóhiszeműségnek ugyanis a gyengébb pozícióban lévő fél érdekeit kell elsődlegesen védenie, aki ez esetben a bérlő ill. vevő pozíciójában álló személy. Mivel azonban ez a meglátás nem feltétlenül áll összhangban a bona fides elvének mai ill. klasszikus kori értelmezésével, mely a szerződési rendszerben elsősorban a megállapodások megtartását, az ügylethűséget jelentette,⁶ ezért feltételezhető interpoláció a kompilátorok részéről.⁷

A két lehetséges értelmezés közül nehéz kiválasztani a megfelelőt. Ez ugyanis nagyban függ attól, hogy milyen ügyleti akaratot felételezünk a megállapodás hátterében. Az, hogy a két megállapodás teljes egészében szétválasztható lenne, nem elfogadható.

Ha abból indulunk ki, hogy az adásvétel egy bérleti megállapodás kiterjesztéseként, egyfajta lízing jelleggel jött létre, akkor a két megállapodás nem teljesen független egymástól, a bérlet az adásvételnek előfeltétele.

Ha pedig abból a megállapításból indulunk ki, hogy a *pactum adiectum*ban foglalt megállapodás az adásvételi szerződés kiegészítése, akkor az összekapcsolás a *pactum* mellékegyezményi jellegénél fogva indokolt.

Azonban a szöveg második felének bizonytalansága és a bona fides jelentésének klasszikus kori értelmezése alapján valószínűbbnek tűnik, hogy a megállapodás inkább egy bérlet adásvétellel erősítése. Ezt a nézetet erősíti egyébként a fragmentumnak a bérlethez kapcsolódó kérdések közötti elhelyezése is.

⁶ FÖLDI ANDRÁS - HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, Budapest, 2006. 472. p.

⁷ GUILLAMÓN, CARMEN LÁZARO: *Las transacciones comerciales a través de leasing en las fuentes jurídicas romanas*. Universidad Jaime I. Castellón, Castellón de la Plana, 2001. 198. p.

Ezt a véleményt támaszthatja alá annak vizsgálata is, hogy milyen *actiót* kérhet az eladó-bérbeadó nemteljesítés esetén. Az alapul vett fragmentum azonban ilyen, keresetre történő utalást nem tartalmaz.

CARMEN LÁZARO GUILLAMÓN ehelyütt utal Lenel *Edictum perpetuum*ára, mely a *Digesta* soron következő fragmentumát (D. 19, 2, 22 pr.) két további másik fragmentummal kapcsolja össze és értelmezi:⁸ D. 19, 2, 20, 2 és D. 19, 2, 21

A három részlet összekapcsolásával pedig teljes mértékben alátámasztható a bérleti szerződés adásvétellel erősítésére vonatkozó elképzelés, hiszen ezek szerint nemteljesítés esetén a megállapodásban foglaltak peresítésére *actio locati* segítségével van lehetőség, ami a bérlet elsődlegességére utal. Paulusnak a harmadik fragmentumban tett megállapítása, mely szerint az adásvétel perfektté válása után ennek a keresetnek a megindítására már nincs lehetőség, szintén azt mutatja, hogy a megállapodás, amennyiben a bérlő megvásárolta a telket, teljes értékű adásvételnek tekintendő. Ezzel pedig a megállapodás a modern lízing megállapodás sajátos előzményének tekintendő.

5. Gladiátorok „lízingelése”

A történeti fejlődés sorrendjében továbbhaladva a föld „lízingeléséhez” hasonlóan viszonylag korán megjelentek a rabszolgák, mint termelőeszközök bérletére épülő megállapodások. Ezek között is különleges helyet foglalt el a gladiátorokkal⁹ való kereskedelem. Ennek a kiindulópontja, hogy a lanistának nevezett vállalkozók felvásároltak rabszolgákat, kiképezték azokat gladiátoroknak, majd a cirkuszi játékok szervezőinek bérbeadták őket. Ennek bizonyítéka a *gaiusi*

⁸ LENEL, OTTO: *Edictum perpetuum*, Leipzig, 1927. 518. p.

⁹ A gladiátoroknak több csoportja létezett attól függően, hogy milyen oknál fogva kerültek ebbe a foglalkozásba. Többségük hadifogoly volt, de megtalálhatóak voltak köztük olyanok is, akiket egy büntetőeljárás végén ítéltek rabszolgaságra (*servi poenae damnati in ludum*). Voltak köztük olyanok is, akik személyi státusukat tekintve szabadok voltak, de egy jobb élet reményében vállalták fel a gladiátorok sorsát. Nekik külön esküt kellett tenniük a lanista előtt, mely szerint engedelmességek a vállalkozó parancsainak. Ez az ún. *auctoramentum*, melyből a köztársasági kor végére kialakult a gladiátorok másik megnevezése: *auctoratus*

HEUMANN, H. – SECKEL, E.: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Graz, 1972. 43. p.

Institutionesban megtalálható szövegrészlet, mely egyben egy ilyen megállapodás megkötésének részleteit is tartalmazza:

„146. *Item si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos, qui integri exierint, pro sudore denarii XX mihi darentur, in eos uero singulos, qui occisi aut debilitati fuerint, denarii mille, quaeritur, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio contrahatur. et magis placuit eorum, qui integri exierint, locationem et conductionem contractam uideri, at eorum, qui occisi aut debilitati sunt, emptionem et uenditionem esse; idque ex accidentibus apparet, tamquam sub condicione facta cuiusque uenditione aut locatione. iam enim non dubitatur, quin sub condicione res uenire aut locari possint.*”

Ebben az esetben az alapot az jelentette, hogy a gladiátorokat tartó lanista és a cirkuszi játékok szervezője megállapodott, hogy amennyiben a kölcsönadott gladiátor élve kerül ki a megrendezett küzdelemből, a játék szervezője 20 dénárt fizet a lanistának, ha pedig a gladiátor életét veszti, 1000 dénárt. A lanista azzal a kérdéssel fordult a jogtudóshoz, hogy nemteljesítés esetén milyen actióval fordulhat a játék szervezője ellen: *locatio conductio* vagy *emptio venditio* alapján követelheti-e a neki járó összeget.

Gaius válasza egy kissé „arany középút” jellegű: Ha a gladiátor túlélte a küzdelmet, és az ez alapján járó 20 dénár megfizetésére nem került sor, akkor a *locatio conductio* szabályai szerint fordulhat a praetorhoz keresetért a lanista. Ha azonban a gladiátor meghalt, akkor *emptio venditio* szerint követelheti a neki járó összeget.

Ez azért érdekes megoldás, mert ezzel Gaius tulajdonképpen azt állítja, hogy egy vegyes szerződés jött létre, mely a körülmények alakulásától – a harc kimenetelétől függően – vált ki adásvételhez vagy bérlethez való jogkövetkezményeket. Ez az elképzelés azonban a római jog rendszerének esetlegességet kizárni törekvő jellege miatt nehezen tartható.

Így véli GUARINO¹⁰ is, aki hangsúlyozza, hogy a római jog szerződésrendszerében a szerződés jellege és ennél fogva a tartozás peresítésére kérhető *actio* típusa a felek közti *consensus* létrejöttének pillanatában eldől. Így tehát nem függhet a harc kimenetelétől vagy attól, hogy hány gladiátor élte túl a küzdelmet.

¹⁰ GUARINO, A: *Il leasing dei gladiatori* In: Index 13, 1985. 462. p.

Erre utal WINDSCHEID¹¹ *actio* fogalma, amely szerint az *actio* a római jogban a jogosult számára jelentette a felhatalmazást a bírói döntés igénybevételére arra az esetre, ha jogsérelem érné. Ez a felhatalmazottság a jogsértés ténye előtt is fennáll, de csak a tényleges jogsértés által válik realizálhatóvá. Ennél fogva már a jogügylet keletkezésekor egyértelműnek kell lennie, hogy egy esetleges jogvitában milyen kereset illeti meg a feleket.¹² Lehetséges lenne azonban az is, hogy a szerződést úgy fogjuk fel, mint egy feltételhez kötött megállapodást. Ebben az esetben a szerződést alapvetően bérletként kell fel fogunk, s a szerződés jellege csak a feltétel bekövetkezése esetén változik meg. Ez egyben azt is jelentené, hogy a feltételnek visszaható hatálya van.¹³

Ha ezt a szerződést a lízing jelenlegi fogalomhasználatával szeretnénk leírni, akkor azt mondhatjuk, hogy itt egy operatív lízingről van szó, ahol a lízingelő – a játékok szervezője – megállapodik a lízingbe adóval arról, hogy 20 dénár lízingdíj ellenében használhatja a kiválasztott gladiátorokat. (Igaz, a megállapodás nem terjed ki a harcot túlélt rabszolgák megvásárlásának lehetőségére, ami a mai lízing alapvető fogalmi eleme lenne.)

6. Egy eset a lóvásárlásról

Végül még egy fragmentumot érdemes kiemelni egy ló vásárlásával kapcsolatban, mely egyben elvezet az egyes említett témák kapcsolódási pontjához.

Az Ulpianustól származó fragmentum egy Labeónak feltett kérdéssel foglalkozik.¹⁴ A felek megállapodtak abban, hogy a vevő mielőtt

¹¹ WINDSCHEID, BERNHARD: *Die Actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts*, Düsseldorf, 1856. 2. p.

¹² Egy egyedi kereset megindításának lehetősége a későbbi fejezetekben kerül tárgyalásra.

¹³ A iustinianusi korig a feltételek *ex nunc* hatálya volt általános, ekkortól gyakoribbá vált a visszaható hatály. FÖLDI ANDRÁS-HAMZA GÁBOR: *A római jog története és institúciói*, Budapest, 2006. 398. p.

¹⁴ D. 19, 5, 20 pr.

Apud labeonem quaeritur, si tibi equos venales experiendos dedero, ut, si in triduo displicuissent, redderes, tuque desultor in his cucurreris et viceris, deinde emere nolueris, an

kifizetné a vételárat a kiválasztott lóért, három napig kipróbálhatja azt. A vevő azonban nemcsak kipróbálta a lovat, hanem egy versenyen is elindult vele, ahol díjat nyert. Ezt követően úgy döntött, nem kívánja megvásárolni a lovat. Elsőre az eset a próbára vétel egy tipikus eseteként értékelhető, ahol a *pactum displitentiae* értelmében a vevő az előre meghatározott idő leteltét követően egyoldalúan elállhat a vételtől, ha a dolgot kipróbálta és az nem tetszett neki.

Labeo a kérdésre válaszolva azt a tanácsot adta, hogy az eladó *actio venditiit* kérjen a praetortól, hiszen egy adásvétel ill. az ehhez kapcsolódó mellékegyezmény megsértése miatt állt elő a jogvita. Tulajdonképpen a vevő nem tartotta magát a *pactum displitentiae* szabályaihoz, hanem túllépve azon a lovat úgy használta, mintha az már ténylegesen a sajátja lenne, annak tulajdonát egy perfektté vált adásvétellel megszerezte volna.

Az eset összes körülményének vizsgálata alapján azonban Ulpianus és Paulus nem osztotta Labeo véleményét.

Meg kell említenünk, hogy a *pactum displitentiae* peresítésére megindítható kereset vonatkozásában nem alakult ki egységes álláspont, mely a szabiánusok és a prokuliánusok vitájában is megmutatkozik.¹⁵

A szabiánusok szerint ezt a *pactumot* úgy kell felfogni, mint egy az adásvételhez szorosan kapcsolódó, annak részét képező megállapodást, s ennél fogva az adásvételhez kapcsolódó *actio* megadását javasolják. Ezzel szemben a prokuliánusok önálló *pactumként* értelmeznék, s ez alapján *in factum actio* megadását javasolnák.¹⁶

Ulpianus ebben az esetben a *praescriptis verbis actio* megadását javasolja. A korábbi eseteket vizsgálva mindegyiknél felvetődött, hogy az esetek nem illeszthetők teljes pontossággal egyetlen kereset sémájába sem.

A kérdés tehát az, hogy a praetor ilyen esetben elvonatkoztathat-e a kereset alkalmazásának eredeti feltételeitől, s azt kiterjesztően alkal-

sit adversus te ex vendito actio. et puto verius esse praescriptis verbis agendum: nam inter nos hoc actum, ut experimentum gratuitum acciperes, non ut etiam certares.

¹⁵ D. 18, 5, 6

Si convenit, ut res quae venit, si intra certum tempus displicuisset, redderetur, ex empto actio est, ut sabinus putat, aut proxima empti in factum datur.

¹⁶ D. 19, 5, 2

mazhatja, vagy pedig létezett egy olyan kereset, mely az ilyen atipikus tényállások peresítésére szolgált.

Amennyiben az Ulpianus által javasolt *praescriptis verbis actio*t ilyenként tudjuk értelmezni, az akár azt is jelenthetné, hogy a modern korunk atipikus szerződesei, s köztük a lízingszerződés rendelkezett a római jogban hasonló, a megállapodások atipikus jellegére építő meg-alapozással.

7. A *praescriptis verbis actio*, mint az atipikus szerződések római jogi előzménye

A lízingszerződés római jogi előzményei megközelíthetők azonban más szemszögből is. Nemcsak példálózó jellegű esetbemutatással, hanem egy intézmény komplex áttekintésével is bizonyíthatjuk, hogy a „kvázi-lízingszerződés” megállapodások a római jogban is elismertek voltak. Egy szerződés jog általi elismertségének pedig a legfontosabb ismérve, hogy az állam rendelkezésre bocsátja intézményrendszerét a megállapodásban foglaltak érvényre juttatásához. Tehát a *consensus* révén létrejött, egybehangzó akaratkijelentés – melyet a római jog rendszerében nem feltétlenül nevezhetünk szerződésnek – peresíthető. Atipikus megállapodások esetében ennek eszköze a *praescriptis verbis actio* volt. A római jogban ez egy meglehetősen sajátos intézmény, melynek jelentésével és használatával kapcsolatban is számos ellentmondás merül fel.

Az *actio* eredetét taglaló jogtudományi vitákat ehelyütt nem részletezve azt állíthatjuk, hogy az *actio* a formuláris eljárásban gyökerezett, kialakulása akár már a Kr. e. II. századra tehető.

A formuláris eljárás megszűntével¹⁷ aztán fokozatosan elveszítették jelentőségüket a formulához kötődő sajátos kifejezések. Így a *praescripta verba* kifejezés a bizánci korban önálló értelmezést nyert, méghozzá tartalma alapján a tényállás-ismertetés megnevezésévé válik. A császári hivatalnokok által vezetett *cognitiós* eljárásban pedig az írásos keresetlevelek egy fajtájának terminus technicusává vált. Azokra a keresetekre utal, melyekben bevezető szövegrész ismertette a keresetindítás alapját képező jogi tényeket, hogy mind a perbe hívott

¹⁷ A formulák alkalmazásának megtiltására 342-ben került sor.

fél, mind a bíró tisztában legyen a kereset tartalmával, az érvényesíteni kívánt jogi igény mibenlétével.¹⁸

Ily módon egyben magyarázható az is, hogy a szerzők többsége miért csak a klasszikus kor végére, sőt inkább már a posztklasszikus kor elejére teszi a *praescriptis verbis actio* végleges formában történő kialakulását.

A *praescriptis verbis actio* alkalmazási területei meglehetősen szerteágazóak: megjelenik az innominát kontraktusok peresítésének sajátos eszközeként, egyes esetekben naturalis obligatiók peresítésére is használták.

Témánk szempontjából azonban a *praescriptis verbis actio* a valódi szerződési tényállások peresítési eszközeként való felhasználása a jelentős.

Azaz akár tipikus konszenzuál-szerződésekből (*locatio conductio, emptio venditio*), akár egyes reálszerződésekből eredő jogviták esetén is előfordulhat, hogy a praetor az eset atipikus volta miatt nem a szerződés saját, civiljog szerinti keresetéhez fordul, hanem *praescriptis verbis actio*-t ad.

Azt a megállapítást, hogy a *praescriptis verbis actio* konkrét, nevesített szerződési tényállások esetében is megadható Ulpianus támasztja alá, aki a jogvesztő záradékkal ellátott adásvételi szerződések vonatkozásában mondja ki a *praescriptis verbis actio* alkalmazhatóságát. (D. 19, 3, 1 pr)

Érdekes kérdést jelenthet, hogy egy ilyen esetben miért volt szükség a formulában *praescriptio* felvételére. Itt érdemes egy BESSENYŐ ANDRÁS által kidolgozott hipotetikus formulaszövegre kitérni. A szerző a különböző forrásrészletek, elsősorban a színallagmatikus kötelmekből eredő igények peresítésére szolgáló formulák vizsgálatával készített egy *actio praescriptis verbis*:¹⁹

„Praescriptio: EA RES AGATUR DE PACTO (A per *pactum* alapján folyik.)

¹⁸ „... die Verurteilungsvoraussetzungen aufzählen zuallermeist vollständig und genau” KASER, MAX: *Das Römische Privatrecht I, Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht*, München 1975. 485. p.

¹⁹ BESSENYŐ ANDRÁS: Vitatott formulaszerkesztési problémák (*condictio incerti, actio incerti civilis, actio praescriptis verbis, actio in factum civilis*) In: *Jogtörténeti tanulmányok*. VII. (szerk. Kajtár István, Szekeres Róbert) Pécs, PTE ÁJK, 2001. 119. p.

Bírónevezés: LUCIUS TITIUS IUDEX ESTO. (Lucius legyen a bíró.)

Intentio: QUIDQUID PARET NUMERIUM NEGIDIO AULO AGERIO DARE FACERE OPORTERE EX FIDE BONA. (Ítéld meg mindazt, amit az alperes a felperesnek a jóhiszeműség alapján adni, tenni köteles.)

Condemnatio cum taxatione: EIUS IUDEX, DUMTAXAT HS M NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO CONDEMNA, SI NON PARET ABSOLVE. (Ha a felperes keresete bizonyítást nyer, marasztald az alperest a megjelölt összegre, ha nem nyer bizonyítást, mentsd fel.)”

Mindebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a *praescriptis verbis actio* esetében a *praescriptio* kizárólag arra volt hivatott utalni, hogy a felek között *pactum*, és nem *contractus* formájában jött létre megállapodás. Ugyanilyen következtetés vonható le, ha a *pactum displicentiae*-re vonatkozó szabályozást tekintjük. *Praescriptis verbis actiót* adtak meg a praetorok akkor is, ha az adásvételt próbára vételként kötötték.

ZIMMERMANN²⁰ ezzel kapcsolatban arra hívja tehát fel a figyelmet, hogy amennyiben a szerződés még nem teljesült, ill. egyik fél sem teljesített, addig a megállapodás nem minősül többnek *pactumnál*, ami azt is jelenti, hogy a peresítése *praescriptis verbis actióval* lehetséges.

Ha a fent említett, látszólag kontraktuális tényállásokat jobban szemügyre vesszük, akkor itt is azt láthatjuk, hogy a háttérben a *pactumok* tárgyköréhez tartozó probléma húzódik meg. Hiszen mind a fent említett *pactum de retrovendendo*, mind pedig a második példában hivatkozott jogvesztő záradék, a *lex commissoria*, az adásvételt, mint civiljogilag elismert *contractust* kiegészítő mellékegyezmény jelentkezik, ami az ún. *pacta adiecta* kategóriájába tartozik.

S ez egyben azt is jelenti, hogy a *praescriptis verbis actiót*, mint a *pactumok* peresíthetőségének egyik eszközét kell értelmeznünk, mely a peresíthetetlen *pactumok* esetében valószínűleg kizárólagosan, míg a peresíthető *pactumok* esetében – ahova a fent említett *pacta adiecta*

²⁰ „the same considerations must have prevailed if the parties had entered into a sale on approval”

ZIMMERMANN, REINHARD: The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition, Oxford, 1996.³ 740. p.

csoporthoz tartozó egyezmények is besorolhatók – más jogsegélyekkel együtt biztosította a puszta megállapodásokban foglaltak érvényre juttatását.

A klasszikus formulában ugyanis az eset konkrét ismertetésére nem volt szükség, azt a felek a magistratus előtt maguk is előadhatták. A bíró számára elegendő volt annak a ténynek az ismerete, hogy a felek között folyó jogvita pactumból eredeztethető.

Ennek a megállapításnak a segítségével alátámasztható, hogy a *praescriptis verbis actio* alapvetően a *contractus*ok szűken vett körén kívül eső megállapodások peresítésére szolgált.

Azaz, ha a fentiek alapján elfogadjuk, hogy a *praescriptio* ezen esetekben csak a megállapodás jellegére utal, akkor olyan magyarázatot szolgáltatunk, mely mind az anyagi jog, mind az eljárásjog szempontjából egységes egészet alkot, s egyben mutatja, hogy az atipikus megállapodások, s köztünk a „lízing” előzményei jelentős és stabil megalapozottsággal bírtak a római jog időszakában.

8. Konklúzió

Mit jelentenek a mai gazdaság és gazdasági jog szempontjából ezen történeti megállapítások? Hordoznak-e valamely napjainkban is hasznosítható üzenetet? Úgy gondolom, igen.

„*Exemplis discimus*” – példákból tanulunk – fogalmazta meg Phaedruss, s talán ez a megállapítás itt is helytálló. Az egyes történeti előzmények, különösen a római jog komplex rendszerében rejlő, elsősorban dogmatikai alapok hozzájárulhatnak egy-egy modern szerződéstípus értelmezésének, értékelésének továbbfejlesztéséhez.

S anélkül, hogy a prezentizmus szellemében a modern intézményeket visszavetíteném a múltba, úgy vélem, hogy a lízingviszonyok mostanában tapasztalható robbanásszerű elterjedése és alkalmazási körének szélesedése szükségessé teszi minden olyan elméleti-történeti modellt felkutatását, mely elősegítheti ezen megállapodások helyes elhelyezését a jogrendszeren, különösen a polgári jog rendszerén belül.

Ebből a szempontból a lízing-megállapodásnak a tulajdoni viszonyokhoz való kapcsolata veti fel a legtöbb kérdést. A római jogi pél-

dák alapján látható, hogy egy a magántulajdon elsőbbségére, mondhatni „szentségére” építő jogrendszerben is helye volt komplex bérleti viszonyoknak, mely nem törte meg a magánjogi gondolkodás egységességét. Azaz a napjainkban jelentkező, a tulajdoni viszonyok stabilitását féltő nézetek az ókortól kezdődően végigvezethetők, példák segítségével cáfolhatók.

Ahogy Arisztotelész fogalmazott:

„Valójában a gazdagság sokkal inkább a dolgok használatában és nem azok tulajdonlásában rejlik, mert valójában csak a dolgok hasznossága és használata jelentheti a gazdagságot.”²¹

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- ARISTOTELES: *Drei Bücher der Redekunst*, Berlin-Stuttgart, 1907.
- BESSENYŐ ANDRÁS: *Vitatott formulaszerkesztési problémák (condictio incerti, actio incerti civilis, actio praescriptis verbis, actio in factum civilis)* In: *Jogtörténeti tanulmányok*. VII. (szerk. Kajtár István, Szekeres Róbert) Pécs, PTE ÁJK, 2001.
- FÖLDI ANDRÁS—HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, Budapest, 2006.
- GUARINO, ANTONIO: *Diritto privato romano*, Napoli, 2001¹²
- GUARINO, ANTONIO: *Il leasing dei gladiatori* In: *Index* 13, 1985. p. 462
- GUILLAMÓN, CARMEN LÁZARO: *Las transacciones comerciales a través de leasing en las fuentes jurídicas romanas*. Universidad Jaime I. Castellón, Castellón de la Plana, 2001.
- HEUMANN, H. – SECKEL, E.: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Graz, 1972.
- KASER, MAX—KNÜTEL, ROLF: *Römisches Privatrecht*, München, 2003¹⁷
- KASER, MAX: *Das römische Privatrecht. Erster Abschnitt. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht*, München, 1975.
- KASER, MAX: *Das römische Privatrecht. Zweiter Abschnitt. Die nachklassischen Entwicklungen*, München, 1975.
- LENEL, OTTO: *Das Edictum perpetuum*, Leipzig, 1927.
- PAPP TEKLA: *Atipikus szerződések*, Szeged, 2004.
- SCHULZ, FRITZ: *Classical Roman Law*, Aalen, 1992.
- WINDSCHEID, BERNHARD: *Lehrbuch des Pandektenrechts II*, Düsseldorf, 1865.
- WINDSCHEID, BERNHARD: *Die Actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts*, Düsseldorf, 1865.
- ZIMMERMANN, REINHARD: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, 1996³

²¹ A fordítás alapjául szolgált: ARISTOTELES: *Drei Bücher der Redekunst*, Berlin-Stuttgart, 1907. 44. p.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Borbély József

Migrációs folyamatok Európában

Összefoglaló

A be- és a kivándorlás, a migráns-életforma része az emberi történelemnek. Hatalmas tömegek indultak útnak már az európai középkorban Nyugat felől Európa gyéren lakott keleti térségei felé. A 18., de leginkább a 19. században, mintegy 60 millió európai – közöttük mintegy 4 millióan az Osztrák-Magyar Monarchia területéről – szállt hajóra az „új világ”, sőt az „új világok” felé.

A 20. század a nemzetközi migrációs trend további erősödését hozta, és a tömeges migrációt kiváltó okok is változatosabbak, mint korábban. A hajdani szárnyra bocsátó Európa – annak nyugati fertálya – egyértelműen célterületté vált a század második felében. A nyugati közvélemény megítélése a bevándorlásról, és a bevándorlókkal kapcsolatosan jelentősen megváltozott, és változtak – általában szigorodtak – a bevándorlási politikák is.

A jövőben a migráció erőteljes növekedésével számolhatunk. Ázsiából, a Közel-Keletről és Észak-Afrikából; de leginkább a Szaharától délre eső afrikai területekről: a mai és a majdani krízisövezetekből. Onnét, ahol az ENSZ Népesedési Bizottsága adatai szerint 2025-re a mintegy 8,5 milliárdnyi embertársunk közül a legtöbben, mintegy 7,1 milliárdnyian élnek. Élnek? Vegetálnak a lepusztult régiókban, a gyorsuló válságövezetekben, természeti katasztrófáktól sújtottan, éhségtől gyötörtén. Írják, a világgazdasági rendszer következményeképpen is, a klímaváltozás okán is, természeti környezetünk fokozottan pusztul, szennyeződik. Erősödő versengés várható az élhető „életterekért”,

és várható az ökológiai válság következtében a természeti katasztrófák gerjesztette tömeges migráció a „harmadik világ” irányából.

Miközben változatlanul maradnak és hatnak a migráció „hagyományos” okai is: az egyéni jövedelemszerzés vágya, az erősödő globális kereslet az alacsony bérű munkavállalók iránt, az agrárgazdálkodás visszaszorulása, és a sajátos urbanizáció a „fejlődő” világban, a migráció öngerjesztő folyamata, a „nyugati” életformát, fogyasztói attitűdöt közvetítő információ- és reklámdömping... Valamint a globalizációval együtt ható partikularizáció, fragmentálódás, a helyi konfliktusok, az ún. „kihelyezett” háborúk menekültjei.

A mi tágabb hazánk, Kelet-Közép-Európa a Nyugat frontier-zónája. Egyelőre még tranzit-övezet, de a jövőt nézve valószínűsíthetően célövezet az ázsiai és afrikai bevándorlók előtt. Így a Kárpát-medence is, amely a múltban már „átélt” néhány bevándorlási és kivándorlási hullámot. Így ez a maradék „medence-Magyarország” is, amely ökológiailag is fokozottan veszélyeztetett, sérülékeny.

A várhatóan jelentősen megnövekedett számú emigráns és menekült befogadása, majd megkísérelt integrálása fokozott terhet, és egyre nehezebb feladatot jelent e szubrégió kormányainak, és az itt élő népességnek.

Kelet-Közép-Európa népei is tartanak a migráns- és menekültáradattól – aligha megalapozatlanul. Mi magyarok, nemkülönben.

I. Gondolatok a nemzetközi migráció elméleteiről

Az elmúlt évtizedekben erőteljesen növekedett a nemzetközi migráció. Mindeközben a migrációs elméletek eklektikusak, egymástól elszigetelt elmélettörredékekkel találkozhatunk.¹

A hagyományos emigráns fogadó országokban – így az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában – nagyságrendekkel nőtt a bevándorló tömeg – a nemzetközi migráció felső adatát 100 millió főre becsülik.² A migránsok összetétele is megváltozott. A történelmileg meghatározó forrást jelentő Európából eltolódott Ázsia, Afrika és

¹ Ernst Georg Ravenstein (1834-1913) az első, aki a 19. század végén a modernkori migráció elméletét megfogalmazta. *The laws of migratoin* (1889). Idézi: Migráció és az EU (2001).

² Samuel P. Huntington (1998)

Latin-Amerika irányába. A bevándorlókat befogadó társadalmakká váltak azok az európai országok, amelyek korábban – akár évszázadokon át – kibocsátó országok voltak. Példaképpen, a 19. század elejétől az I. világháború kezdetéig mintegy 60 milliónyian hagyták el Európát. Közülük csaknem 35 milliónyian az Egyesült Államokba távoztak. Kanadába mintegy 5 milliónyian vándoroltak. 12-15 millió európai hajózott Latin-Amerikába, főként Argentínába és Brazíliába, a maradék többségén pedig Ausztrália, Új-Zéland és Dél-Afrika osztozott. A kivándorlók legnagyobb része, mintegy 18 milliónyian a Brit-szigetektől (Írországot is beleszámolva) származott.³ Az Európából kivándorlók döntő többségét az otthoni szűkös viszonyok és az ígéretebbnek tűnő újvilági lehetőségek készítették elvándorlásra. Írországból például az 1845-ös nagy éhínséget követő nyolc évben 1,2 millió ember vándorolt ki az Egyesült Államokba. Sok ír kelt át az Írtengeren Angliába, hogy aztán soha többé vissza ne térjen a „smaragd” szigetre.

Az olcsóbb közlekedés és a kontinens fokozatos iparosodása a Közép-Európa és Kelet-Európa népeit is elvándorlásra készítette. Nagy tömegek hagyták el a 19. század során Németországot és a Skandinávtérséget is. A 19. század utolsó harmadában Közép-Európa népei is tömegesen fogtak vándorbotot. (Az Osztrák-Magyar Monarchiából, illetve a dualizmus-kori Magyarország területéről történt jelentős kivándorlással 1880 és 1914 között Puskás Julianna és Tóth Péter Pál munkái nyomán részletesebben foglalkozunk.) Jelzett korszakunkban az Európán belüli migráció is számottevő. Igen sok lengyel és más szláv, valamint zsidó vándorolt Kelet-Európából nyugatra, így Németországba, Franciaországba és az Osztrák-Magyar Monarchiába is. Az orosz cárok 1861 és 1914 között mintegy 1,5 millió parasztszádot telepítettek le a gyéren lakott szibériai térségekbe.

Mindezt ismervén joggal mondhatjuk, hogy a 16. és a 20. század között a Nyugat felemelkedésében talán a népesség-export számított a legfőbb dimenzióknak.⁴

A 20. század végén még jelentősebb a népesség mozgása. 1990-ben a legális nemzetközi bevándorlók száma elérte a 100 milliót, a

³ Rondo Cameron (1998)

⁴ Huntington: A civilizációk összecsapása (1998)

menekülteké a 19 milliót, az illegális bevándorlók száma pedig legalább 10 millió. A bevándorlásnak ezt az új, erőteljes hullámát részben a gyarmati rendszer széthullása okozta, de hozzájárult az a kormányzati politika is, amely kivándorlásra kényszerítette a lakosság egy részét. Másrészt a modernizáció és a technológiai fejlődés is hozzájárult, úgy is, hogy a javuló közlekedés egyszerűbbé, gyorsabbá és olcsóbbá tette a migrációt. Amint a Nyugat gazdasági gyarapodása emigrációt idézett elő 19. században, úgy a 20. században a nem nyugati társadalmak gazdasági fejlődése teszi ugyanezt. Vélelmezik, hogy a migráció öngerjesztő folyamat. Myron Weiner szerint: „Ha van a migrációnak egyetlen törvénye, akkor az az, hogy a migrációs folyam, ha egyszer megindul, akkor saját magát gerjeszti tovább. Az elvándorlók buzdítják otthon maradt barátaikat és rokonaikat, hogy kövessék példájukat: tanácsokat adnak nekik, hogy miként lássanak a dolognak, hogyan gyűjtsék össze a pénzt az utazásra, majd pedig segítenek munkát, lakást találni. A következmény Weiner szerint – általános migrációs válság.” (Myron Weiner: *Global Migration Crisis*, New York: Harper-Collins, 1995. pp.21-28.)⁵

A gazdag és a szegény országok közötti növekvő különbségek miatt tovább emelkedik a nemzetközi migránsok száma.

A nemzetközi migráció okait kutatva a neoklasszikus közgazdaságtan a bérek és a foglalkoztatás országok közötti eltéréseire, és a migráció költségeire fókuszál. A migráns döntését a jövedelem maximalizálására vonatkozó egyéni elképzelésre vezeti vissza. A migráció „új közgazdaságtana” pedig olyan háztartási döntésnek tekinti a kivándorlást, melynek célja a családi jövedelmi kockázatok minimalizálása, vagy a család termelő tevékenységére nehezedő tőketerhektől való megszabadulás. A neoklasszikus közgazdaságtan migrációs elméletét eredetileg feltehetően azért dolgozták ki, hogy magyarázatot adjanak a gazdasági fejlődés folyamatát kísérő munkaerő-vándorlásra. Eszerint a nemzetközi migráció (ahogy az országokon belüli, régiók közötti is) a munkaerő-kereslet és -kínálat területi különbségeire vezethető vissza. A migráció ezen egyszerű és látványos magyarázata erős hatást gyakorolt a közgondolkodásra és az államok bevándorlási politikáira. Úgy gondolkodtak, hogy a munkavállalók nemzetközi migrációját az or-

⁵ Huntington: *A civilizációk összecsapása* (1998)

szágok közötti béraránytalanságok okozzák, és a kereseti aránytalanságok megszűnése véget vethet a munkaerő mozgásának. Valamint, hogy a magasan képzett munkavállalók nemzetközi áramlása a humán tőke megtérülési rátájában megmutatkozó különbségekre vezethető vissza, és ellenkező irányban mozognak, mint a képzetlen munkások. Úgy gondolják, a nemzetközi munkaerő-áramlás elsődlegesen a munkaerőpiacokra gyakorol hatást, más piacokra gyakorolt hatása nem jelentős. A kormányok a származási, illetve a befogadó országok munkaerőpiacainak szabályozásán, vagy befolyásolásán keresztül tudják ellenőrzésük alá vonni a migrációs folyamatokat.⁶

A „neoklasszikusok” mikrogazdasági modellje is az egyéni választásra alapoz. Eszerint az ésszerűen viselkedő egyén azért dönt a migráció mellett, mert költség-haszon-számítások alapján úgy véli, hogy a változtatás neki tiszta hasznot hoz. Ez az irányzat a nemzetközi migrációt az emberitőke-beruházás egy formájaként kezeli. Az emberek az adott képzettség mellett a legnagyobb jövedelmezőséget célozzák meg, ám vállalniuk kell bizonyos befektetéseket a kivándorlás előtt: így az utazással kapcsolatos kiadásokat, az utazás és a munkakeresés ideje alatt felmerülő létfenntartási költségeket, az új nyelv és kultúra elsajátításának erőfeszítéseit, valamint minderre rárakódnak a régi kötelek elszakítását, és az új kapcsolatok kiépítését kísérő pszichés terhek is. Elméletileg a potenciális migráns oda megy, ahol a legnagyobb nettó hozamot reméli döntésétől. Amennyiben nincs eltérés az egyes országokban elérhető keresetek és/vagy a foglalkoztatási ráták között, nem kerül sor nemzetközi mozgásra. A kormányok elsősorban a várható kereseteket befolyásoló politikákon keresztül irányíthatják a bevándorlást, például úgy, hogy a célország törekszik a foglalkoztatás valószínűségének csökkentésére, illetve a munkáltatók szankcionálásán keresztül az alulfoglalkoztatás kockázatának a növelésére. A származási országban pedig próbálják megemelni a jövedelmeket, vagy kísérletezhetnek a migráció költségeinek a növelésével is.

A migráció új közgazdaságtana szerint a migrációs döntéseket nem elkülönült egyének hozzák, hanem általában családok vagy háztartások, akik nem csupán remélt jövedelmük maximalizálására törekednek, hanem arra is, hogy csökkentsék a kockázatokat, enyhítsék a

⁶ A nemzetközi migráció elméletei: A migráció szociológiája (2001)

kudarcok esetleges következményeit. A fejlett országokban a háztartások jövedelmi kockázatát általában magán-biztosítással vagy kormányzati programon keresztül minimalizálják. A fejlődő országokban azonban nincs, vagy tökéletlen a kockázatkezelés intézményi mechanizmusa, vagy a szegény családok számára elérhetetlen, ami arra ösztönöz, hogy kockázataik csökkentésére kihasználják a migrációban rejlő lehetőségeket. Emellett, míg a fejlett országokban jól felépített hitelpiac van, addig a fejlődő világban alig van hitel, vagy csak magas költséggel hozzáférhetően. Mindezek erős nyomást gyakorolnak a nemzetközi mozgásra. Tehát a nemzetközi mozgás nem torpan meg feltétlenül azért, ha megszüntetik az országok közötti bérkülönbségeket. Fennmarad a migrációs érdekeltség, ha hiányoznak, vagy tökéletlenek az egyéb piacok a kibocsátó országokban. Így a kormányok nem csupán a munkaerőpiacot befolyásoló politikákon keresztül gyakorolhatnak hatást a migrációra, hanem a biztosítási – különösen a munkanélküli-biztosítás –, a tőke és a határidős piacok befolyásolásán keresztül is. Az a kormányzati politika, amely megnöveli az átlagos jövedelmeket a migránsokat kibocsátó térségben, még növelheti is a migrációt, ha a szegény családok kimaradnak a jövedelem növeléséből. Viszont mérsékelhető a migráció, ha a gazdagabb háztartások nem részesülnek a megnövekedett jövedelemből.⁷

Wallerstein nyomán (I. Wallerstein, 1983.) szociológiai elméletek sora nem az elkülönült nemzetgazdaságok belső munkaerőpiacának kettéválásához, hanem a világgazdaság egészéhez kapcsolja a nemzetközi migrációt. E „világrendszer-elméletben” a migráció természetes következménye azon törekvéseknek, amelyekhez a tőkés fejlődés elkerülhetetlenül vezet. „A kapitalizmus a világ egyre nagyobb részét és a népesség növekvő hányadát olvasztotta be a világgazdaságba. Amint a periféria térségének földje, nyersanyaga és munkaereje a világpiac hatása alá került, szükségszerűen megindultak a migrációs áramlatok, és ezek egy része külföldre vezetett.” (Massey, 1988.)⁸ A periférikus térségek kapitalizálódásával olyan társadalmilag és gazdaságilag gyökértelen népesség alakult ki, amely bázisát adja a kivándorlóknak. A tőkés gazdasági folyamatok a periférián fekvő orszá-

⁷ u.a.

⁸ u.a.

gokból kivándorlásra készítetik az embereket, azért is, mert a globalizáció anyagi és ideológiai kapcsolatot teremt a tőke származási helyével. A gazdasági globalizációt meghatározó külföldi befektetéseket néhány „globális központból” irányítják, és erős szükségletet támasztanak az emigráns munkaerő iránt. Valamint, a nemzetközi globalizáció folyamata kulturális kapcsolatokat hozott létre a központi tőkés országok és a periféria hozzájuk kötődő országai között. Megjegyezzük, a kapcsolatok számos esetben a gyarmati múltat is tükrözik, és hosszú időre tekintenek vissza. Ezen ideológiai és kulturális kötődést a gazdasági centrum és a periféria országai között felerősíti a központból érkező, életstílust, fogyasztói ízlést közvetítő (súlykoló) reklám- és információ-dömping. Összefoglalóan; ez a „világrendszerelmélet” azt kívánja bizonyítani, hogy a nemzetközi migráció a terjeszkedő világpiac politikai és gazdasági szerveződését követi. Hogy a nemzetközi migráció a tőkés piaci rendszer természetes következménye a fejlődő világban. Hogy a munkaerő országok közötti áramlása az áruknak és a tőkének a nemzetközi mozgását követi – ellenkező irányban. Hogy erős a valószínűsége a tömeges nemzetközi migrációnak, a gyarmattartó és a volt gyarmatok viszonylatában. Tehát a migráció a világ gazdaság globalizálódásának a terméke. A kormányok a tőke és az áruk nemzetközi áramlásának ellenőrzésén keresztül tudnának befolyást gyakorolni a bevándorlásra. Vélelmezzük, nem valószínű, hogy ilyen politikákat alkalmaznak, mert az erőviszonyok ismeretében ez nehezen kikényszeríthető. A multinacionális cégek hatékony mozgósítással megakadályozhatják e kormányzati szándékok érvényesülését.

A nemzetközi mozgás folyamatos: láthatjuk, a migráció okai különfélék: az egyéni jövedelemszerzés vágya, törekvés a háztartási jövedelemkockázat szétterítésére, alacsony bérű munkavállalók iránti munkaadói kereslet, a paraszti gazdálkodás visszaszorulása perifériális régiókban is... Térbeni és időbeni fennmaradását erősíti a hálózatok kiépülése is. Ezek olyan interperszonális láncok, amelyek a migránsok, a korábbi migránsok és a nem migránsok között szövődnek a származási és a célországokban. Ezek a hálózatok fokozzák a nemzetközi mozgás valószínűségét, mert csökkenthetik a költözés költségét és kockázatát, és növelhetik a migráció várható, tiszta hozamát. Amikor a hálózati kapcsolatok elérnek egy kritikus pontot, a

migrációs hullám létrehozta azt a társadalmi struktúrát, amely szükséges a fennmaradásához.

(Számomra a Kínából származó migránsok csoportjai igazolják leginkább a fenti tételt.)

A nemzetközi mozgás lehetőségét megteremtő, fenntartó és elősegítő szervezetek fejlődésével a nemzetközi migráció egyre inkább intézményesedik. Ezt a folyamatot kormányzati szinten nem könnyű ellenőrizni és szabályozni, miután az emigrálni szándékozók által támasztott keresletből jövedelem származik, és a politikai erőfeszítések sokszor a nemzetközi migráció feketepiacát bővíthetik.⁹

II. Migrációs folyamatok Európában

Az első fejezetben jeleztük, hogy az európai nagyrégió, döntően a 16. századtól a 19. század közepéig, migránsok tömegét, zömmel az Újvilág felé kibocsátó kontinens volt. A 20. század második felétől Nyugat-Európa, mára már az egész EU jellemzően migrációs célterület. Miközben Európán belül is évtizedek óta tart egy dél felől nyugat felé, majd kelet felől nyugat felé irányuló vándorlás.

Olvasom a FAO Európai és Közép-Ázsiai Regionális Hivatala vezetőjének a jelentésében, hogy az általa ügyelt térségben a közép-ázsiai, a kaukázusi és a balkáni államokban jelenti a legnagyobb problémát az éhezés. Valamint duplájára nőhet, vagy meg is háromszorozódhat a világon az éhezők száma a közeljövőben, ha nem kezelik hatékonyan a globális klímaváltozás hatásait – így Maria Kadlecikova. Valamint, ha nem oldják meg az éhezés és a szegénység – véleményem szerint a jelenlegi eszközökkel és hozzáállással szinte megoldhatatlan ügyét – akkor tovább folytatódik a nagytömegű beáramlás Európába. E vészjósló, ám nagyon reális jövőkép felrajzolásával indítom az európai migrációs folyamatokról írott fejezetet.

⁹ Charles Tilly (1990): Áthelyeződött hálózatok. Magyarul: A migráció szociológiája (2001)

1. táblázat: Európai migrációs mérlegek 1950-1993 között
(millió fő)

Régiók	1950-60	1960-70	1970-80	1980-89	1990-93	Össz.
Kelet	-4,0	-1,9	-1,1	-2,3	-2,3	-11,6
Szu	0,0	0,1	-0,4	-0,4	-1,3	-2,0
Észak	-0,0	0,1	0,2	0,2	0,2	0,7
Dél	-2,9	-3,1	0,6	1,6	0,7	-3,1
Nyugat	4,2	5,1	2,5	2,5	3,9	18,2
Európa	-2,7	0,3	1,9	1,6	1,1	2,2

Forrás: www.uni-miskolc.hu/~ecomojud/021030.ppt

A migráció szempontjából a legújabbkori európai történet három szakzra osztható (Dr. Tóth Judit, 2001).¹⁰ Az első időszakban az európai térségek közötti (jobbára nyugat-keleti irányú) vándorlás a jellemző, illetve a vidéki Európa tömegei vándoroltak át a tengerentúlra. Ez a korszak ért véget az első világháborúval.

A két világháború között az Európán kívüli migrációs utak jórészt bedugulnak, és konzerválódik a kontinens dezintegrált állapota. A második világháború után Nyugat-Európában jelentős népességátcsoportosulás zajlik le, és jellemzően egyre nő a nem európai eredetű munkavállalók száma. Ez a tömeges beáramlás a '80-as években lelassul, a nyugat-európai gazdaság változásainak megfelelően. A tendenciával párhuzamosan, a '70-es évekig a nyugat-európai országok kedvezően viszonyultak a bevándorláshoz, sőt egyik-másik – így Nyugat-Németország és Svédország – bátorítja is a bevándorlókat,

¹⁰ Dr. Tóth Judit: A nemzetközi migráció jogi alapjai. Migráció és az Európai Unió, 2001.

hogy oldja a munkaerőhiányból fakadó gondjait. A növekedést jelzi, hogy a Nyugat-Európába bevándorlók éves száma az 1986-os 1 millióról 1992-re közel 3 millióra nőtt. A hajdani Német Szövetségi Köztársaságban 1960-ban 686 ezer, 1989-ben 4,8 millió a külföldi. A '90-es évek közepén az egyesült Németországban csaknem 7 millió bevándorló él (Cseresnyés Ferenc, 1996).¹¹ Az új bevándorlók többsége nem európai eredetű. 1990-ben Németországban a törökök száma 1 675 000 fő. Franciaországban a '90-es évek derekán már közel 4 millió muzulmán élt, egész Nyugat-Európában mintegy 13 millió. A '90-es évek elején az Európába bevándorlók kétharmada muzulmán volt, és Nyugat-Európában a népszaporulat 10%-át a bevándorlók adják, de Brüsszelben egyenesen 50%-os az arab népesség szaporulata. Mindezek nyomán, valamint a '80-as évek végére beköszöntő magas munkanélküliségi ráta következményeképpen lényeges változás történt az európai közvéleményben, és a politikai elitek gondolkodásában is a bevándorlással kapcsolatosan. (Megjegyezzük, pár év múltán hasonló gondok, hasonló változásokat idéztek elő az Egyesült Államokban is.) Az európaiak egyre jobban tartanak attól, hogy „...nem tankok és hadseregek árasztják el őket, hanem bevándorlók, akik más nyelvet beszélnek, más istent imádnak, más kultúrához tartoznak. Ráadásul tartani lehet attól, hogy a bevándorlás következtében elvesztik munkájukat, földjeiket idegenek fogják megvásárolni, sőt a szociális segélyeikből is idegenek élnek majd, akik ráadásul veszélyeztetik a megszokott életformát.”¹² (Weiner, *Global Migration Crisis*, p. 2.) Stanley Hoffmann szerint¹³ (Hoffmann, 1990/91). Ezek a relatív demográfiai hanyatlásban gyökerező főbiák „valódi kulturális ütközéseken és a nemzeti azonossággal kapcsolatos aggodalmakon alapulnak.” 1990-ben a franciák 76%-a gondolta úgy, hogy túl sok az arab az országban, 46%-uk szerint túl sok a fekete, 40%-uk szerint az ázsiai és 24%-uk szerint a zsidó. 1994-ben a németek 47%-a vallotta, hogy szeretné, ha nem élnének arabok a környékükön, 39%-uk lenyeleket nem akar látni, 36 törököt, 22 zsidókat.¹⁴ (New York Times, 15. sept, 1994.; a francia közvéleménykutatást a francia kor-

¹¹ Cseresnyés Ferenc: Migrációs potenciálok és trendek Európában. Regio, 1996.

¹² u.a.

¹³ Idézi Huntington, 1998.

¹⁴ u.a.

mány, a németet az American Jewish Committee szponzorálta). Vélemezik, hogy Nyugat-Európában a zsidókkal szembeni antiszemitizmust nagyrészt felváltotta az arabokkal szembeni antiszemitizmus. Meg tudja-e állítani Európa vagy Amerika a bevándorlási hullámot? Franciaországnak jelentős tapasztalatai voltak a demográfiai pesszimizmus terén. „A történelem, a földrajzi közönség és a szegénység okozza azt a sorsot, amely Franciaországra és Európára vár – mindkettőt elárasztják a déli, sikertelen társadalmakból érkező tömegek. Európa múltja a fehér ember hagyományait és zsidó-keresztény vallást jelenti.”¹⁵ (Pierre Lellouche, 1990.) Nem az a kérdés, hogy vajon Európa „iszlamizálódik”, vagy az Egyesült Államok hispanizálódik-e? Az a kérdés, hogy hasadó társadalmakká válnak-e, amelyekben két különböző – és nagyrészt el is különülő –, más-más civilizációból származó közösség él. Úgy látjuk, az európai társadalmak – talán Franciaország a kivétel – nem igen akarnak bevándorlókat asszimilálni magukhoz, illetve csak nagy nehézségek árán képesek erre, s az sem egyértelmű, hogy a muzulmán bevándorlók és gyermekeik akarják-e az asszimilációt. A tömeges bevándorlás mindenesetre olyan államokat produkál, amelyeket egy keresztény és egy muzulmán közösség oszt ketté. E hasadásos jövőt csak úgy lehet elkerülni, ha az európai kormányok a közvéleménnyel együtt vállalják a bevándorlás korlátozását. A közelmúlt eseményei, döntései mindenesetre ebbe az irányba mutatnak. Jelzésül, Németország továbbra is biztosítja a politikai üldözöttek befogadását, ám radikálisan csökkentette a menedékjogokat kérőkre szánt összeget. 1992-ben 438 ezer ember érkezett Németországba, s kért menedékjogot, 1994-ben viszont már csak 127 ezer. 1980-ban Anglia évi 50 ezerre csökkentette a befogadható bevándorlók számát, majd 1992 és 1994 között még tovább csökkentette a kvótát, az évi több mint 20 ezerről 10 ezer alá. Kijelenthetjük, hogy a nem európai bevándorlókat a nyugat-európai államok egyre határozottabban utasítják vissza.

Míg Európa számára jelenleg a muzulmán bevándorlás okozza a legnagyobb gondot, addig az Egyesült Államok „muzulmánjai” a mexikóiak. Azt írják, ha a jelenlegi trendek és a bevándorlási politikák folytatódnak, akkor az amerikai népesség összetétele a 21. század

¹⁵ Cseresnyés Ferenc, 1996.

közepére drámaian megváltozik: már csak 50%-uk lesz nem latin fehér, és 25%-uk már hispán. (Huntington, 1998.)

Demográfusok fölvetik, hogy a muzulmán invázió valószínűleg enyhül azáltal, hogy a közeljövőben Észak-Afrikában és a közel-keleti államokban tetőzik a népesség növekedése. Ez viszont nem áll a Szaharától délre eső Afrika esetében. Mondják, Európában az iszlamizálódás múló veszélyét felválthatja az „afrikanizálódásé”. Mindenesetre, ez még csak egy forgatókönyv Európa lehetséges jövőjéről. A jövőbeli várható migrációs nyomás erősödése kapcsán olvasható, hogy az ENSZ Népesedési Bizottságának számításai szerint a Föld lakossága 2025-ig 8,5 milliárdra nő. Közülük azonban csak mintegy 1,4 milliárdnyian élnek majd az ún. jóléti övezetekben, 7,1 milliárd jövőbeni embertársunk krízisövezetekben, lepusztult régiókban reménytelenül küzd a mindennapi túléléséért. (6.) Természetesen akkor, ha marad helyben, ami nem igazán „életszerű”. A mai világgazdasági rendszernek a következményeképpen a természeti környezet fokozott mértékben pusztul, romlik, szennyeződik. Az élhető világért, az élhető élettérért egyre nagyobb és elkeseredettebb verseny kezdődik. Várhatóan erősödni fog az ökológiai – természeti katasztrófák gerjesztette tömeges migráció a harmadik világ felől.

A gazdag európai célországok migrációs félelmeit erősíti, hogy ezen országokban, de mondhatjuk most már Európa szinte minden országában radikálisan csökkent a születések száma, olyannyira, hogy az európai országok a népességük egyszerű reprodukcióját sem képesek biztosítani. Az előregedő Európában példaként Németország vagy Ausztria – úgy, mint hazánk – születési rátája már több mint 20 év óta a reprodukciós szint alatt van. Viszont egyes bevándorló és kisebbségi csoportoknál a születési ráta mindig fölötte van a reprodukciós szintnek.

Korszakunk menekült és migrációs mozgásainak a vizsgálatánál látható, hogy e mély történeti folyamatok csak hosszabb távon és komplex módon kezelhetőek. A tömeges népmozgást előidéző okok megszüntetése lenne a legfontosabb feladat, és hatékonyabb is, mint a változtatás a gazdag országok migrációs politikáján. A globális és regionális környezetrombolás, környezetszennyezés megszüntetése a migráció tompítása vonatkozásában is a legfontosabb. Globális stratégia kellene a „Dél és a Kelet” szegényebb régióiban egy elviselhető,

és fejlődőképes gazdasági és társadalmi rendszer felépítéséhez. Ugyanitt szükséges a népesség növekedésének hatékony eszközökkel történő korlátozása. Valamint szükségeltetnek hatékony nemzetközi és regionális intézmények a globális problémák megoldását elősegítendő.

Egy különleges színfolt az európai migrációs palettán: Kína Európában

A Kínai Népköztársaság területén kívül élő kínaiak számát 30 és 57 millió közöttire becsülik.¹⁶ Az utóbbi évtizedben Kínában zajló gazdasági és politikai liberalizálódás folytán a kínaiak migrációja felgyorsult. Éves átlagban 700 ezer főre becsülik a kínai migráció nagyságát. 600 ezer kínai vándorol Ázsiába, Az Egyesült Államokba, illetve Oroszországba, annak ázsiai területére. Európában évente mintegy 100 ezer fő költözik be (másodlagos célterület). Nyugaton Franciaország, Olaszország és Németország a célpont, Közép-Európában Magyarország. A kínai hatóságok nem korlátozzák, inkább segítik állampolgáraik külföldre jutását. A kínai illetékesek egy egyszerű kérdéssel képesek elhallgattatni a kínai migrációs áradattól tartó európai politikusokat: Mit tennének, ha alanyi jogon járna az útlevél minden kínai állampolgárnak? A Szovjetunió széthullásával megszűnt az a szűrő, amely elválasztotta Európát Ázsiától. A kínai népesség fokozatosan nyugati irányba húzódva tágítja a régió áteresztőképességét. 3-4 millióra teszik az ezredfordulón az egykori Szovjetunió területén bolyongó kínaiak számát. A külföldön élő kínaiakon belül négy alaptípus különböztethető meg:

- kereskedő-vállalkozó;
- vendégmunkás (szerződése lejártá után hazamegy);
- huaqiao (Kínán kívül él, de megtartja a kínai állampolgárságát. A magyarországi kolónia többsége is ide tartozik.);
- huaren (kínai származású külföldi állampolgár).

A '90-es évek közepén Ázsia migrációs lakosságának 82,3%-a kínai eredetű, Amerikában 12,5%, Európában 3,1%, ez mintegy 781 ezer

¹⁶ Mészáros Klára: Kínaiak Európában, 1998.

kínait jelent (Yearbook of the Huare Economy, 1996.). Európában a kínaiak elsődleges célpontja Németország, bár a legtöbb kínai Angliában (200 ezer körüli) és Franciaországban él (300 ezer körüli).

A kínaiak azonosítása az egyik legnehezebb feladat. „Évek teltek el, míg a francia idegenrendészeti statisztikában valaki felfedezte, hogy évek óta egy kínai sem halt meg. Kiderült, ha valaki elhalálozott a kínaiak közül, egy másik azonnal legalizálta magát az elhunyt papírjaival. Magyarországon is hasonló lehet a helyzet, az arcuk és a nevük alapján a hatóságok nehezen tudják azonosítani a kínai kolónia tagjait.” Ez mindaddig gond lesz, amíg be nem vezetik a biometrikus okmányokat. (Magyar Nemzet, 2007. nov.10.)

III. Kelet-közép-európai vándorok a 19. és a 20. században.

Mondanivalónkat kezdjük egy kis nyelvészkedéssel. A vándorol ige német jövevényszó. A középfelnémet wandern: „mozgásban van, megy; költözik; utazik” igéből származtatható. Első előfordulása 1519-ből való. A vándor szó a nyelvújítás idején Kazinczy hatására terjedt el, a vándorlás első leírása pedig 1727-ben Mikes Kelemtől való (Törökországi levelek 114.)¹⁷

Szubrégiónk, s ezen belül az Osztrák-Magyar Monarchia a 19. század második felétől a migránsok egyik kibocsátó területe. Az elvándorlások motivációi, különösen a 20. század 40-es éveitől egyre összetettebbek. Az elmúlt száz évet figyelve a migráció sokrétű, gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális szempontból egyaránt. Jellemző, hogy az állami beavatkozások erőteljesen befolyásolják Európa e térségében a migrációs folyamatokat. A két világháború között a befogadó országok korlátozták a bevándorlást, míg 1949 után a kibocsátó országok zárták el 40 évre a külső vándorlás szinte minden legális lehetőségét. E történelmi áttekintés nem öncélú, a múltbéli migrációs hullámok tanulmányozása segít bennünket a mai folyamatok értelmezésében is.

A német telepések „Drang nach Osten”-je talán a középkori Európa vitalitásának a legszembetűnőbb bizonyítéka. A ma lengyelek, csehek, szlovákok, magyarok, románok és litvánok lakta területekre

¹⁷ Kecskés Judit, 1998.

megindult a német nyelvterületről a bevándorlás. A 11. század közepétől – mintegy száz évvel a nyugati demográfiai fellendülés kezdete után – a német telepesek elkezdtek kirajzani az Elbán túli területekre, legyőzve vagy kiszorítva onnét az őshonos vend népességet. A 13. században a teuton lovagok azt a megbízást kapták, hogy térítsék meg Poroszország, valamint a Baltikum keleti részén fekvő Litvánia hatalmas és még pogány területeit. A térítés, és persze a hódítás együtt járt a gazdasági tervezés egy kezdetleges formájával. A felderítőknek, vagy telepítőknek nevezett megbízottak megállapodtak egy nagy földbirtokossal, vagy a helybéli fejedelemmel egy vagy több falu létesítéséről. Aztán bejárták Európa sűrűn lakott vidékeit, így Németország nyugati felét és a Németalföldet, ahonnan telepeseket toboroztak. A teuton lovagok sok várost is alapítottak, pl. Memelt, Rigát és Königsberget, és kereskedtek is. Megjegyezzük, a mongol pusztítás után a magyar és a lengyel királyok szintén német telepeseket hívtak be az országukba, saját törvénykezést és a gazdasági intézményeik kontinuitását is biztosítva (hospesek-vendégek).

1. Kelet-Közép-Európa: megkésített iparosodó

A 19. században, az első világháború kitöréséig több mint 50 millióan hajóztak át Európából a tengerentúli országokba, közülük legtöbben, 35 milliónyian az Egyesült Államokba. E modern népvándorlásba a közép-és délkelet-európai népek viszonylag későn, nagyobb részt az 1880-as évektől kapcsolódtak be. Az Osztrák-Magyar Monarchiából (52 millió lakos) 1861 és 1913 között csaknem 4 millió bevándorlót regisztráltak az Egyesült Államok hatóságai. A többségük – 2,3 millió – 1899 után érkezett. Eredendően ez a vándorlás az Atlanti-óceánon kétirányú volt. Amerikából is kb. 2-5 év munka után minden harmadik vándor – „a tenger vándormadara” – visszatért eredeti otthonába. Példaként, 1899 és 1910 között a bevándorló szlovákok mintegy 30%-a járt már korábban az Egyesült Államokban. A visszautat azonban, és a tömeges kivándorlást is megszakítja az első világháború kitörése. A kárpát-medencei „amerikások” között legnagyobb létszámú a paraszti népesség. Hogyan magyarázható ez a paraszti exodus? Már a kortársak is sokféleképpen magyarázták, hol a népet nyomorító magas adó-

kat, hol a hosszú katonáskodást, hol a nagybirtokrendszert, hol a feudalizmus egyéb maradványait okolva. Leginkább a paraszti „földéhségben” vélték megtalálni az okot. Valóban, a Kelet-Közép-Európainál jóval magasabb munkabér és a biztos munka lehetősége csábította a „kárpát-medencei Ábeleket” is átkelni a tengeren Amerikába. Hogy pár év bányá, vagy gyári munka után hazajöve, a megtakarított dollárokból egzisztenciát teremtsenek. Földet vegyenek, s építsenek rá egy cserepes tanyát.

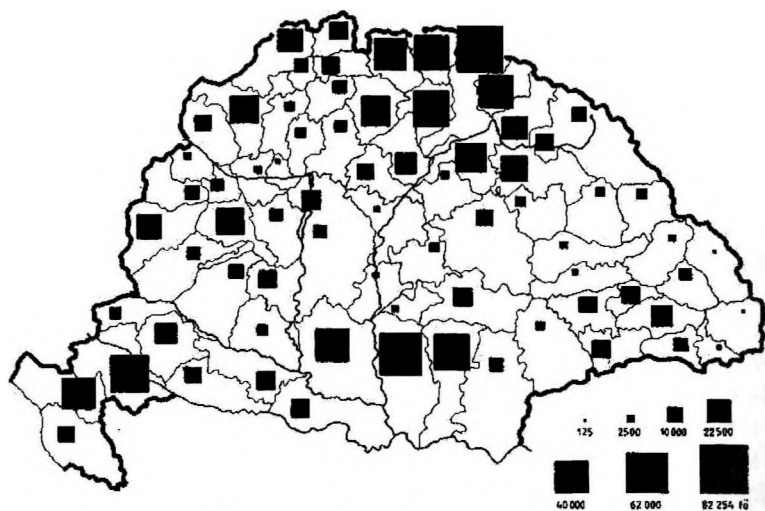
Az elvándorlások méretei szembetűnő különbségekkel alakultak országokon belül is. Az Osztrák-Magyar Monarchiában a legnagyobb kivándorlási központ a birodalom északkeleti régiója, benne Galíciával és a Magyarország északi és keleti vidékével, az ipari centrumoktól távoli, de nem a legelmaradottabb területek.

Kivándorlási központok kialakultak Európa-szerte az etnikailag homogén társadalmakban is. Az Osztrák-Magyar Monarchia és a történeti Magyarország helyzete annyiban sajátos, hogy a perifériákon nagyrészt nemzeti kisebbségek éltek, így ők nagyobb arányban szerepelnek az elvándorlók között, mint a Habsburg Birodalom össznépeségében jelzett arányuk.¹⁸

Az első világháború előtti nemzetközi migrációt döntően gazdasági okok motiválják. A régióban először az első világháború végén tapasztalható, hogy a politikai szempontok kerülnek előtérbe a tömegek migrációjában. Példaképpen a történeti Magyarországnak a trianoni békeszerződésben az utódállamoknak juttatott területeiről százezrek – mintegy 400 ezer fő – költöztek be a trianoni Magyarországra. (A kényszermigránsok, a környező országokból Magyarországra áttelepített és menekülő magyar nemzetiségűek pontos számát nem ismerjük. A kikényszerített migráció nagyságrendjét jelzi, hogy 1919 és 1924 között a Romániához csatolt területről kb. 200 ezren, az ezt követő tíz évben pedig további 130 ezren költöztek Magyarországra).¹⁹

¹⁸ Tóth Pál Péter: Bevándorlás Magyarországra, 2006.

¹⁹ Puskás Julianna – Fejős Zoltán: Migráció Közép-Kelet-Európában. Regio, 1991. 2. évf. 4. sz.

Magyarországi kivándorlás a tengerentútra 1899 – 1913 között (Puskás J. nyomán)

Forrás: Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza (1992)

2. Nemzetközi vándorlás Közép-Európában a két világháború között

Az első világháború kitörésével a nemzetközi vándormozgalom történetének az első szakasza lezárult. Az Amerikai Egyesült Államok elhatározta a bevándorlás szigorú korlátozását. 1921-ben az Egyesült Államok Kongresszusa elfogadta az *Emergency Quota Act*-ot, amely szerint az 1910-es népszámlálás adatait alapul véve a korábban bevándoroltak 3%-ában határozták meg az évente beengedhetők létszámát. Az 1924-ben elfogadott *Immigration Restriction Act* tovább szigorította az Egyesült Államokból történő bevándorlást. (Az *Immigration Restriction Act May 26, 1924*. www.nkasd.win.k12.pa.us/discuss/1924.html) Miután az Egyesült Államok bezárta kapuit a kelet-közép-európai migránsok előtt, az úticél a '20-as évek második felétől Kanada, Argentína és Brazília leginkább, de a világválság idején (1929-33) ezek az országok is szigorítják a bevándorlási politikájukat.

2. táblázat: A kelet-európai migráció legfontosabb kibocsátó- és célországai, 1950-1993

Kibocsátó ország	Kivánd.	Kivánd. %	Célország	Migránsok	Migr. %
NDK 1950-90	5 275 ezer	37,3	NSZK	9 640 ezer	68,1
Ex-Jugoszl.	2 435 ezer	17,2	Izrael	1 150 ezer	8,1
Lengyelo.	1 980 ezer	14,0	Töröko.	930 ezer	6,6
Szu-FÁK	1 670 ezer	11,8	USA	700 ezer	4,9
Többi orsz.	2 800 ezer	19,7	Többi orsz.	1 740 ezer	12,3
Össz.	14 160 e.	100	Össz.	14 160 e.	100

Forrás: www.uni-miskolc.hu/~ecomojud/021030.ppt

3. A II. világháborút megelőző évek, a világháború és a hidegháború korszaka

Ezen időszak tömeges népmozgásai – a kitelepítések, az elüldözések, a lakosságcserek, az elmenekülések – története a mi szubrégióink vonatkozásában is. A 20. század kataklizmáinak megismeréséhez néhány adattal hozzájárulhatunk. Jelezzük, hogy a világháború végén Európában mintegy 11 millió hontalan bolyongott, a németek millióit nem számolva. Összességében, a második világháború következtében mintegy 30 millió személy kényszerült vándorlásra. A győztes hatalmak döntése értelmében közel 8 millió németet telepítettek ki Lengyelországból, Csehszlovákiából, Jugoszláviából és Magyarországról is. (Tőlünk mintegy 220 ezer főt, zömmel Németország nyugati megszállási övezeteibe). Ugyanakkor a szovjet uralomtól való félelem és a bizonytalan jövő miatt, mintegy 12 millió német költözött el az országból. A világháború befejezése után a nyugat-európai országok

menekülttáborokban mintegy 10 millió „dípi” (displaced person) – hontalan – élt. A sorsukat rendezendő 1947-ben megalakult a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet – International Refugee Organization (IRO) – az ENSZ keretén belül. E szervezet segítette több mint 1 millió személy letelepítését 1947 és 1951 között.²⁰ Az osztrák és német táborokban tartózkodó „ex-enemy”-k, a „volt ellenségek” közül mintegy 360 ezer fő az Egyesült Államokba költözött, mintegy 150 ezren Kanadába, 200 ezer fő Ausztráliába és 140 ezer ember Dél-Amerikába vándorolt. Megjegyezzük, közülük sokan volt magyar állampolgárok, akiknek egy része az 1944. október 20-án kelt kormányrendeletnek engedelmessé vált emigránssá. Az országot elhagyó magyar állampolgárok száma, illetve a szomszédos országokból idemenekült magyarok létszáma pontosan nem ismert. Az 1946-os Magyar Statisztikai Zsebkönyv (Budapest, 1946. 2004. p.) 1 033 491 főben állapítja meg a menekülők számát. Közülük ugyanezen forrás szerint 1945 nyaráig 641 506-an térnek vissza az országba. Az Egyesült Államok Kongresszusa 1948-ban elfogadta a *Displaced Persons Act*-ot, a hontalan személyek befogadásának megkönnyítésére. A korábbi kvóták továbbra is érvényesek maradtak ugyan, ám megengedték, hogy a kvótákat több évre előre betöltsék. Így „alkalmas hontalan és menekült személyek befogadására 202 ezer kvóta-vízumot adtak ki. Sok hontalan választotta Dél-Amerikát új hazájának. Az európai menekültek és hontalanok között mintegy 20%-ra becsülhető a zsidók aránya. Ők Palesztinába 1948-ig az angolok által megállapított kvóták szerint telepedhettek le, majd a független Izrael megszüntetett minden ilyen korlátozást.

Térségünk „szovjetesítése” következményeképpen 1949-re lezárták a népi demokráciák államhatárait. Churchill után „vasfüggöny ereszkedett le a Balti-tengertől az Adriáig”. A „szovjetesített” Kelet-Közép-Európából a legális elvándorlás lehetősége 40 évre megszűnt. A „diszsidálás” vagy annak kísérlete szankcionált, politikai állásfoglalásnak minősül a hatalom szemében. Az illegális országelhagyók politikai és gazdasági szempontjai elválaszthatatlanok egymástól. Három nagy tömegeket megmozgató „gátszakadás” történt: az 1956-os forradalom után Magyarországról, az 1968-as „prágai tavasz” eltírása után Cseh-

²⁰ u.o.

szlovákiából, illetve a lengyel katonai diktatúra bevezetése után (1981) távoztak tömegesen külföldre.

1956-57-ben 207 763 fő hagyta el Magyarországot, közülük legálisan 13 928 fő menekültként 193 835-en. A hazatérők száma ugyanekkor 14 562 fő, tehát az ország tényleges vesztesége 209 214 fő.²¹ 1951-ben a menekültek helyzetét rendező Genfi Egyezmény elfogadásával a korábbi hontalan státusú személyek rendezhették állampolgárságukat. A kelet-európai átlagnál magasabban kvalifikált, és viszonylag fiatal magyar '56-os emigráció tagjai számára egy speciális rendelkezés „nonquota immigrant visa” és az „elnöki parole” (becsület-szó) tette lehetővé, hogy a magyar menekültek bevándorolhassanak és letelepedhessenek az Egyesült Államokba.

Térségünk politikai zártság okán az 1960-70-es évtizedekben tapasztalható nemzetközi munkaerővándorlási hullámból kimaradtak. A nyugat-európai szociális piacgazdaságok irányába mozduló tömegek Európa mediterrán térségeiből indulnak és Dél-Európából: olaszok, spanyolok, görögök, törökök... és Jugoszlávia lakói, mivel a jugoszláv kormány nekik a '60-as évek elején engedélyezte a külföldi munkavállalást. A célországok pedig Nyugat-Németország, Svájc és Svédország, illetve a volt gyarmataikról Nagy-Britannia és Franciaország.

4. Adalékok Közép-Kelet-Európa migrációjához az 1989-'90-es változásokat követően

A 20. század utolsó évtizedében hatalmi-politikai átrendeződések nyomán a hajdani Közép-Európa elmosódott körvonalai újra kontrolosabbak lettek. Közép-Európa ma Nyugat-Európa, illetve az Európai Unio frontier-területe. Tehát az a térség, amelyet a Nyugat átformál, remélhetőleg integrál, és a frontier-zóna így keletebbre kerül. E térséget a történelmi örökség, a rendkívül heterogén etnikai és vallási különbözőség rendkívül sebezhetővé teszi, meghosszabbítva e terület Bibó István²² által leírt konzolidálatlan állapotát. Ezen sajátságos

²¹ Tóth Pál Péter (2006): A nemzetközi vándorlás szerepe a magyar népességfejlődésben

²² Bibó István: Az európai egyensúlyról és a békéről. Válogatott tanulmányok, Magvető Kiadó, 1986.

jegyek figyelembevételével kell foglalkoznunk a mögöttünk lévő évtized migrációs mozgásaival. (Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola: Tóth József tézisei) Mire megszűnt az a kettéosztottság, amely 1947/48-tól a migráció vonatkozásában az ún. nyugati és a keleti világot egymástól elválasztotta, tehát az 1980-as évek végére és a '90-es évek elejére a nyugat-európai országok bevándorlási politikáját egyre inkább az elzárkózás, és a volt Szovjetunió befolyásolási övezetiből való tömeges „beözönlés”-től való félelem befolyásolta. Látnivaló, a tömeges beözönlés elmaradt és a nemzetközi vándorlás feltételeinek a meghatározása mindinkább egyértelművé vált. Az EU létrejöttével az Unióhoz tartozó országok tekintetében a korábbi külső vándorlás belső vándorlássá transzformálódott. A jelenlegi kereteket a Maastrichti Szerződés és a schengeni előírások együttesen határozzák meg.

Jelenleg még nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a nemzetközi vándormozgalom e legújabb szakasza hogyan és mennyiben bővíti vagy szűkíti a résztvevők eddigi lehetőségeit.²³ (Dr. Hárs Ágnes, 2001.) Megjegyezzük, az ENSZ ajánlása szerint az egy évnél hosszabb ideig külföldön tartózkodót tekinthetjük tartós vándornak, és az állandó lakhatás alapján különbözteti meg az ajánlás a migránsokat a nem migránsoktól: a turistáktól, az utazóktól, a menekültektől és más „speciális kategóriák”-hoz tartozóktól, amilyenek például a szezonális munkások vagy a diákok. Az ENSZ ajánlása értelmében migráns lehet emigráns vagy immigráns, és pedig négy-négy kategóriát különböztet meg: Bevándorló lehet: a) tartós bevándorló; b) időszakos bevándorló; c) időszakosan külföldön munkát vállaló, majd hazatérő állandó lakos; d) nomádok. Kivándorló, pedig hasonlóképpen lehet: a) tartósan kivándorló; b) időszakos kivándorló; c) időszakos munkavállalás után távozó nem állandó lakos; d) nomádok. Kelet-Közép-Európa jeleztük korábban, a 20. század közepéig migránsokat jelentős számban kibocsájtó terület volt, 1989 után három nagyobb menekülthullám csapott ki a térségből, több mint 10 ezer volt NDK-beli állampolgár jórészt hazánkon keresztül törekedett bejutni az akkori Nyugat-Németországba. Ezidőtájt a Romániából érkező menekültek számát

²³ Dr. Hárs Ágnes: Népeségmozgások Magyarországon a 21. század küszöbén. Migráció és az Európai Unió, 2001.

30-35 ezerre becsüli a Menekültügyi Hivatal (1989. októbere előtt). A harmadik nagy menekülthullámot a délszláv háború hozta. Térségünkben jellemzően azóta is folyik egy nyugati irányú migráció, amely növekvő számban sodor ki Kelet-Közép-Európából szakképzett munkaerőt, közöttük sok tehetséges diplomást. Működik a „brain drain”, ugyanakkor országaink Kelet-Európa, Ázsia és Afrika migráns tömegeinek irányországaiá válnak. Egyelőre még nem célország vagyunk a potenciális bevándorlók számára, hanem tranzit-övezete a térség, illetve tranzitállomás a kiszemelt ország. A hagyományosan Kelet-nyugati migrációs úton, a növekvő számú menekült és migráns befogadása, ellátása, majd integrálása egyre nagyobb feladat a szubregiói kormányainak és az itt élő lakosságnak. Kelet-Közép-Európa népei is tartanak az újabb menekülthullámoktól, és aligha megalapozatlanul.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Migráció és az Európai Unió (2001): Tanulmánykötet, Szerkesztette Dr. Lukács Éva – Dr. Király Miklós, Szociális és Családügyi Minisztérium, Bp. Felhasznált tanulmányok: Dr. Tóth Pál Péter: Népeségmozgások Magyarországon a XIX. és XX. században (19-41. old.); Dr. Hárs Ágnes: Népeségmozgások Magyarországon a XXI. század küszöbén (43-62. old.); Dr. Tóth Judit: A nemzetközi migráció jogi alapjai (81-123. old.)
- A migráció szociológiája (2001): Tanulmánykötet, Válogatta és szerkesztette Sík Endre, Szociális és Családügyi Minisztérium, Bp. Felhasznált tanulmányok: Douglas S. Massey-Joaquin Arango-Graeme Hugo-Ali - Kouaouci-Adela Pellegrino - J-Edward Taylor: A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés (9-41. old.); Aristide Zolberg: Újabb hullámok: migrációelmélet egy változó világban (41- 58. old.)
- Migráció (1998): Tanulmánygyűjtemény I. kötet, szerkesztette Illés Sándor – Tóth Pál Péter, KSH Népeségstudományi Kutató Intézet Bp.
- Bevándorlás Magyarországra (2006): Szerkesztette Tóth Pál Péter: Lucidus Kiadó, Bp. Kisebbségkutatás könyvek sorozat Felhasznált tanulmányok: Tóth Pál Péter: A magyarországi bevándorlás okai és következményei (9-45. old.); Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyar népeségfejlődésben (49-121. old.)
- Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza (1992) Tankönyvkiadó, Bp.
- Rondo Cameron: A világgazdaság rövid története (1998) Maecenas Könyvkiadó, Bp.
- Samuel P. Huntington (1998): A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása Európa könyvkiadó, Bp.
- Bogár László: Magyarország és a globalizáció (2003) Osiris kiadó, Bp.

Puskás Julianna (1991): Migráció Kelet- Közép-Európában a 19. és 20. században Regio - Kisebbségtudományi Szemle, 2. évf. 4. sz.

Cseresnyés Ferenc (1996): Migrációs potenciálok és trendek Európában Regio- Kisebbség, politika, társadalom, 7.évf. 4. sz.

Korunk (2003): Harmadik folyam XIV/6. sz. 2003. június Horváth István: a vendégmunka; Botházi Mária: Francia kaland erdélyi magyarul; Csibi Barna: „God Bless America!”; Zsók István: Ábel Velencében; Móra Zoltán: Munkás vendégek Magyarországon; Áron, aki Amerikában dolgozott, és pénz nélkül jött haza (a kérdező: Sípos Zoltán)

Szilágyi Györgyi (2000): A munkaerő vándorlás főbb irányzatai Közép-Kelet-Európában

Jöttmentek világa (Pósa Tibor beszélgetése Rédei Mária egyetemi docenssel, A nemzetközi migráció földrajza című könyve megjelenése kapcsán), Magyar Nemzet – Magazin, 2007. nov. 10.

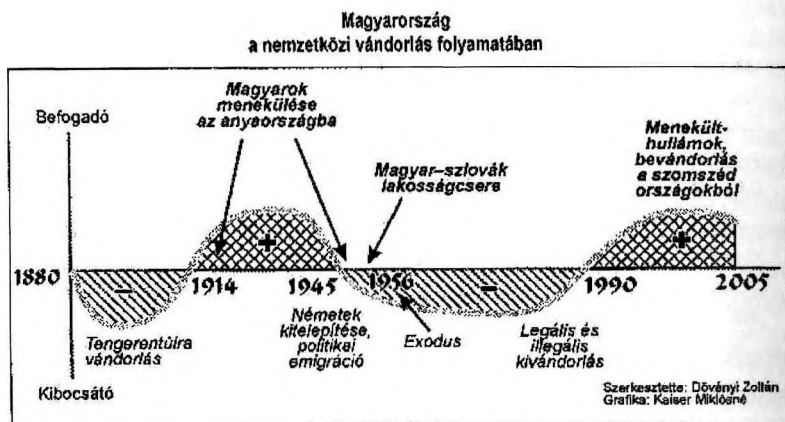
Illés: Az Európai Unió tagországaival zajló migráció jellemző jegyei (www.uni-miskolc.hu)

Mészáros Klára: Kínaiak Európában (www.hhrf.org/korunk)

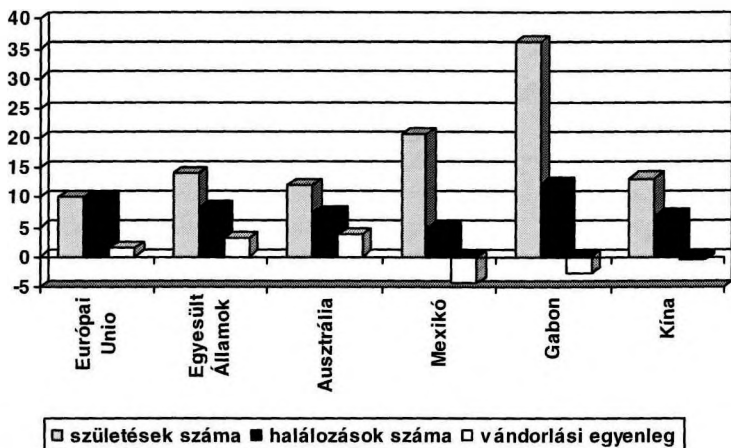
Tóth József: A közép-európai migráció keretei és kutatási tézisei (tothj@gamma.ttk.pte.hu)

Gazdasági migráció Európában (www.socialplatform.org/module)

MELLÉKLETEK:

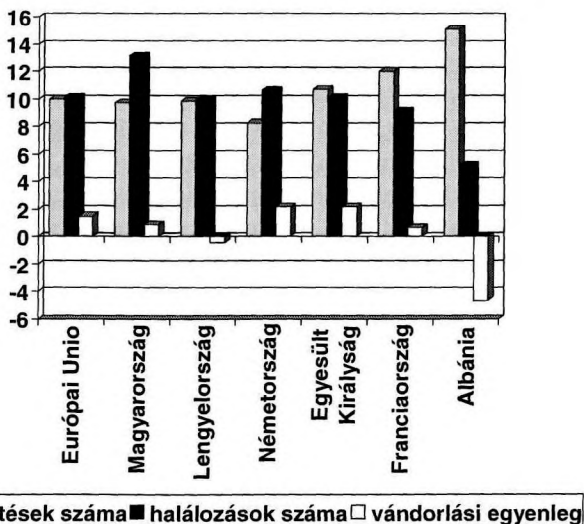

Forrás: Bevándorlás Magyarországra (2006.) Szerkesztette: Tóth Pál Péter – Lucidus kiadó, Bp.

Forrás: www.uni-miskolc.hu/~ecomojud/021030.ppt

Népmozgalmi adatok 2006-ban 1000 főre

Forrás: www.uni-miskolc.hu/~ecomojud/021030.ppt

Konnektivizmus – egy új tanulás- és döntés-elmélet felé?

Bevezetés

A tanulókönyezetek, hagyományos és e-learning kurzusok kialakítása során a kurzuskészítők, fejlesztők, tanárok által követett pedagógiai módszerek általában három „hagyományos” pedagógiai, illetve tanuláselméleti irányzat köré csoportosulnak. Szinte minden esetben a *behaviorista*, a *kognitivist*a vagy a *konstruktivist*a tanuláselmélet – tiszta vagy hibrid – gyakorlati megvalósításaival találkozunk. Az elterjedt tanuláselméletek és a kapcsolódó módszertanok azonban az informatizálódás előtti korszak szülöttei. A számítógépes tanulókönyezet megjelenése pedagógiai paradigmaváltást vetít előre, amelyet a konnektivista tanuláselmélet előtérbe kerülése, és némiképp divatja jellemez.

Az elmúlt években az információs-kommunikációs technológia jelentősen átalakította az iskolai és szervezeti tanulás gazdasági-társadalmi környezetét, a változások a tanulás alapelveit, folyamatait leíró tanuláselméleteket sem hagyták érintetlenül. „A tanulásnak egyfajta létezési móddá kell válnia, az egyének és a csoportok számára ez olyan folyamatosan változó magatartási, viselkedési, cselekvési minták halmazát jelenti, amely a meglepő, újszerű, kellemetlen, erőszakos vagy éppen csak gyakran ismétlődő események párhuzamos feldolgozását teszi lehetővé.” [Vaill, 1996:42]

Bár a folyamatos, élethosszig tartó tanulás szükségessége az ipari forradalom óta növekvő mértékben jellemzi a modern társadalmakat, tehát aligha az utóbbi évtizedek forradalmian új jelensége, az információs-kommunikációs technológiának és magának az információcserének és a kommunikációnak a felgyorsulása olyan dinamikusan átalakuló gazdasági-társadalmi környezetet teremtett, amely folyamatos alkalmazkodást és tanulást kíván.

Elterjedt álláspont, hogy egyes szakterületeken a néhány évtizeddel ezelőtt még években-évtizedekben mért „avulási idő” hónapokra csökkent, a korábban lineárisan fejlődő tudás mára exponenciális ütemben növekszik, s ez élethosszig tartó tanulást tesz szükségessé. Az érvelés azonban technológiai és társadalomtudományi szempontból is erősen vitatható.

Bár egyes informatikai eszközök térfogategységre/méretre eső kapacitása, a különböző hálózatok nagysága és „bonyolultsága”, az informatikai szolgáltatások elterjedtsége stb. a '90-es évek második felében, és az új évszázad első éveiben exponenciálisan nőtt, mindez nem általánosan érvényes törvényszerűség. Az exponenciális növekedés mára számos területen újra lineárisnak tűnik, s amúgy sem rendelkezünk az egész „ágazatot” jellemző, megbízható, általános mérőszámokkal. Az információs-kommunikációs technológia általános exponenciális növekedése tehát néhány szűk körben és időlegesen érvényes trend durva általánosítása.

A tudás gyarapodásának és változásának gyorsuló – exponenciális – növekedését leginkább az információs társadalom és tudásgazdaság posztmodern apológiai szeretik általános érvényűnek láttatni. „A tudás felezési idejének csökkenése az egyik legfontosabb tényező. (...) Az Amerikai Képzési és Dokumentációs Társaság (*ASTD – American Society of Training and Documentation*) szerint a Világban fellelhető tudás mennyisége megduplázódott az elmúlt tíz évben, és a jövőben minden 18 hónapban újra megduplázódik.” [Gonzalez, 2004] A próféciákat azonban sem az információs-kommunikációs technológia fejlődésének üteme nem erősíti meg, sem megfelelő mérőszámokkal nem sikerült eddig alátámasztani. Machlup, Drucker, Bell és követőik módszertani kísérletei vitatható eredménnyel jártak. A tudás „elavulását” jelentős részben más tényezők okozzák.

Kétségtelen, hogy a tudásgyarapodás egyes területeken számottevő, de az egyéni és csoportos tudás elavulásának felgyorsulása inkább az újkapitalizmus természetében keresendő. Az elmúlt 20-30 évben Keleten és Nyugaton a dolgozók tömegei számára tűnt el az államszocialista-államkapitalista viszonyok kiszámíthatósága, tervezhetősége, védőernyője. A saját korlátait, határait – időlegesen, de még meglehetősen sokáig – sikeresen felszámoló, tevékenységét globálisan szervező tőke az információs-kommunikációs technológia lehetőségeit

(is) egyfajta katalizátorként felhasználva, igen gyorsan képes üzletmenetét átalakítani. Az ellenerők és ellenkultúra többnyire „sikeres” – a társadalom többsége számára valójában inkább kétségbeejtő – felszámolása révén a különböző, egyre rugalmasabb szervezeteken belül az alkalmazottak fluktuációja, a munkafeladat megváltozása, az új tevékenységi ágak megjelenése felgyorsult. Az élethosszig tartó tanulás előtérbe kerülésének fő oka tehát valójában az egyéni és társadalmi bizonytalanság növekedése: a munkakörnyezet, a munka jellege, a munka elvégzéséhez szükséges kompetenciák a korábbiaknál sokkal gyorsabban és fenyegetőbben változnak meg.

A folyamatos tanulás, önképzés a fenti tényezőktől függetlenül a progresszív európai mozgalmakban – a népfőiskoláktól a munkásmozgalmi olvasóköroökig – lényegében már a XIX. században központi jelentőségű volt. Nem lehet azonban elvonatkoztatni a tanulási cél jelentőségétől, nem mindegy ugyanis, hogy a folyamatos tanulás, önképzés célja a tevékeny, sokoldalúan művelt és öntudatos ember, aki dolgozóként is képes megfelelni a felmerülő kihívásoknak, s talán valamelyest alakíthatja is munkahelyi és közvetve társadalmi viszonyait, vagy az adott szervezet tulajdonosainak és menedzsmentjének változó céljai szerint folyamatos változtatásra, tanulásra *kényszerített* munkavállaló.

Bár a motiváció jellege korántsem másodlagos, az információs-kommunikációs technológiák által teremtett lehetőségek és a hozzájuk kapcsolódó konnektivista pedagógiai paradigma nemcsak hatékony, hanem demokratikus, „egalitáriánus” tanulókörnyezetet is teremthetnek, így a konnektivista pedagógia a jövőben a folyamatos, élethosszig tartó tanulás új, általános pedagógiája és egyes jellegzetességeiből fakadóan döntéseméleti irányzata lehet.

Általános tanulási trendek

A tanulás általános viszonyainak megváltozását számos empirikusan is jól mérhető tényező bizonyítja:

- Számos tanuló¹ a későbbiek során eredeti képzettségétől eltérő területen kénytelen dolgozni.
- A formális tanulás egyre kisebb részt képvisel a tanulási folyamatban. Az informális tanulás az ismeretszerzés egyre meghatározóbb eleme, a gyakorlati feladatok megoldásában résztvevő közösségek, a személyes hálózatok és a közvetlenül a munkához kapcsolódó feladatok teljesítése a tanulás egyre hangsúlyosabb elemeivé válnak.
- A tanulás élethosszig tartó folyamattá válik, a munka és a tanulás határai elmosódnak, eltűnnek.
- Az alkalmazott technológia változásokat generál az emberi gondolkodásban.
- A szervezet és az egyén egyaránt tanulószervezetnek („organizmusnak”) tekinthető. A tudásmenedzsment módszereinek előtérbe kerülése felveti az egyéni és a szervezeti tanulás elméleti összekapcsolásának igényét.
- A korábban az egyes tanuláselméletek alapján kidolgozott oktatási folyamatokat, tevékenységeket a technológia növekvő mértékben támogatja, tehermentesíti.
- A szakértelem (*know-how*) egyre inkább a szükséges tudás azonosításának (*know-what*) és forrásának (*know-where*) képességével egészül ki.

Elméleti háttér

Driscoll [2000:11] szerint a tanulás „az emberi tevékenység folyamatos megváltoztatása vagy változtatási képessége, amely a tanuló korábbi tapasztalataira és a környezettel való interakcióra épül.” A definíció számos, behaviorizmushoz, kognitívizmushoz, konstruktívizmushoz kapcsolódó jellegzetességre utal, a tanulás ugyanis az elterjedt

¹ Tanuló alatt természetesen a bármilyen (közoktatási, felsőoktatási, vállalati stb.) oktatásban résztvevő személy értendő.

tanuláselméletek szerint tartósan megváltozott érzelmi, szellemi, pszichológiai állapotként, a tapasztalatokkal és a tartalommal vagy másokkal való interakció eredménye.

Driscoll [2000:14-17] a tudás és a tanulás definíciós problémáinak összetettségét is összefoglalja:

- *A tudás forrása:* A tapasztalat vagy a velünk született képességek fontosabbak? Spekulatív gondolkodás, „filozofálás” révén szert tehetünk-e tudásra?
- *A tudás tartalma:* A valóság igazán megismerhető, a tudás valóban megszerezhető? Közvetlenül emberi tapasztalat révén szert tehetünk-e tudásra?

Az utolsó kérdésekre adott lehetséges válaszok alapján lényegében a tanulóhoz kapcsolódó meghatározó ismeretelméleti hagyományok is leírhatók:

- *Az objektivizmus* azt állítja, hogy a valóság külső és objektív, a tudás tapasztalat útján megszerezhető.
- *A pragmatizmus* szerint a valóság az értelmezés által válik valósággá, a tudás tehát tapasztalat és gondolkodás útján jön létre.
- *Az interpretivizmus* szerint a valóság belső világunkban alakul ki, a tudás belsőleg kerül felépítésre, a tudás csak értelmezés által jön létre.

A fenti elméletek hangsúlyozottan ismeret- s nem lételméletiek, pl. az interpretizmus nem jelenti feltétlenül az objektív, külső, létező világ szubjektív idealista, ontológiai tagadását.

Az egyes ismeretelméleti irányzatok némi leegyszerűsítéssel rendre a behaviorista, kognitivist, konstruktivist tanulóelméleti irányzatoknak² feleltethetők meg. Mindhárom tanulóelmélet képviselői egyetértenek abban, hogy a tudás egy olyan cél vagy állapot, amely gondolkodás vagy tapasztalat révén elérhető, tehát alapvetően nem velünk született képesség. A köztük lévő különbség – az ismeretelméleti kiindulópontokra épülve – alapvetően a tanulás módjának értelmezésében rejlik.

² Természetesen, a pszichológiai irányzatok bemutatása nem feladatunk, elsősorban a tanulóelméletekre koncentrálunk.

A behaviorizmus szerint a tanulási folyamat megismerhetetlen, nem vagyunk képesek megérteni, hogy a tanulás során mi zajlik a tanuló fejében. (A *fekete doboz* elmélete.) Gredler [2001] úgy véli, hogy a behaviorizmus több elméletet foglal magába, s a tanulásról alapvetően három feltevessel él:

- A külső, megfigyelhető viselkedés fontosabb, mint a belső, pszichikai folyamatok megértése.
- A viselkedést elsősorban a környezeti ingerek (stimulus) és a rájuk adott reakciók jellegzetességeinek és törvényszerűségeinek feltárásával lehet leírni.
- A tanulás lényegében a viselkedés megváltozása.

A kognitivizmus felfogása némileg leegyszerűsítve a számítógépek információ-feldolgozási modelljéhez hasonlítható. A tanulás folyamata az információbevitelből, az információ rövid távú memóriában történő tárolásából, majd a hosszú távú memóriában történő tartós rögzítéséből áll. A kognitív elméletekben a tudás egy szimbolikus mentális konstrukció a tanuló elméjében, a tanulás lényegében az a mód, ahogy ezek a szimbolikus reprezentációk rögzülnek a memóriában.

A konstruktivizmus szerint a tanulók úgy építik fel a tudásukat, hogy megpróbálják a korábbi tapasztalataikat megérteni. A behaviorizmus és a konstruktivizmus a tudást a tanulóhoz képest külső tényezőként értelmezi, a tanulás a tudás „internalizálása”, belsővé tétele. A konstruktivista felfogásban viszont a tanuló nem egy üres „edény”, amit meg kell tölteni a már létező tudással, hanem aktívan részt vesz a tudás felépítésében. A tanulók gyakran saját útjukat járják a tudásépítésben, amely többnyire igen rendezetlen és összetett folyamat. Ha a tantermi oktatás képes ezt a szerteágazó jelleget megragadni és utánozni, sokkal hatékonyabb lesz az „életre nevelésben”.

A tanuláselméletek korlátai

A hagyományos tanuláselméletek közös kiindulópontja, hogy a tanulás az egyénen belül történik, így kritikusaik szerint a tanuláselméletek a szervezeti tanulás megragadására képtelenek.³

³ Bár a „dinamikus tanulókörnyezet” értelmezésével a szervezeti – és hálózati – tanulás a hagyományos elméleti alapokra építve is modellezhető.

A hálózati tanulás teoretikusai szerint a tanuláselméletek alapvetően nem foglalkoznak azzal, hogy a tanultak mennyire tekinthetők értékesnek. A hálózati világban a megszerzett információ, a tudás értéke határozza meg, hogy érdemes-e azt felkutatni, megszerezni. A tanulás értékének a felbecsülése tehát olyan köztes készség, amely a tanulási folyamat előfeltétele. A szükséges információ és tudás gyors gyarapodása vagy átalakulása gyakran olyan cselekvést igényel, amelyhez a szükséges információ nem elsődleges tudásunk része, ezért a szintetizálás, a különböző „mintázatok”, sémák felismerése egyre értékesebb képességgé válik.

A hagyományos tanuláselméletek teoretikusai folyamatosan újrarendeljkék és továbbfejlesztik elméleti alapvetéseiket, azonban kritikusai szerint ez egy bizonyos határon túl nem lehetséges; teljesen új megközelítésre van szükség.

A tanuláselméletek, az IKT és az új társadalomtudományi elméletek (káoszelmélet, hálózati elméletek) szintézise egyre inkább új tanuláselméleteket alapoz meg, amelyek alapvetően a következő tapasztalati tények és elméleti eredmények koherens összefoglalására törek-szenek:

- A tudás megszerzése egyre kevésbé lineáris módon történik.
- A technológia egyre hatékonyabban képes bizonyos kognitív műveletek elvégzésére a tanuló helyett (információ-tárolás és -visszakeresés).
- Az „információgazdaság” fejlődése egyre gyorsabb.
- Egyre több tevékenység során lehet olyan tudást hatékonyan felhasználni, amelyet a felhasználó, a tanuló nem ért pontosan.⁴
- A tanulás új, hálózat- és komplexitás-elméleti megközelítései egyre érdekesebb eredményekre jutnak.
- A káoszelméletből (is) ismert, komplex mintafelismerési folyamatok fontos szerepet játszanak a tanulásban.
- Az *összekapcsolódás* (interconnection) a tudás legkülönbözőbb területein válik alapvetően fontos tényezővé.

⁴ Az újdonságok újszerűsége egyes esetekben megkérdőjelezhető.

Egy alternatív elmélet felé

A technológia használatának és a kapcsolatépítésnek tanulási tevékenységként történő értelmezése az új tanuláselméletek meghatározó eleme. Aligha vitatható, hogy a személyes tapasztalat és tudásszerzés az utóbbi években új közegben zajlik, az új tanuláselméletek hívei azonban továbbmennek, s azt állítják, hogy a személyes, egyéni tudásszerzés egyre inkább a múlté. Az alternatív elméleti háttér részben káoszelméleti alapokon nyugszik.

Mivel a hálózatokon keresztül a korábbiaknál fokozottabb mértékben juthatunk hozzá mások közvetlen tapasztalataihoz, tudásához, a tudásszerzés egyre inkább a kapcsolatépítés szinonimájává válik.

A kapcsolatépítés fontossága a „világ új titokzatos rendjében” [Calder 2004] a káoszban válik a tanulás elsődleges elemévé. A káosz információelméleti megközelítésben elsősorban az előreláthatóság hiányát jelenti, s csak másodsorban a rend hiányát. A káosz hangsúlyozása szembehelyezkedik a modern reformpedagógiai hagyomány konstruktivista megközelítésével, hiszen míg a konstruktivizmus szerint a tudást a tanuló építi fel, a káoszelméleti megközelítésben a tudás a „tanulón kívül” létezik, a tanuló a minták, sémák értelmezése, felismerése által tesz szert tudásra. A közös értelmezés és a kapcsolatépítés tehát a létező tudás feltárására irányul.

A káoszelmélet szerint a kapcsolatok „burjánoznak”, lényegében minden kapcsolódik mindenhez – tehát a kapcsolatok bonyolultsága és nem a hiánya a jellemző, ahogy az elnevezés alapján gondolnánk – s esetenként obskúrusnak tűnő elméleti alapokra épít. Gyakori, mókás hivatkozási alap pl. a pillangó effektus, a jellemző „anekdota” szerint egy pekingi pillangó szárnyrezgése a következő hónapban esőt okozhat New Yorkban. [Gleick, 1987]

A pillangó effektus érdekes tanuláselméleti és döntéselméleti áthalásokhoz vezethet. A „kezdőfeltételektől való érzékeny függés” ugyanis alapvetően befolyásolja, hogy mit tekintünk megtanulásra érdemesnek, tehát mit tanulunk és a tanultak alapján hogyan cselekszünk. A tanulási cél kiválasztása azonban növekvő mértékben meghatározó döntési probléma. Ha az alapvető feltételek, amelyek korábbi döntéseink – így a tanulási cél kiválasztása – alapjául szolgáltak, megváltoznak, a döntések érvényessége megkérdőjeleződik, ezért a meg-

határozó minták – hiszen az összes szabály feltérképezhetetlen – változásának felismerése és értékelése olyan képesség, amelynek kialakítása nemcsak alapvető tanulási cél, hanem a döntések kulcstényezője. A kezdőfeltételek döntő és egyben – pl. gyors változás esetén – akár fatális jellege miatt, a tanulási és döntési folyamatok során kulcsfontosságú, hogy az adott szerveződés – az egyéni tanulótól a legbonyolultabb szervezetig – jól határozza meg a döntés alapjául szolgáló sémákat és a későbbiekben magas alkalmazkodó-képességgel rendelkezzen.

Rocha [1998] definíciója szerint a „rugalmas önszervező struktúra” (self-organization) a jól szervezett struktúrák, mintázatok, sémák vagy viselkedési formák spontán létrejötte véletlen kezdőfeltételek alapján. A tanulás, mint önszervező folyamat feltétele, hogy a rendszer (a személyes vagy szervezeti tanulórendszer) információs szempontból nyitott legyen, képes legyen a környezettel való kölcsönhatások rendszerezésére, rangsorolására és megváltoztathassa saját struktúráját. Az „önszervezés” (rugalmas reagálás és átalakulás) – amely nem egészen azonos a társadalmi önszerveződéssel⁵ – igen fontos szerepet játszik a tanulási folyamatban. Személyes szinten ugyanis az „önszervező struktúra” egy nagyobb, önszervező tudásépítés mikrofolyamata a szervezeten vagy az intézményi környezeten belül. Az információforrásokhoz való hozzáférés, a hatékony és hasznos információs mintázat, séma felépítésének képessége meghatározó, ezért kialakítása a legfontosabb oktatási célnak tekinthető.

Hálózatok, kicsi világok, gyenge kapcsolatok

A hálózat egyszerűen entitások közötti kapcsolatként definiálható. A számítógépes hálózatok, rácsok, társadalmi kapcsolatok arra az alapelvekre épülnek, hogy az emberek, csoportok, rendszerek, csomópontok, entitások úgy kapcsolódhatnak össze, hogy egy integrált rendszer jön létre. A hálózaton belüli változások az egész hálózatra kihatnak.

Barabási [2002] szerint a hálózati csomópontok folyamatosan új kapcsolatokért harcolnak, mivel a behálózott világban ez a túlélés

⁵ Az önszerveződés szó használata azonban nem zavaró, elterjedtsége miatt a későbbiekben én is így használom.

kulcsa. A kapcsolatépítési verseny a személyes kapcsolatok terén gyakran kevésbé tűnik hangsúlyosnak, azonban a hálózatok csomópontjai közötti „rangsor” minden hálózatban meghatározó. A gazdagabb kapcsolati rendszerrel rendelkező hálózati csomópontok könnyebben kapcsolódnak egy másik csomóponthoz. A tanulás területén is megfigyelhető ez a jelenség. Egy oktatási koncepció, tananyag, tanulási elem stb. akkor kelti fel mások érdeklődését – azaz akkor kapcsolódik egy az oktatás területén tevékenykedő aktorhoz, vagy tágabban értelmezve bármilyen entitáshoz – ha már eleve sok kapcsolódása van a létező elméletekhez, tantárgyi programokhoz, tanárokhoz stb. A tanulási hálózatokban általában intenzív keresztkapcsolódások jellemzők.

A hálózatokban ún. *gyenge kapcsolatok* különösen nagy jelentőséggel bírnak. A *kicsi világok* hálózataiban általában hasonló érdeklődésű, tudású, értékrendű emberek kapcsolódnak egymáshoz. A tartós kapcsolatokon kívül eső, rövid ideig tartó, vagy változó intenzitású gyenge kapcsolatok – ahol az erős kapcsolatokhoz képest kevesebb a csomópontok közötti kapcsolódás és kevésbé intenzívek a kapcsolatok – a megújulás, a haladás, az újdonságok, az innováció, a kreativitás fontos forrásai, épp az aktorok korlátozott „hasonlósága” miatt keltette feszültségek,⁶ új problémák, új megoldási utak feltűnése miatt. Nagyon káros tehát, ha a közösségi-társadalmi kapcsolatokban párhuzamos struktúrák jönnek létre gyenge kapcsolatok nélkül.⁷ Az oktatási innovációk sikerének kulcsa is jórészt a gyenge kapcsolatokban keresendő.

⁶ Épp az ilyen „feszültségek” fontossága jelent kapcsolatot a szintén terjedő komplexitás-elmélettel.

⁷ Gondoljunk például arra, hogy a belga *Pilarisation-Verzuiling* az ország széthullásával fenyeget. Aggasztó, hogy Magyarországon is terjed – a döntően politikai gyökerű – radikális elkülönülés, egyes televíziós csatornák, újságok, internetportálok közönsége jó példát mutat a párbeszédre képtelen csoportok formálódására, a gyenge kapcsolatok elvágására.

A konnektivizmus

A káoszelmélet, a hálózatelmélet, a komplexitás-elmélet, a döntéselmélet és az önszerveződés-elmélet integrációja egy új tanuláselmélet, a konnektivizmus megszületéséhez vezetett.

A konnektivizmus szerint a tanulás a gyorsan változó tényezők miatt bizonytalan környezetben zajlik, amelyet az egyén nem tud teljesen kontrollálni. A tanulás, amely esetenként számunkra úgy is hasznos lehet, ha rajtunk kívül folyik (szervezeti tanulás, adatbázisok, tudásbázisok), elsősorban speciális információhalmazokhoz való kapcsolódást jelent, és olyan kapcsolatokat, amelyek lehetővé teszik számunkra a tudás gyarapítását.

A konnektivizmus abból indul ki, hogy a különböző döntések alapja gyorsan változik. Folyamatosan új – összességében alig feldolgozható – információkra teszünk szert. A fontos és haszontalan információk közötti különbségtétel létfontosságú.

A konnektivizmus új döntéselméleti alapvetés is, hiszen a korábbi döntések kiindulópontjainak változásakor a döntési változók új értékeinek, vagy éppen átrendeződésének felismerése alapvetően döntéselméleti probléma.

A konnektivizmus alapelvei:

- A tanulás és a tudás legfontosabb ösztönzője a gondolatok és a vélemények sokszínűsége.
- A tanulás a speciális hálózati csomópontokhoz vagy információs forrásokhoz való kapcsolódás folyamata.
- A tanulás nemcsak az emberre, hanem nem-emberi készülékekre és berendezésekre is jellemző lehet.
- Az aktuális tudásszintnél fontosabb a tudásgyarapítás képessége.
- A kapcsolatok ápolása, fenntartása megkönnyíti a folyamatos tanulást.
- A különböző elméletek, koncepciók, elképzelések közötti összefüggések átlátása alapvetően fontos képesség.
- Az érvényes, naprakész és mégis mély tudás kialakítása a konnektivista tanulás legfőbb célja.
- A döntéshozatal már önmagában egy tanulási folyamat és viszont, a tanulás során is több döntési feladatot kell megoldani.

Amikor kiválasztjuk, hogy mit tanulunk, amikor a bejövő információkat a gyorsan változó valóság „szemüvegén” keresztül szemléljük és rostáljuk, döntési problémákkal szembesülünk. A gyorsan változó döntési változók, döntési tényezők világában a hagyományos döntéseméleti megközelítések egyre kevésbé tűnnek érvényesnek.

A konnektivizmus válaszokat keres azokra a kérdésekre is, amelyekkel sok tudásmenedzsment tevékenységet folytató vállalat szembesül. Az adatbázisokban vagy tudásbázisokban lévő tudás csak akkor valódi tudás, ha a megfelelő emberek férnek hozzá, s a szükséges kontextusba helyezik, ezért a tudásmenedzsment problémákat egyre gyakrabban szokás a konnektivista tanulás szemszögéből szemlélni. A konnektivizmus hívei szerint a behaviorizmus, a kognitívizmus vagy a konstruktívizmusra támaszkodva a szervezeti tudásáramok és tanulás problémái kezelhetetlenek, a tudásáramok ösztönzése csak konnektivista alapokon képzelhető el.

A társadalmi kapcsolatok elemzésben manapság gyakran alkalmazott *social network analysis* módszerek eredményei is a konnektivizmus egyes megállapításait támasztják alá.

Bár a konnektivizmus egyelőre inkább elméleti irányzat, az élet számos területén találunk példát a konnektivista alapokon nyugvó tanulásra és a hagyományos elméleti háttér hiányosságaira. A web 2.0 zajos sikerei, az alternatív média megjelenése, a hagyományos oktatási formák szaporodó kudarcai, a hagyományos döntéseméleti irányzatok egy helyben topogása stb. a konnektivizmus híveinek számát növeli, így a jövőben a konnektivizmus a tanuláselmélet, a szervezetelmélet, a döntésemélet stb. elméleti és gyakorlati megújulásának fontos forrása lehet.

Summary

Behaviorism, cognitivism, and constructivism were developed in a time when learning was not impacted through technology. Over the last twenty years, technology has reorganized how we live, how we communicate, and how we learn. Learning needs and theories that describe learning principles and processes, should be reflective of

underlying social environments. Including technology and connection making as learning activities begins to move learning theories into a digital age. Connectivism is the integration of principles explored by chaos, network, and complexity and self-organization theories. The notion of connectivism has implications in all aspects of life. This paper largely focuses on limitations of behaviorism, cognitivism, and constructivism, the sources of the alternative connectivist learning theory and its expectable impact on learning.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BARABÁSI ALBERT-LÁSZLÓ (2003): *Behálózva – a hálózatok új tudománya*, Magyar Könyvklub
- DRISCOLL, M. (2000). *Psychology of Learning for Instruction*. Needham Heights, MA, Allyn & Bacon.
- GLEICK, J., (1987). *Chaos: The Making of a New Science*. New York, NY, Penguin Books.
- GONZALEZ, C., (2004). *The Role of Blended Learning in the World of Technology*. Retrieved December 10, 2004 from <http://www.unt.edu/benchmarks/archives/2004/september04/eis.htm>
- GREDLER, M. E., (2005) *Learning and Instruction: Theory into Practice – 5th Edition*, Upper Saddle River, NJ, Pearson Education.
- ROCHA, L. M. (1998). *Selected Self-Organization and the Semiotics of Evolutionary Systems*. Retrieved December 10, 2004 from <http://informatics.indiana.edu/rocha/ises.html>
- VAILL, P. B., (1996). *Learning as a Way of Being*. San Francisco, CA, Jossey-Blass Inc.

KONFERENCIA BESZÁMOLÓ

Schmidt Péter

A tudomány szerepe az egészség megtartásában, különös tekintettel a jövő generációra

Beszámoló A MAGYAR TUDOMÁNY ÜNNEPE 2007 tiszteletére megszervezett "A foglalkozás-egészségügy jelentősége és feladatai a demográfiai folyamatok tükrében" nemzetközi szakmai tudományos szimpóziumról

Győr, Városháza, 2007. november 27.

A Magyar Tudományos Akadémia értékálló hagyományokat követ „A Magyar Tudomány Ünnepe” évente megtartandó rendezvénysorozatával, melyre 2007-ben november 3-30. között került sor.

Ennek egyik kiemelkedő rendezvénye volt az MTA IX. Osztály Jövőkutató Bizottsága, Győr Város Polgármesteri Hivatala, az Egészséges Nemzedékért Alapítvány és a Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Doktori Iskolája által közösen szervezett nemzetközi tudományos szimpózium.

Győrött, a Városháza díszterme **2007. november 27-én adott otthont a rangos nemzetközi szimpóziumnak.** A rendezvény fővédnökei Nováky Erzsébet DSc., tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA IX. Osztály Jövőkutató Bizottsága elnöke, az MTA doktora és Ungváry György DSc., egyetemi tanár, az MTA doktora voltak.

Az üléselnöki tisztet *Schmidt Péter*, az orvostudomány kandidátusa, a helyi szervező bizottság elnöke és *Fecske Mihály*, a közgazdaságtudomány kandidátusa töltötte be.

Bevezető előadást **Ungváry György** DSc., az MTA doktora tartott, aki ismertette az elsősorban prevenciós feladatok ellátására – a nemzetközi trendek és magyar tradíciók figyelembevételével – szerveződött foglalkozás-egészségügyi szolgálat szervezet kialakításának indikátorait.

Az előadó előadása első részében bemutatta az üzem-egészségügyi szolgálat történeti gyökereit, ismertette az állam által működtetett, a nagyüzemek ellátására szervezett üzem-egészségügyi szolgálat eredményeit, mely a társadalmi-politikai és gazdasági rendszerváltozást követően – a nagyvállalatok megszűnésével – a piacgazdaságnak megfelelően kialakult magántulajdonban levő kisvállalkozás munkavállalóinak ellátására alkalmatlanná vált.

Ungváry professzor előadása második részében bemutatta az elsősorban prevenciós feladatok ellátására – a nemzetközi trendek és a magyar tradíciók figyelembevételével – szerveződött foglalkozás-egészségügyi szolgálat kialakítását. Ezt követően ismertette ennek elméleti, a közösségi-, jogi aktusoknak is megfelelő jogszabályi-, valamint társadalmi-gazdasági feltételeit, majd kitűnően demonstrálta a szolgálat gyors átalakulását, fejlődését: valamennyi (kis-, közép-, és nagyüzemi) munkavállaló ellátására alkalmas szerkezetét, gyors átalakítását.

Az előadó ráirányította a figyelmet a munkaerő-egészség (szomatikus, mentális és pszichés) állapotának foglalkozás-egészségügyi függőségére, illetve a foglalkozás-egészségügyi szolgálat előtt álló új kihívásokra, fejlesztésének szükséges irányaira és követelményeire.

Mag. **Ruth Schindler** CSc., az Osztrák Gazdasági Kamara tudományos vezetője (WKÖ Wien) előadásában hangsúlyozta, hogy a WHO által meghatározott követelmény: Az egészség a teljes testi, szellemi és szociális jóléti állapota, melyhez az Osztrák Gazdasági Kamara egy új projektet dolgozott ki „Ajánlások a jövőhöz és életkorhoz kötött egészségmegőrző programok érdekében” címmel.

A tanulmány célja egy szakmai modell felállítása a kis- és középvállalkozásban foglalkoztatottak részére, további célként pedig az egészségmegőrzéssel kapcsolatos programok minőségi munkájának javítását tüzték ki.

Az Osztrák Gazdasági Kamara szakemberei kidolgoztak egy ajánlást a foglalkozás-egészségügy számára Ausztriában, melynek lényege:

egy üzem-egészségügyi hálózatrendszer létrehozása az egyes osztrák üzemek között az egészségmegőrzés terén („Österreichisches Netzwerk Betrieblicher Gesundheitsförderung”). A 2004-ben megindított projekt számos pozitív hatásáról számoltak be már eddig is osztrák foglalkozás-egészségügyi szakemberek.

Wolfgang Rohrbach osztrák akadémiai doktor (az Osztrák Egészség- Gazdasági- és Közgazdasági Kutató Intézet elnökségi tagja (ÖGGÖ Wien) „A négy sokkhullám és az egészségügy jövője” című előadása 4 részből állt, melyek a következők voltak:

- a) a demográfiai sokkhullám;
- b) a gazdasági sokkhullám;
- c) a technológiai sokkhullám;
- d) az ökológiai sokkhullám.

Az előadó jövőképeben megfogalmazta, hogy a demográfiai robbanás miatt egy újfajta időskori egészségügyi ellátási rendszerre és szemléletváltásra van szükség, mely során a születéskor várható átlagos élettartam növekedésével az időskorú korosztály kezelése, gondozása és utókezelése egy pénzügyi lavinát indíthat el.

Hangsúlyozta, hogy az egészségügy, és különösen annak prevencióval foglalkozó része komoly kihívás előtt áll a következő 2 évtizedben, a foglalkozás-egészségügy megújulását jelentheti az egységes egészségmegőrző programok széles körű kiterjesztése a német nyelvterület országában.

Gidai Erzsébet DSc., az MTA doktora vizsgálta a foglalkozás-egészségügy helyét és szerepét az egészségügyi ellátórendszerben. Kitért a terület törvényi szabályozására. Hangsúlyozta, hogy a foglalkozás-egészségügy egy olyan komplex feladatkört fogalmaz meg, amelyik magába foglalja a harmonikus munka és életfeltételek megteremtését. Statisztikai adatokkal mutatta a foglalkozás-egészségügy munkaerő összetételét és megoszlását, a szolgáltatást igénybevevők számának alakulását. Röviden kitért a foglalkozás-egészségügy hazai és nemzetközi gyakorlatára, és a megoldásra váró feladatokra.

Josef Dézsy osztrák akadémiai doktor (ÖGGÖ elnöke, Wien): „Az egészség-gazdaságtan kissé másképpen, a demográfiai adatok tükrében” c. prezentációjában kitért a jövő demográfia azon változásaira, mely szerint 2050-re a születéskor várható átlagos élettartam közel lesz a 90 évhez nők esetében, míg férfiaknál 85 év fölött lesz. Így

érthetővé válik a jövő kutatásait illetően, miszerint egyáltalán nem tudnak az emberek 60 éves korban nyugdíjba vonulni, hiszen el kell tartani egy következő ún. „4. generációt”, mégpedig a 85-100 év közötti polgárokat.

Az előadó kiemelt célként jelölte meg, hogy minél több 65-75 év fölötti polgár részére biztosítani kellene a foglalkoztatást, hiszen nagyon sok hasonló korú önként, anyagi ellenszolgáltatás nélkül is vállalna 4-5 órás elfoglaltságot egészsége megtartása, fittsége és egészsége megőrzése érdekében. Előadásában többször is utalt Fehér János DSc., az MTA doktora kutatómunkájára, aki az egyes demográfiai kérdések tárgyalásánál az egészséges táplálkozást-mint kiemelt indikátort- tartotta az egyik legfontosabb tényezőnek.

Több tényező együttes értékelése alapján fontos megállapítás a 3. generáció munkában tartása, ugyanis a mai nyugdíjrendszer teljes reformja nélkül, illetve az aktív idős emberek munkafolyamatba való bevonása nélkül a gazdasági növekedés is megáll, vagy rosszabbodik.

A prevenció egy speciális területe „A cukorbeteg dolgozók” foglalkoztatottsága vizsgálati eredményeiről számolt be **Papp Magdolna** (Széchenyi Egyetem Győr), a Szakmai Kollégium tagja, kiemelve a gondozási munka fontosságát a prevenciós tevékenységben.

Papp doktornő egy foglalkozás-egészségügyi rendelő 20 éve működő diabetes gondozásának jelenlegi állapotát mutatta be, részletezve a gondozás és kezelés gyakorlatát is. A zömében szellemi tevékenységet folytató dolgozók nemcsak normál képességűek (nem rokkantak), többen a nyugdíjas kor után is dolgoznak.

Rámutatott, hogy a diabetes halálozás az utóbbi évek nagy tanulmányai szerint elsősorban a macrovasculáris szövődmények következménye.

A hatékony szűrés-gondozás azért is nagyon fontos, mivel a diabetes szövődményei kiemelt szerepet játszanak fenti betegségben szenvedők korai halálozásában. Szerző kitért arra a folyamatra is, hogy a jövő legfontosabb gondozási feladata lesz az egyes rizikótényezők időben történő felismerése, továbbá a gondozási guideline (International Diabetes Federation) egységes rendszerének meghonosítása.

Vasas István, a Kardirex Egészségügyi Szolgálat főigazgatója, egy általa bevezetett új foglalkozás-egészségügyi modellt mutatott be elő-

adásában. Ismertette, hogy kutatómunkája alapján a háziorvosi alapellátás által felkínált, OEP által finanszírozott szűrővizsgálati lehetőséggel a munkaképes korú lakosság közül csak kevesen élnek. Az előadó szerint a szakmailag megalapozott szűrővizsgálat sikere leggyakrabban azon múlik, hogy mennyire sikerül elérni a célpopulációt. Előadásának második részében vizsgálta a foglalkozás-egészségüghöz kapcsolódó jogszabályi környezetet, s elemezte, hogy az egyes jogszabályok hogyan segítik, illetve mely módon gátolják a prevenciókat.

Előadásához szorosan kapcsolódott **Sonkodi Balázs** (Oxivit Egészségügyi Szolgálat) főigazgató előadása, melyben a szakember hangsúlyozta: A jövő prevenciók feladatai közül kiemelten fontos indikátor lesz, hogy mennyire tudjuk mozgósítani a lakosságot a szűrővizsgálatokra, hiszen az időben felismert betegségek esetében történt prevenciók jellegű költségek csak töredékét képezik annak a hatalmas összegnek, melyek a későbbi hosszan tartó betegségek lefolyásának költségeit jelentik.

Összességében megállapítható: A Magyar Tudomány Ünnepe tiszteletére Győrött megszervezett konferencia messzemenően elérte célját.

A nagyszámú hazai és határon túlról érkezett szakember számára a szinkrontolmácsolás, továbbá a 2 programfüzet - magyar és német nyelven - hozzájárult a konferencia sikeres lebonyolításához, illetve az a tény, hogy az egyes előadások összefoglalóit tartalmazó programfüzetet valamennyi résztvevő kézhez kapta.

A Magyar Tudomány Ünnepe tiszteletére megszervezett győri konferencia szakmai tudományos üzenetei a következők voltak:

- a) Magas szakmai tudományos elemzések ismertették az üzeme-gészségügy átalakítását foglalkozás-egészségüggyé Magyarországon;
- b) Egyértelműen bizonyítottá vált a prevenció mind szélesebb körű kiterjesztésének fontossága a foglalkozás-egészségügy területén;
- c) A győri szimpózium magas szakmai színvonalon, kitűnő és jól összefoglalt előadásokkal emelte a Magyar Tudomány Ünnepe 2007. rendezvény sorozat rangját;

- d) A demográfia kérdéseit illetően megfogalmazást nyert, hogy Magyarországon, valamint a fejlett nyugati világ országaiban hamarosan lépnünk kell az időskorúak megfelelő gondozása, anyagi létfenntartásuk biztosítása érdekében;
- e) Mind nagyobb a felelősségünk a prevenció kiemelt kérdéseket és a szűrővizsgálatokat illetően. Mind a hazai, mind a külföldi szakemberek kiemelték: minden állampolgárnak egyéni érdeke annak felismerése: a szűrővizsgálatokra fordított költségek többszörösen megtérülnek az egyes betegségek későbbi gondozási és terápiás munkájának későbbi igen magas költségei miatt;
- f) Paradigmaváltás figyelhető meg a gondozási munkában, főként a foglalkozás-egészségügy területén, ahol a fejlett nyugati országokban alkalmazott prevenciók követelményeket az EU csatlakozást követően hazánkban is be kell vezetni: EU-konform foglalkozás-egészségügyi rendszert kialakítva, megújítva ennek a szakterületnek a képzési és továbbképzési rendszerét, továbbá lehetőséget biztosítani annak, hogy a tudományos élet is mind jobban megismerhesse ezt a szakterületet;
- g) A foglalkozás-egészségügyben tapasztalható hiányosságok ellenére az előadások bizonyították, hogy egyes helyi kezdeményezések (Széchenyi Egyetem, Kardirex- és Oxivit Egészségügyi Szolgálat) mennyire pozitív szerepet játszhatnak, és előremutatók lehetnek a jövő megújuló szűrő-gondozási rendszerét illetően;
- h) A nagyszámú hallgatóság soraiban öröm volt látni a tudomány iránt komoly érdeklődést mutató soproni, győri egyetemi hallgatót, PhD-kollégát és a szakma elismert hazai és nemzetközi képviselőit.

Támogatóink:

AEGON Biztosító Rt.

CIB Bank Rt. (Sopron)

Soproni Pénzügyi Szakkollégium Alapítvány

Egészséges Nemzedékért Alapítvány (Győr)

**Győr-Moson-Sopron Megyei Mentésügyi
Alapítvány**

1800,- Ft